

เรื่องน่ารู้

๑๕ เรื่อง

ของ

เสถียร โพธินันทะ

ผู้บรรยายวิชาประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา

294.308
ส894รพ

การศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย

เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ

นายพินิจ อู่สำราญ

ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

๑ มีนาคม ๒๕๑๘

เรื่องน่ารู้
๑๕ เรื่อง

ของ

เสถียร โพธินันทะ
ผู้บรรยายวิชาประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา

สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย
พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ

นายพินิจ อู่สำราญ

ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

๑ มีนาคม ๒๕๑๘

หนังสือของ ส. โพธินันทะ

๑. สารัตถปรัชญามหายาน
๒. คำบรรยายวิชาประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา
๓. เนปาลชาติภูมิของพระพุทธเจ้า
๔. พระพุทธศาสนาในอาเซียกลาง
๕. ราชอาณาจักรมคธในยุคพุทธกาล

มีจำหน่ายที่มหามกุฏราชวิทยาลัย
หน้าวัดบวรนิเวศ ถนนพระสุเมรุ
พระนคร

เลขหมู่ ๒๙๔.๓๐๘
ส๘๙๔ ธ1
ลงทะเบียน 022694
9978

คำนำ

ในงานฌาปนกิจศพ นายพินิจ อู่สำราญ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณาหนังสือของโรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัยครั้งนี้ สภาการศึกษา มหามกุฏราชวิทยาลัย เห็นว่านายพินิจฯ ได้ทำงานเกี่ยวข้องกับสภาการศึกษาฯ มาเป็นเวลานาน เพราะอยู่ในเครือของมหามกุฏราชวิทยาลัยด้วยกัน งานของนายพินิจ ฯ เป็นประโยชน์แก่สภาการศึกษา ฯ เป็นอันมาก เพราะสภาการศึกษา ฯ มีเรื่องต้องพิมพ์หนังสืออยู่เป็นประจำ ทั้งหนังสือตำราและหนังสืออนุสรณ์ต่าง ๆ ในโอกาสต่าง ๆ ในการนี้ นายพินิจฯ ได้เป็นกำลังสำคัญมาก ถือได้ว่านายพินิจฯ เป็นผู้มีอุปการะต่อสภาการศึกษา ฯ ผู้หนึ่ง

ด้วยระลึก ดังกล่าวมา ในงานฌาปนกิจศพของนายพินิจ ฯ ครั้งนี้ สภาการศึกษา ฯ จึงใคร่จัดพิมพ์หนังสือสักเล่มหนึ่งเป็นอนุสรณ์ พิจารณาเห็นว่า เรื่องน่ารู้

๑๕ เรื่อง ของเสถียร โพธินันทะ เป็นหนังสือมีประโยชน์ น่าสนใจรู้อย่างยิ่ง จึงตกลงใจพิมพ์หนังสือเรื่องนี้เป็นธรรมบรรณาการแก่ญาติมิตรผู้เคารพนับถือ ที่มาร่วมในงาน

หากบุญกุศลใดพึงมีเพราะหนังสือเล่มนี้ สภาการ-ศึกษา ฯ ขออุทิศส่วนกุศลนั้นให้นายพินิจ อู่สำราญ และนายเสถียร โพธินันทะ ผู้เป็นเจ้าของเรื่อง ขอบุญกุศลนั้น จงเป็นวิบากสมบัติ สำเร็จประโยชน์แก่ดวงวิญญาณของท่านทั้งสองในทิพยสถานตลอดกาลนาน

สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย

๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๘

สารบาญ

คำนำ

หนังสือเล่มนี้ สำเร็จขึ้นจากการรวบรวมบทความบางบท ที่ข้าพเจ้าเขียนลงในนิตยสารทางพระพุทธ-ศาสนา มีนิตยสารธรรมจักษุ, พุทธจักร, ยุวพุทธิกะ, และพุทธธรรม. ย่อมเป็นการแน่นอนว่า จะต้องมีบทความอีกหลายบทที่มิได้ถูกรวมพิมพ์ด้วย ข้าพเจ้าเริ่มเขียนบทความทางพระพุทธศาสนาเมื่ออายุ ๑๕ ปี และความเรียงชิ้นแรกที่ได้ตีพิมพ์ออกสู่บรรณภพพระ-พุทธศาสนา คือเรื่อง "พระพุทธศาสนากับคนหนุ่ม" เป็นความเรียงที่เขียนขึ้นในวัย ๑๗ ปี ขณะเป็นนักเรียนมัธยมปลายแห่งโรงเรียนมัธยมบพิตรภิมุข ปลายสงครามโลกครั้งที่ ๒ ข้าพเจ้าเสียใจที่ไม่อาจจะหาต้นฉบับเรื่องนั้นมาตีพิมพ์ในหนังสือนี้ได้ แม้นิตยสารธรรมจักษุที่ลงพิมพ์เรื่องนั้นไว้ บัดนี้ก็หมดตลาดไปนานแล้ว อย่างไรก็ดี หวังว่าหนังสือเล่มนี้คงจะนำ

ประโยชน์ในทางปกิณณกะความรู้ให้เกิดแก่ท่านไม่มากก็น้อย และหากจะมีข้อบกพร่องอันใดแล้ว ก็กรุณาให้อภัยด้วย.

เสถียร โพธินันทะ

๑ มกราคม ๒๔๙๗

"พระผู้เป็นที่พึ่งของโลก"

(บทความวิสาขบูชา)

ขอนอบน้อมแด่พระผู้ชี้สันติบทแก่นิกรชน

วันเพ็ญวิสาขะนี้ เป็นวันประสูติ, ตรัสรู้, และปรินิพพานของพระมหาบุรุษผู้ค้นพบหนทางแห่งอนันต-สันติ พวกเราทั้งหลายได้มาประชุมพร้อมกันรำลึกถึงพระคุณทั้งหลายของพระองค์ อันสรุปโดยย่อได้สามคือ พระปัญญาธิคุณหนึ่ง, พระวิสุทธิคุณหนึ่ง, และพระมหากรุณาธิคุณอีกหนึ่ง ถึงแม้ว่าพระบรม-ครูของพวกเราทั้งหลายพระองค์นั้นได้เสด็จดับขันธปริ-นิพพานนับเป็นเวลาเกือบสามพันปีแล้วก็จริง แต่รอยพิมพ์แห่งพระคุณของพระองค์ ยังคงทรงอิทธิพลเจิด-จ้าอยู่ในดวงหทัยของทวยชนอย่างซาบซึ้งตรึงตราไม่มีวันเสื่อมคลาย พลโลกส่วนหนึ่งผู้อยู่ในร่มเงาแห่งโพธิ-

รัศมี ได้ประชุมประกอบพิธีสมโภช วันวิสาขบูรณมีทุก ๆ ปี นับตั้งแต่เพรงกาลจวบจนปัจจุบัน และบัดนี้เราพุทธศาสนิกชนไทยทั้งหลาย ก็กำลังจะกระทำพิธีวิสาขบูชา จึงได้ชื่อว่าเราได้ร่วมประชุมกันกับมวลมนุษย์อีกจำนวนมากหลาย ที่อยู่ตามส่วนต่าง ๆ ของโลก เป็นมหาสันนิบาตสมาคม เพื่อสำแดงออกซึ่งความนอบน้อมเคารพอย่างสูงยิ่งในพระผู้ควรบูชา คือพระองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า.

พวกเราทั้งหลายสวดมนต์อยู่ในโบสถ์ เบื้องหน้าพระพุทธปฏิมา จินตนาการของเราฉ่ำชื่นไปด้วยพระพุทธคุณ เรานอบน้อมแด่พระองค์ทั้งกาย, วาจา, ใจ จักรพรรดิผู้ซึ่งไม่ต้องการพิชิตโลกด้วยอาวุธและโลหิต แต่ทรงพิชิตโลกด้วยธรรมะ แทนที่เราจะได้ยินเสียงร้องโกญจนาทของช้างศึกหรือเสียงอาวุธโล่ห์ดังกระทบกัน เสียงคร่ำครวญของผู้ต้องบาดเจ็บในการสงครามแผ่พระราชอาณาจักรของพระองค์ แต่เรากลับได้ยินเสียงพร่ำสอนถึงความเมตตากรุณา

ในความไม่เบียดเบียนกัน และเสียงสำรวลเบิกบานในความปีติที่ได้ลิ้มจากธรรมรส ธรรมาณาจักรของพระองค์แผ่ขยายออกไปอย่างรวดเร็วจากแคว้นหนึ่งสู่อีกแคว้นหนึ่ง จากประเทศหนึ่งสู่อีกประเทศหนึ่ง แล้วก็จากทวีปหนึ่งสู่อีกทวีปหนึ่ง พระองค์ทรงบรรลุถึงความเป็นจักรพรรดิของโลก มีมหาสมุทร ๔ เป็นขอบเขต สมจริงดังคำพยากรณ์ของเหล่าโหราจารย์ แต่มิได้เป็นจักรพรรดิที่ประทับบนบัลลังก์กองกระดูก หากเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราชที่มีธรรมอาสน์เป็นบัลลังก์ ซึ่งเป็นจักรพรรดิองค์เดียวในโลกที่ไม่เคยเสื่อมสลายไปกับกาลเวลา และเป็นพระจักรพรรดิที่ไม่อาจมีผู้ใดผู้หนึ่งมาแย่งชิงได้ ในขณะที่พวกศาสดาเจ้าลัทธิต่าง ๆ อ้างว่าตนเป็นทูตสวรรค์ที่พระเป็นเจ้าส่งมาหรือเป็นผู้ที่พระเจ้าดลใจให้สั่งสอนมนุษย์ ต่างไม่กล้าปฏิญญาความตรัสรู้จริงของตนเอง ต้องซัดไปอ้างพระเจ้าอย่างนั้นอย่างนี้ ทั้งนี้ก็เพราะตนมิได้เป็นผู้รู้แจ้งอะไร จึงไม่กล้ารับผิดชอบศาสนีของตน แต่

เมื่อเรามาดูที่พระพุทธศาสนา เราจะไม่พบว่ามีแห่งหนึ่งแห่งใดที่พระบรมศาสดาของเราตรัสว่า ทรงเป็นทูตของสวรรค์หรือว่าพระเจ้ามาดลใจให้พูดอย่างพวกเจ้าลัทธิเหล่าอื่นประกาศ.

ในสมัยนั้น อินเดียมีเจ้าลัทธิใหญ่เป็นคู่แข่งกับพระพุทธศาสนาอยู่ก่อนแล้วหกลัทธิ ศาสดาทั้งหกลัทธินั้นเป็นผู้มีอายุแก่กว่าพระองค์ทั้งสิ้น เป็นเหตุให้มีคนพากันแปลกใจที่พระองค์ผู้อยู่ในวัยหนุ่มกล้าประกาศว่าเป็นสัมมาสัมพุทธะ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตอบปัญหาข้อนี้ แก่พระราชาแห่งโกศลผู้มาทูลถามว่า กษัตริย์ไม่ควรหมิ่นว่าทรงพระเยาว์, งูอย่าหมิ่นว่าตัวเล็ก, ไฟอย่าหมิ่นว่าเล็กน้อย และภิกษุอย่าหมิ่นว่าหนุ่ม ๆ ความจริงในยุคนั้นการประดิษฐานพระศาสนาลำบากมาก ถ้ามิใช่เป็นหลักคำสอนที่สมบูรณ์ด้วยเหตุผลจริง ๆ เพราะปรากฏว่าได้มีลัทธิศาสนาต่าง ๆ จำนวนมากมาย เขาสอนกันอยู่ก่อนแล้ว และที่ทรงอิทธิพลก็คือลัทธิทั้งหกอันมี

นิครนถนาฏบุตร, มักขลิโคสาล, บูรณกัสสป, อชิตเกสกัมพล, ปกุทธกัจจายนะ, และ สัญชัย-เวลัฏฐบุตร เป็นศาสดา แต่อาศัยที่พระพุทธ-ศาสนาเป็นศาสนาที่ประกอบด้วยความจริงคงทนต่อการเพ่งพิสูจน์ จึงสามารถประดิษฐานสำเร็จและเจริญก้าวหน้าเกินศาสนาลัทธิอื่นในยุคเดียวกัน เจ้าลัทธิบางเหล่าพาลูกศิษย์บริวารทั้งคณะกลับใจมานับถือพระพุทธศาสนาออกบวชเป็นภิกษุก็มาก พระราชาทั้งหลายผู้ครองแคว้นใหญ่น้อยตลอดจนประชาชนพากันละทิ้งศาสนาเดิมของตน มานับถือพระพุทธศาสนาเป็นแคว้น ๆ พระพุทธศาสนามีอะไรดีหรือ ? จึงสามารถกลับใจคนชั้นศาสดาเจ้าลัทธิได้ ข้อนี้น่าคิดดู เพราะเหตุที่พุทธศาสนาเจริญรวดเร็วขึ้นหน้าลัทธิอื่น ๆ เป็นเหตุให้พวกเจ้าลัทธิเหล่านั้นต่างไม่ชอบพระพุทธ-ศาสนาและโฆษณาชวนเชื่อว่า พระพุทธเจ้าทรงใช้วิชามายากลับใจคนให้มาเลื่อมใส จนเป็นเหตุให้เจ้าลิจฉวีองค์หนึ่งอยากพิสูจน์ว่าเป็นจริงอย่างที่ร่ำลือ

หรือไม่. จึงเสด็จมาทูลถามพระองค์ พระบรมศาสดาตรัสว่า **อย่าเชื่อตามที่เขาร่ำลือ แต่จงเชื่อด้วยการพิจารณาเห็นด้วยปัญญาของตนเอง** แล้วทรงถามว่า **โลภะ, โทสะ, โมหะ,** เกิดแก่ผู้ใดแล้ว ผู้นั้นย่อมทำบาปอกุศล เกิดเป็นทุกข์โทษขึ้น หากกำจัดโลภ, โกรธ, หลง, ทั้งสามนี้ได้ ก็ย่อมเป็นการกุศลนำมาซึ่งความสุขจริงหรือไม่ เจ้าลิจฉวีองค์นั้นที่ทูลตอบว่า **ใช่ทุกประการ** ในที่สุดเจ้าองค์นั้นก็เลื่อมใส ทูลปฏิญญาตนเป็นอุบาสกนับถือพระพุทธศาสนา ถึงตอนนี้พระผู้มีพระภาคจึงตรัสถามว่า พระองค์ได้ตรัสบ้างหรือว่าให้เข้ามาเป็นสาวก พระองค์จักเป็นศาสดา เจ้าลิจฉวีก็ทูลว่าเปล่า ทรงเลื่อมใสในพระธรรมที่มีเหตุผลนั้นขึ้นมาเอง พระบรมศาสดาจึงตรัสต่อไปว่า เมื่อเป็นเช่นนี้พระองค์ก็ทรงสอนธรรมแก่คนทั่ว ๆ ไปอย่างนี้เป็นปรกติแล้ว มีที่ไหนเล่าที่ว่าทรงใช้วิชามายาหลอกลวงเขามานับถืออย่างที่พวกลัทธิอื่นเขาว่ากัน เจ้าลิจฉวีองค์นั้นทวีความ

ปราโมทย์ยิ่งขึ้นทูลว่า พระเจ้าข้า มายาเป็นเครื่องกลับใจนี้ดี มายาเป็นเครื่องกลับใจนี้งาม พระเจ้าข้า หากญาติสายโลหิตซึ่งเป็นที่รักของหม่อมฉัน ตลอดจนกษัตริย์, พราหมณ์, แพศย์, ศูทร, พึงกลับใจได้ด้วยมายานี้ ความกลับใจนั้นก็จะเป็นประโยชน์ และสุขแก่เขาเหล่านั้นตลอดกาลนาน อันนี้ย่อมแสดงให้เห็นถึงพระวิสุทธิคุณของพระบรมศาสดาส่วนหนึ่ง.

เมื่อกล่าวมาถึงเรื่องนี้แล้ว ก็ทำให้คิดไปถึงเรื่องหลักการเชื่อในศาสนาต่าง ๆ ที่มีวิธีการ ขู่ให้เชื่อโดยอ้างพระผู้สร้างโลกลับว่า ถ้าไม่เชื่อหรือเชื่อแต่ยังใช้ปัญญาค้นหาเหตุผลแล้ว เป็นต้องถูกท่านผู้สร้างนั้นลงโทษสาปแช่ง แต่เมื่อเราดูในพระพุทธศาสนา ถึงแม้จะมีพระพุทธภาษิตที่ตรัสว่า คนเราจะข้ามโอฆะได้ด้วยสัทธา หรือว่า สัทธาเป็นเพื่อนสองของบุรุษ หรือในคุณธรรมของอุบาสกอุบาสิกาที่มีว่า ตถาคตโพธิสัทธา แปลว่า เชื่อในความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าก็จริง แต่ไม่มีการ ผูกขาด บังคับ

สาปแช่ง หรือกีดขวางห้าม มิให้ใช้ปัญญาไตร่ตรองพิสูจน์เหตุผลในพระธรรมคำสั่งสอนของพระองค์เลย ตรงกันข้ามพระศาสดากลับสอนไม่ให้เชื่อแม้ในพระองค์เอง ถ้าหากเป็นการเชื่อที่ผู้เชื่อไม่ใช้ปัญญาพิจารณา และทรงสอนหลักของความไม่เชื่องมงาย ๑๐ ประการ ดังปรากฏพิสดารใน กาลามสูตร

การเชื่อความตรัสรู้ของพระองค์ ต้องเป็นการเชื่อที่เกิดขึ้นหลังจากการค้นหา เหตุผล ประจักษ์ด้วยใจ ตนเองแล้ว ดังเจ้าลัทธิเบื้องต้นนั้น หาได้เป็นความเชื่อที่เกิดขึ้นด้วยการ ขู่ ให้กลัวไม่ ในสมัยพุทธกาล มีอุบาสกผู้หนึ่ง ชื่อจิตตคฤหบดี เป็นคนที่มีชื่อเสียงในการสนทนาธรรม เป็นอนาคามีบุคคล วันหนึ่งได้ไปสนทนากับนิครนถนาฏบุตรเจ้าลัทธิเชน เจ้าลัทธินั้นถามว่า "ดูก่อนจิตตคฤหบดี ท่านเชื่อพระสมณโคดมแน่หรือว่า สมาธิที่ไม่มีความตรึกความตรองมีอยู่ ธรรมที่ดับความตรึกความตรองมีอยู่?" จิตตอุบาสกตอบว่า "ท่านผู้เจริญ

ข้าพเจ้าไม่เชื่อพระผู้มีพระภาคในข้อนี้เลย" เท่านี้เอง ก็พอแล้วสำหรับนิครนถนาฏบุตร ที่จะทำลายพระ-พุทธศาสนา เพราะจิตตคฤหบดีเป็นมหาสาวกผู้ใหญ่ของพระพุทธเจ้ายังกล่าวคำเช่นนี้ นิครนถนาฏบุตรจึงทอดสายตามองบริษัทที่อยู่ ณ ที่นั้น ท่านองว่าให้รู้เห็นเป็นพยานด้วย แล้วประกาศว่า "ท่านผู้เจริญทั้งหลายจงดูเถิด ท่านจิตตคฤหบดีนี้เป็นคนตรงไม่โอ้อวด ไม่มีมายา จิตตคฤหบดีเข้าใจธรรมว่าพึงยังความตรึกความตรองให้ดับ ก็เท่ากับเข้าใจว่าพึงกางกั้นลมด้วยข่าย หรือพึงกางกั้นกระแสแม่น้ำคงคาได้ด้วยฝ่ามือของตน" จิตตคฤหบดีเกรงนิครนถนาฏบุตรจะไม่เข้าใจความหมายของตน จึงถามขึ้นว่า "ท่านผู้เจริญ ท่านย่อมเข้าใจว่ากระไร คือ ญาณ และ สัทธา อย่างไหนจะประณีตกว่ากัน ?" นิครนถนาฏบุตรตอบว่า "ญาณนั่นแหละประณีตกว่าสัทธา" จิตตคฤหบดีจึงกล่าวว่า "ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าจำนงได้ทีเดียวว่า สามารถสงัดจากกาม สงัด

จากอกุศลธรรม แล้วบรรลุปฐมฌาน.......ทุติยฌาน.......ฯ ล ฯ ไม่มีความตรึกคือวิตก ความตรองคือวิจาร ข้าพเจ้าเมื่อรู้เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมไม่เชื่อสมณะหรือพราหมณ์ใด ๆ ว่า สมาธิที่ไม่มีวิตกวิจารมีอยู่ ฯ ล ฯ" จากเรื่อง ๆ นี้แสดงให้เห็นว่า สัทธาของพระพุทธศาสนาที่ถูกตรง ต้องเป็นสัทธาที่เกิดด้วย ญาณ ความเห็นกระจ่างด้วยใจของตนเอง มิใช่ว่าเพราะพระพุทธเจ้าตรัสแล้วก็เป็นเชื่อหมด เช่นจิตตคฤหบดีเป็นตัวอย่าง จิตตคฤหบดีมิได้เชื่อว่ามีสมาธิดับวิตกวิจารได้ เพราะเป็นสิ่งที่ออกมาจากพระโอษฐ์ของพระพุทธเจ้า แต่เชื่อเพราะตนได้บรรลุถึงสภาพนั้น ๆ แล้วเองต่างหาก อันนี้ทำให้พระพุทธศาสนา **เลิศ เด่น ยิ่งขึ้น** แสดงว่าพระพุทธศาสนามีของดีแท้จริง ๆ ไม่ต้องอ้างว่าผู้นั้นผู้นี้กล่าว และแสดงว่าของดีไม่กลัวใครพิสูจน์ พระพุทธศาสนาจึงไม่ต้องมีการขู่ว่าไม่เชื่อจะมีโทษอย่างนั้นอย่างนี้ ที่ศาสนาอื่นต้องมีการขู่นั้น ก็คล้ายกับแสดงว่าศาสนา

และลัทธินั้น ๆ มีคำสอนยังไม่ค่อยสมบูรณ์แท้จริง เจ้าลัทธิกลัวคนมีปัญญาจะจับเท็จได้ จึงจำต้องใช้วิธีขู่และห้ามมิให้คิดพิจารณาใด ๆ ทั้งสิ้น ความข้อนี้เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับพระพุทธศาสนาก็ยิ่งจักนำความเลื่อมใสปีติในพระพุทธศาสนาทวีตรีคูณ เรื่องบางเรื่องที่ลึกซึ้งเช่นเรื่อง **พระนิพพาน** ที่มีผู้คัดค้านไม่เชื่อว่าจะมีได้ หรือแม้เรื่อง **สวรรค์–นรก** ตายแล้วเกิดเหล่านี้มักเป็นปัญหาถกเถียงกันบ่อย ๆ นั้น ถ้าผู้สงสัยเหล่านั้นได้สละเวลามาปฏิบัติตามวิธีการที่ท่านวางไว้ให้อย่าง **จริงจัง** ไม่ **ท้อถอย** สิ่งที่ตนสงสัยเหล่านั้นก็จัก **แจ่มแจ้ง** แก่ตนเองหมด แล้วทีนี้เราก็ไม่ต้องไปเชื่อใครที่ไหนอีกต่อไป เช่น เรื่อง **พระนิพพาน** ถ้าเราปรารถนาจะพิสูจน์ว่า พระนิพพาน ที่ **พระพุทธเจ้าตรัสนั้น** อยู่ที่ไหน **มีจริงเพียงไร** เราก็**จะลงมือขจัดขัดเกลา** ราคะ, โทสะ, โมหะ, **ให้หมดจดแล้ว** พระนิพพาน **ก็จะ**ปรากฏแก่เราเอง แต่นี่ **ผู้ไม่เชื่อ** ไม่เคย

ประพฤติปฏิบัติ อะไรเลยแล้วก็ตะโกนว่า **ข้าพเจ้าไม่เชื่อ** อุปมาดังคนที่ตาบอดมาแต่กำเนิด ตะโกนบอกว่า ข้าพเจ้าไม่เชื่อว่าในโลกนี้มีสีสดงดงามฉะนั้น.

สูงขึ้นมาในขั้นธรรมปฏิบัติ พระพุทธศาสนาสอนให้ถอนให้ละอุปาทานหรือตัดความยึดถือในสรรพสิ่งออกเสียจากจิตใจ แม้จนกระทั่งความยึดมั่นถือมั่นในสภาพความจริง การสอนให้ละความยึดถือนั้น ดูเหมือนจะเป็นเรื่องที่มีกันอยู่ทุก ๆ ศาสนาและปรัชญา แต่มี **เหลื่อมล้ำ** ตรงที่ของใครจะไปได้ **สูงกว่า มีเหตุผลกว่า** เท่านั้น เช่นบางศาสนาสอนให้ละความยึดถือเห็นแก่ตนของตนเอง มาเห็นแก่พรรคพวกของตน หรือขยายวงกว้างออกไปจนถึงหมู่มนุษยชาติ แต่ไม่เอื้อเฟื้อไปจนถึงพวกสัตว์เดรัจฉาน บางศาสนาก็สอนให้ละความยึดถือในโลกมนุษย์ แต่ให้ยึดถือในสวรรค์หรือในองค์พระผู้สร้าง ปรัชญาในอินเดียไปได้ไกลกว่านั้นที่ไม่สอนให้ยึดถือในสวรรค์.....หรือพระ

เป็นเจ้าที่มีรูปร่าง แต่สอนให้ยึดถือใน **พระพรหม** ซึ่งเป็นนปุงสกลึงค์ไม่มีรูปร่างปรากฏ และให้ปรารถนาพรหม โดยที่เขารู้ว่า **สวรรค์** ยังเป็นสถานที่ไม่มั่นคง บางปรัชญาไปไกลยิ่งกว่า สอนว่า แท้จริงสรรพสิ่งล้วนเป็น **มายา** ตัวเราเองนี้แหละที่เป็นพรหมหรือ **อาตมัน** หรือเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับความจริงแท้อยู่ก่อนแล้ว หากมาเกิดโมหะไม่รู้เข้าทีหลัง จึงต้องมาเวียนอยู่ใน **วัฏฏสงสาร** สรุปแล้วได้ความว่าศาสนาปรัชญาทั้งหลายเหล่านั้น บัญญัติสั่งสอนกันขึ้นตามขอบขีดแห่งพุทธิพลของเจ้าลัทธินั้น ๆ เจ้าลัทธิใดที่มีความ **ฉลาดน้อย** ความหลงมากก็สอนได้ในชั้นให้ละความยึดถือในสิ่ง **หยาบ ๆ คับแคบ** เจ้าลัทธิใดที่มี **ปัญญามาก** ความหลงเบาบาง ก็สอนได้ในขั้นให้ละ **อุปาทานที่ละเอียดหน่อย** เช่นให้ละอุปาทานในตนย่อย ละความหลงที่แบ่งแยกนั้นนี่มายึดถือในตนสากลซึ่งเป็นอุปาทานที่สูงละเอียดประณีตขึ้นมา แม้ที่สุดจนความรู้สึกยึดถือว่า **มีตน** หรือ **ไม่มีตน** ใน

พระนิพพาน ของบางนิกายในพระพุทธศาสนา ก็ชื่อว่ายังมีความหลงอยู่นั่นเอง ศาสนาปรัชญาเหล่านั้น จึงเป็นการทำลายอุปาทานอย่างหนึ่ง แต่กลับไปถือมั่นเอากับอุปาทานอีกอย่างหนึ่ง แม้ว่าสิ่งนั้นจะเป็น **ความจริง** ก็ตาม มันเท่ากับว่าเปลี่ยนแปลง **รูปโฉม** ของ **อุปาทาน** เท่านั้น เนื้อแท้ก็ยังเป็น มหา **โมหะ** ความมืดอันใหญ่หลวงอยู่นั่นเอง ยังไม่มีใครที่อาจสอนการละอุปาทานในสิ่งทั้งปวงได้เลย **เด็ดขาด** นอกจาก **พระสัมมาสัมพุทธเจ้า** ผู้ที่กล้าบันลือสีหนาท **ยืนยันว่า** **สิ่งทั้งปวงไม่ว่าจะเป็น สังขตะ คือสิ่งที่มีปัจจัยปรุงแต่ง หรือ อสังขตะ สิ่งไม่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง ล้วนเป็นสภาพว่างเปล่าปราศจากตัวตนหรือของตน ไม่ควรยึดมั่นถือมั่นทั้งสิ้น** สังขตธรรมมีสภาพ **เกิด** แล้วก็ดับ ตรงกันข้ามกับอสังขตธรรมทุกอย่าง แต่เนื้อแท้ธรรมทั้งสอง **ไม่แตกแต่งจากกันเลย** ในข้อที่ว่าต่างก็มีความ **ว่างเปล่า** เป็นสภาพ.

อันว่าสังขตธรรมนั้น ย่อมเกิดจากเหตุปัจจัย สิ่งใดเกิดมาแต่เหตุปัจจัย สิ่งนั้นไม่มีภาวะของมันเอง เป็นดุจมายาปราศจากแก่นสารจึงจัดเป็น สูญ ส่วนอสังขตธรรมนั้นเล่าก็ไม่มีการเกิดขึ้น เพราะความที่ปราศจากเหตุปัจจัย เมื่อไม่มีการเกิด จึงไม่มีการดับ อันใดที่ไม่มีการเกิดขึ้น อันนั้นจึงชื่อว่าไม่มี ดุจดอกฟ้ากับเขากระต่าย ซึ่งเป็นของที่ไม่อาจเกิดขึ้นได้ เพราะโดยสภาพเป็นของไม่มี ดังนั้นจึงจัดเป็นสูญ ก็แต่ว่าสภาพแห่งความไม่มีอะไร ๆ ทั้งหมดนั้นแหละมีอยู่ทรงอยู่ตลอดนิรันตรกาล พระนิพพานจึงเป็นสภาพที่ ดับ โดยอรรถว่า ดับความมีความเป็นทั้งมวล ผู้ที่จะบรรลุพระนิพพานต้องละความรู้สึกว่าอัตตาหรือตน และอนัตตาหรือมิใช่ตนออกหมดจดสิ้นเชิงจึงจักสำเร็จ เพราะพระนิพพานพ้นจากสภาพทั้งสองคือ ความมี และ ความไม่มี, ตน และ มิใช่ตน พระพุทธศาสนาขึ้นพ้นจากข่ายแห่งสัสตทิฏฐิ ความเห็นว่าเที่ยง และ นัตถิกทิฏฐิ

ความเห็นว่าขาดสูญ อันเป็น **มูลทิฏฐิ** ของมวลศาสนาปรัชญาในโลก **พระพุทธธรรมจึงเป็นของบริสุทธิ์**

ที่ว่า บริสุทธิ์ ก็เพราะ **พระพุทธธรรม** ไม่เจือด้วยของ ล่อ ของ หลอก มี เหตุ กอบทั้ง ผล พ้นจากการหลงติดแม้ในสิ่งที่ประณีตลึกซึ้งเช่นลัทธิ ปรมาตมัน ของพราหมณ์ จักป่วยกล่าวไปไยกับการ **หลงติดงมงาย** ในสิ่งหยาบ ๆ ตื้น ๆ เช่นเรื่อง พระผู้สร้างเล่า ที่ว่าบริบูรณ์นั้นก็เพราะพระ-พุทธธรรมสอนตั้งแต่ **ง่าย** ขึ้นไปหา ยาก หรือตื้น ลงไปหา ลึก โดยลำดับ แล้วแต่ **อุปนิสัย** ของบุคคล สมบัติผู้ดี ก็มีสอนใน พระพุทธธรรม วิชาการปกครอง ก็มีสอนใน **พระพุทธธรรม หน้าที่**ของพ่อบ้านแม่เรือน ก็มีสอนใน พระพุทธธรรม ตำราพิชัยสงคราม ก็มีสอนใน **พระพุทธธรรม** แต่ไม่ใช่สอนให้ไปรบรา ฆ่าฟัน ใครต่อใคร พระพุทธ-ธรรมสอนให้เรารบกับตัวของเราเองและข้าศึกของตัวเราก็คือ ราคะ, โทสะ, โมหะ พระพุทธธรรมจึง

เป็นเหมือน โรงพยาบาล ที่มี ยาทุกชนิด พร้อมที่จะทำการรักษาโรคทุกอย่างให้แก่ประชาชน แม้อันนี้ก็นำให้เห็นถึงปัญญาคุณของพระบรมศาสดาได้

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประสูติก่อนพุทธศก ๘๐ ปี เสด็จออกผนวชมหาภิเนษกรมณ์ เมื่อพระชนม์ ๒๙ พรรษา ตรัสรู้ พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ เมื่อพระชนม์ ๓๖ ปี ทรงบำเพ็ญพุทธกิจตลอดระยะนั้นเป็นต้นมาจากวัยหนุ่มสู่วัยกลางคน จากนั้นก็ถึงวัยชราในปีที่ ๘๐ แห่งพระชนมชีพ พระองค์ก็ดับขันธปรินิพพานในวันเพ็ญเดือนวิสาขะ ด้วยพระอาการอันสงบ ณ สาลวันของมัลลกษัตริย์ แห่งกุสินารานคร ท่ามกลาง ภิกษุ, ภิกษุณี, อุบาสก, อุบาสิกา, และพระราชาอำมาตย์ทั้งหลาย หลังจากที่ได้ตรากตรำทรมานพระวรกาย เหนื่อยยากในการเทศนาโปรดเวไนยสัตว์ สถาปนาธรรมาณาจักรอันสุขสงบขึ้นในโลกที่รกชัฏด้วยกิเลสาสวะ อำนวยหิตประโยชน์ให้แก่สัตว์ทั้งหลายเป็นอเนกตลอด

ระยะกาล ๔๕ พรรษา แม้อันนี้ก็นำให้เห็นถึงพระมหากรุณาธิคุณของพระองค์ส่วนหนึ่ง วันวิสาขบูชาประกอบด้วย อภิกรณี สามอย่างมาประกอบกันขึ้นฉะนี้ ควรที่ชาวเราเหล่าพุทธสาวกพึงทำความบริสุทธิ์ผ่องแผ้วในไตรทวาร น้อมจิตระลึกถึงพระพุทธจริยาทั้งหลาย แล้วน้อมนำมาเป็นทิฏฐานุคติ ประพฤติปฏิบัติตาม ข้อนั้นจักเป็นไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ แก่ท่านทั้งหลายสิ้นกาลนาน บุญใดที่ท่านทั้งหลายได้สั่งสมไว้แล้วในพระศาสนานี้ ด้วยอำนาจแห่งบุญนั้น ขอท่านทั้งหลายพึงประสพแต่ความเย็นใจทุกเมื่อ.

ขอสันติจงมีแก่สรรพสัตว์

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า ฯ

กับ

พระพุทธศาสนา

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า ฯ พระมหากษัตริย์องค์ที่ ๓ แห่งบรมราชจักรีวงศ์พระนามเดิมว่า **กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์** เป็นพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ใหญ่ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติเมื่อปีวอก พ.ศ. ๒๓๖๗ ทรงดำรงอยู่ในศิริราชสมบัติ ๒๗ พรรษา ได้เสด็จสวรรคตเมื่อพระชนมายุ ๖๔ พรรษา ตลอดรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า ฯ นอกจากจะต้องทรงทำสงครามรบพุ่งกับพม่า, ญวน, เขมร, มลายู, อันเป็นฝ่ายรัฏฐาภิปาลโนบายแล้ว ว่าโดยพระราชอัธยาศัยนั้น **พระบาท**

สมเด็จพระนั่งเกล้า ฯ ทรงเลื่อมใสศรัทธาในพระบวร-
พุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง ทรงปรารถนาพระโพธิญาณ
ใคร่จะได้ตรัสรู้ เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์
หนึ่งในอนาคตกาล ทรงอุตสาหะวิริยะบำเพ็ญทศ-
บารมี มีทาน, ศีล ฯ ล ฯ เป็นต้น ตลอดพระชนมายุ
จะกล่าวว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า ฯ เป็นพระ
โพธิสัตว์พระองค์หนึ่งก็ได้ ด้วยทรงอนุวัตรตาม
จริยาแห่งพระโพธิสัตว์ บรรดาที่สร้างสมดึงสบารมี
ทั้งหลายในปางก่อน ครั้งสมัยที่ยังทรงดำรงพระยศเป็น
กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ
ให้สร้างโรงทานบริจาคข้าวปลาอาหาร และยาแก้โรค
ต่าง ๆ แก่บรรดายาจกวณิพกทั้งหลายทุกเวลา แลให้
ถวายบิณฑบาต ไทยทาน สมณบริขารแด่ภิกษุสามเณร
ทุกวันไป นอกจากวัตถุทานบริจาคแล้ว ยังทรง
พระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้นิมนต์พระธรรมกถึกแสดง
พระธรรมเทศนาแก่ประชาชน แลให้อาจารย์ผู้เชี่ยว
ชาญในมคธภาษาบอกคัมภีร์แก่ภิกษุสามเณร อันเป็น

ส่วนธรรมทานอีกด้วย ครั้นถึงวันพระก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ปล่อยสัตว์บรรดาที่ถูกกักขังหรือจักถึงมรณฆาต ให้ได้ซึ่งความอิสระเกษมสำราญ อันจัดเปนส่วนอภัยทาน แลทรงแจกเงินแก่ผู้เฒ่าผู้แก่คนยากจนคนละเฟื้องหนึ่ง เดือนละ ๘ ครั้ง เมื่อเสด็จเสวยราชสมบัติแล้ว ก็ยิ่งทรงผักใฝ่ในพระราชกุศลมากขึ้น มีพระบรมราชโองการให้สร้างเก๋งโรงทานขึ้นใหม่ที่ริมกำแพงพระราชวังด้านริมแม่น้ำ ทรงบำเพ็ญกุศลกิจมุ่งพระโพธิญาณยิ่ง ๆ ขึ้นไป แลเมื่อทรงสดับข่าวว่าที่ประเทศจีนมีผู้คนอดอยากแร้นแค้นมากนัก ด้วยต้องผจญอุทกภัยบ้าง, ฉาตกภัยบ้าง, ยุทธภัยบ้างเนือง ๆ จึงเมื่อถึงฤดูเรือลูกค้าวาณิชจะออกไป พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า ฯ ก็ทรงพระราชทานข้าวมอบให้สำเภาจีนที่มาค้า ณ กรุงเทพ ฯ ลำละ ๕๐ ถังบ้าง ลำละเกวียนบ้างพากันออกไปแจกจ่ายบรรเทาทุกข์แก่บรรดาคนจีนที่อดอยากเหล่านั้นเปนนิจนิรันดร.

พระราชกิจที่โปรดมากที่สุดของพระบาทสมเด็จ

พระนั่งเกล้า ฯ ก็คือ **การสถาปนาปฏิสังขรณ์พระอาราม ต่าง ๆ ทั้งในกรุงและนอกกรุง** พระอารามใดที่เก่าแก่ ชำรุดทรุดโทรม ก็ทรงบริจาคพระราชทรัพย์ปฏิสังขรณ์ ใหม่ พระอารามใดที่เจ้านายข้าราชการหรือราษฎรผู้ เป็นเจ้าของจัดสร้างอยู่ เมื่อทรงทราบก็ทรงบริจาคพระ ราชทรัพย์ร่วมสมทบด้วย บางพระอารามเจ้าของสร้าง มิทันแล้วด่วนมรณะเสียก่อน หรือว่าหมดกำลังจะสร้าง ต่อไปด้วยใหญ่โตนัก ทรงทราบก็ทรงรับสถาปนาก่อ สร้างต่อให้จนสำเร็จ แต่ก่อนกุฏิสงฆ์ตามวัดมักจะสร้าง ด้วยไม้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า ฯ ก็ทรงพระกรุณา โปรดเกล้า ฯ ให้สร้างเป็นตึกก่ออิฐถือปูนเสียเพื่อให้ ถาวร ทรงสถาปนาปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ, พระวิหาร, พระเจดีย์ พระพุทธปฏิมาให้งดงามแล้วไปด้วยศิลป-วิจิตรกรรม ประเทศไทยเราในปัจจุบันนี้ที่มีพระอาราม หลวงใหญ่ ๆ เช่น วัดพระเชตุพนอันอุดมด้วยศิลปะ งดงามอวดชาวต่างประเทศได้นั้น ส่วนมากเป็นเพราะ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า ฯ ทรงปฏิสังขรณ์ซ่อม

แซมขึ้น เจ้านายข้าราชการราษฎรใด หากได้สถาปนาพระอารามก็เป็นที่โปรดปรานยิ่งนัก.

พระอารามอื่น ๆ ที่ทรงสร้างจะของดไม่กล่าว จะกล่าวแต่พระอารามใหญ่ ๆ ที่สวยงามสัก ๒ อาราม คือ **วัดเทพธิดา** และ **วัดราชนัดดา** ซึ่งเป็นอารามที่สร้างด้วยความประณีตในด้านศิลปะ แม้ฝรั่งแขกเมืองก็สรรเสริญ แต่มาในปัจจุบันนี้สภาพกลับกลายเป็นวัดที่ถูกปล่อยให้ทรุดโทรมผุพังไปตามยถากรรม บริเวณวัดซึ่งครั้งหนึ่งเคยร่มรื่น ก็เป็นสภาพที่รกด้วยหญ้าและสกปรกไปเสียแล้ว ปูชนียสถานสำคัญ ๆ อันควรกล่าวถึง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า ฯ ทรงสถาปนาและซ่อมแซม มีอาทิเช่น **มณฑปพระพุทธบาท วิหารพระพุทธไสยาสน์ ณ วัดพระเชตุพน** องค์พระพุทธไสยาสน์ยาว ๙๐ ศอก **เป็นพระพุทธไสยาสน์ใหญ่ที่สุดในกรุงเทพ ฯ** และทรงสถาปนาพระมหาเจดีย์ ๒ องค์สูง ๑ เส้น ๒ ศอก ทรงสถาปนา วัดพระโตเสาชิงช้าซึ่งสร้างค้างมาแต่รัชกาลที่ ๒ ให้สำเร็จ มี

พระอุโบสถ, วิหาร และพระระเบียง ตลอดจนกุฎิสงฆ์ จนแล้วเสร็จ พระราชทานนามว่า วัดสุทัศน์เทพวราราม แล้วโปรดเกล้า ฯ ให้ พระยาพิพัฒน์รัตนราชโกษาเป็นแม่กองสร้างพระปรางค์องค์ใหญ่ ณ วัดสระเกศ แต่ไม่สำเร็จเพราะดินทรุด ทรงสร้างพระวิหารประดิษฐานพระพุทธปฏิมาซึ่งเชิญมาแต่พิษณุโลกสูง ๒๔ ศอก ๔ นิ้ว มีนามว่า พระอัฏฐารส ฯ เป็นต้น พร้อมทั้งกุฎิสงฆ์ด้วย พระปรางค์ใหญ่วัดอรุณราชวราราม ของเดิมสูงเพียง ๘ วา พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า ฯ ทรงสถาปนาก่อสูงขึ้นไปอีกเป็น ๓๕ วา (รวมสูง ๑ เส้น ๑๓ วา ๑ ศอก ๑ คืบ ๑ นิ้ว) เป็นพระมหาเจดีย์เชิดชูเกียรติแห่งประเทศ จนตราบเท่าปัจจุบัน (เดี๋ยวนี้ไม่ได้รับการบูรณะอย่างไรปล่อยให้ทรุดโทรมเป็นที่น่าอนาถ) เจ้าพระยานิกรบดินทร์สร้างวัดกัลยาณมิตร พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า ฯ ก็ทรงสมทบช่วยโปรดให้สร้างพระวิหารใหญ่ประดิษฐานพระพุทธรูปนั่งองค์ใหญ่ที่สุดในกรุงเทพ ฯ

ถวายพระนามว่า พระพุทธไตรรัตนนายก ในตำนานว่าด้วยวัตถุสถานที่ทรงสร้างว่า รวมจำนวนได้ ๗๓ วัด (รวมทั้งส่วนที่ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์ด้วย)

ในแผ่นดินของพระองค์ท่าน การศึกษาพระปริยัติ-ธรรมรุ่งเรืองมาก ภิกษุสามเณรสอบไล่ได้เปรียญปีละมาก ๆ รูปใดเป็นเปรียญและพระเปรียญที่ได้ดำรงสมณศักดิ์ ก็สามารถโปรดบิดามารดาได้ในชาตินี้ คือหากโยมต้องตกระกำลำบาก จะต้องเป็นไพร่หลวงไพร่สม พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า ฯ พระราชทานการยกเว้นให้ในฐานะเป็นโยมสงฆ์ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ามงกุฎ ฯ (รัชกาลที่ ๔) ซึ่งทรงผนวชอยู่ก็ปรากฏว่าทรงเชี่ยวชาญในพระไตรปิฎก และทรงตั้งนิกายธรรมยุตขึ้น ข้างฝ่ายการติดต่อทางศาสนสัมพันธ์กับต่างประเทศ ซึ่งในยุคนั้นมีประเทศลังกา ปรากฏว่าในปี พ.ศ. ๒๓๘๕ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า ฯ ทรงส่งพระเถระไทยไปสืบพระศาสนา และสอบทานคัมภีร์ ตลอดจนอัญเชิญคัมภีร์ที่ขาดเหลือมาเพิ่มเติม

พระที่ไปครั้งนั้นมี ๕ รูป โดยสารเรือกำปั่นหลวงชื่อ**จินดาดวงแก้ว** ไปอยู่ ๑ ปีจึงกลับ ได้ยืมคัมภีร์จากลังกามาราว ๔๐ คัมภีร์ อีกคราวหนึ่ง ในปี พ. ศ. ๒๓๘๗ ทรงจัดส่งคณะจาริกไปลังกาอีกคณะหนึ่ง ประกอบด้วยภิกษุ ๖ รูป สามเณร ๑ อัญเชิญคัมภีร์ที่ยืมมาไปส่งคืน คณะนี้ได้กลับมาภายในปีนั้น พร้อมด้วยยืมคัมภีร์มาอีก ๓๐ คัมภีร์ ครั้งนี้มีพระเณรคฤหัสถ์ชาวลังกาติดตามมาด้วยประมาณ ๔๐ คนเศษ.

ในพระราชพงศาวดารผู้เขียนได้บันทึกถึงพระราชจริยาวัตรตอนหนึ่งว่า "ละครผู้หญิงก็ไม่ได้ทรง ทรงแต่พระราชกุศลและการแผ่นดิน" ซึ่งทำให้เราเข้าใจในพระราชอัธยาศัยของกษัตริย์พระองค์นี้ได้ซาบซึ้งตลอด เมื่อประชวรหนักใกล้สวรรคตก็ยังทรงใฝ่ในพระราชกุศลกิจมิวายเว้น โปรดเกล้า ฯ ให้พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าอรรณพ เบิกพระราชทรัพย์ถวายเป็นจตุปัจจัยแด่ภิกษุสามเณร แด่บรรดาที่ได้รับนิตยภัตทั้งในกรุงและนอกกรุง รวมจำนวน ๗,๓๕๙ รูป สิ้นพระราช-

ทรัพย์ไป ๑,๘๓๙ ชั่ง ๑๕ ตำลึง โปรดเกล้า ฯ ให้แจกเงินแก่ราษฎรคนละหนึ่งบาททุกวัน ทรงอาลัยในการพระราชกุศลอื่น ๆ ถึงกับตรัสฝากฝั่งไว้ว่า "...การงานสิ่งใดของเขา (ฝรั่ง) ที่คิด ควรจะเรียนเอาไว้ได้ ก็ให้เอาอย่างเลียนเขา แต่อย่าให้นับถือเลื่อมใสไปทีเดียว ทุกวันนี้คิดสละห่วงใหญ่ให้หมด อาลัยอยู่แต่วัด สร้างไว้ใหญ่โตหลายวัด ที่ค้างยังอยู่ก็มี ถ้าชำรุดทรุดโทรมไปจะไม่มีผู้ช่วยทะนุบำรุง เงินในพระคลังที่เหลือจับจ่ายใช้ราชการแผ่นดินมีอยู่ ๔ หมื่นชั่ง ขอสัก ๑ หมื่นเถิด ถ้าผู้ใดเป็นเจ้าแผ่นดินแล้ว ให้ช่วยบอกแก่เขาขอเงินรายนี้ให้ช่วยทะนุบำรุงวัดที่ชำรุดและการวัดที่ยังค้างอยู่นั้นเสียให้แล้วด้วย" ครั้นมาถึงวันที่ ๓ เมษายน พ. ศ. ๒๓๙๔ ก็เสด็จสวรรคต พุทธอาณาจักรสิ้นมหากษัตราธิราชผู้เป็นเอกอัครพุทธศาสนูปถัมภกอย่างแท้จริงไปพระ-องค์หนึ่ง เช่นเดียวกับอดีตมหาราชแห่งจักรีวงศ์ผู้ทรงเป็นเอกอัครพุทธศาสนูปถัมภกอย่างแท้จริงทั้งหลาย.

อภิธัมมัตถสังคหะ

ในบาลีประโยค ๙ อันเป็นประโยคอุดมสูงสุดของปริยัติธรรมในประเทศไทย นักศึกษาจะต้องศึกษาคัมภีร์อภิธัมมัตถวิภาวนีอันเป็นหลักสูตรสำคัญ หนังสืออภิธัมมัตถวิภาวนีนี้มีอรรถอันลึกซึ้ง, ยากทั้งทางความหมายและทางไวยากรณ์เช่นไร ท่านที่เคยเรียนผ่านมาแล้วคงรู้ชัดแก่ใจดี คัมภีร์นี้เป็นฎีกาแก้ความในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะให้กระจ่าง ความยากของการศึกษาพระอภิธัมมปิฎกซึ่งมีอยู่ทั้งหมด ๗ คัมภีร์ ด้วยกันนั้นอยู่ที่ศัพท์เฉพาะของพระอภิธรรม และการแจกซอยสภาวธรรมอันหนึ่ง ๆ ให้ละเอียดถี่ยิบนับด้วยร้อยด้วยพันและด้วยหมื่น วิชาเลขคณิตโดยเฉพาะการคิดเลขในใจ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องนำมาใช้บ่อย ๆ ในการศึกษาพระอภิธัมมปิฎก อุปกรณ์สำคัญอีกอันหนึ่ง ก็คือผู้เรียนจะต้องมีความจำเก่งด้วย พระอภิธรรม ๗ คัมภีร์

หรือเรียกอีกนัยหนึ่งว่าสัตตัปปกรณ์นั้น ประกอบด้วยคัมภีร์ธัมมสังคณี, วิภังคะ, ธาตุกถา, ปุคคลบัญญัติ, กถาวัตถุ, ยมก และปัฏฐานะ คัมภีร์ทั้ง ๗ นี้ มีอยู่สักสองคัมภีร์ที่กล่าวได้ว่าง่ายหน่อย คือคัมภีร์ปุคคล-บัญญัติกับวิภังคะ แต่ก็ได้เกิดมีผู้แต่งคัมภีร์ชื่อ "อภิ-ธัมมัตถสังคหะ" ซึ่งแปลว่า "รวบรวมอรรถแห่งพระอภิธรรม" ขึ้นเล่มหนึ่ง ทำให้การศึกษาเล่าเรียนพระอภิธรรมเกิดความสะดวกสบายขึ้นเป็นอันมาก ท่านผู้แต่งคัมภีร์นี้ชื่อ พระอนุรุทธาจารย์ เป็นพระเถระรูปหนึ่ง สมัยของท่านตกอยู่ในราวพุทธศกล่วงแล้ว ๙๐๐ ปีเศษ ภายหลังสมัยพระพุทธโฆษาจารย์ พระอนุรุท-ธาจารย์เป็นชาวเมืองกาวิลนคร ในอินเดียใต้ (แถบมัทราส) เดินทางข้ามมาที่เกาะสีหล กล่าวกันว่าท่านเป็นศิษย์ร่วมสำนักกับพระพุทธทัตตะ ในสำนักของพระมหาปิยทัตตะผู้เป็นพระอนาคามี บุคคลทั้งสองได้แต่งคัมภีร์ต่าง ๆ ที่มีชื่อเสียง เช่นพระพุทธ-ทัตตะแต่งอภิธัมมาวตาร ซึ่งนำเอาอรรถที่สำคัญใน

อภิธรรมทั้ง ๗ คัมภีร์มาร้อยกรองเพื่อให้สำเหนียกความได้ง่าย ส่วนพระอนุรุทธาจารย์แต่งอภิธัมมัตถสังคหะ กล่าวกันอีกว่า เมื่อท่านทั้งสองได้แต่งคัมภีร์ต่าง ๆ เสร็จแล้ว ได้นำไปถวายพระมหาบียทัตตะตรวจดู พระมหาบียทัตตะได้สรรเสริญความสามารถของท่านทั้งสอง และให้คำวิจารว่าคัมภีร์ของท่านพุทธทัตตะนั้น เปรียบด้วยเพชรพลอยของมีค่าที่เก็บไว้ในหีบเป็นสมบัติส่วนตัว เพราะยากแลลึกซึ้ง ผู้อื่นไม่อาจนำไปใช้ได้ทั่วไป ส่วนคัมภีร์ของท่านอนุรุทธาจารย์นั้น ถึงละเอียดลึกซึ้งยังเข้าใจง่ายกว่า และท่านมหาบียทัตตะก็ให้เปิดการประชุมสงฆ์ขึ้น นำคัมภีร์ของท่านอนุรุทธาจารย์เข้าไปเสนอต่อสงฆ์ ที่ประชุมสงฆ์ได้ตรวจดูแล้วต่างก็อนุโมทนาสาธุการเห็นชอบด้วย อวยพรให้คัมภีร์นั้นยืนยงคู่กับพระพุทธศาสนา อนึ่ง เมื่อเวลาแต่งคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะนั้น ท่านอนุรุทธาจารย์พำนักอยู่ที่วัดมูลโสมารามในเกาะลังกา.

วัดมูลโสมารามนี้ อุบาสกผู้หนึ่งชื่อนัมพะ เป็นผู้สร้าง และเพราะอาศัยนัมพะอุบาสกผู้นี้เอง คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะจึงสำเร็จรูปขึ้น นัมพะอุบาสกรู้สึกถึงความยากลำบากของผู้ศึกษาพระอภิธรรม จึงได้อาราธนาให้ท่านอนุรุทธาจารย์ รวบรวมอรรถสำคัญของอภิธรรมให้ได้ระเบียบ และให้ง่ายขึ้นเพื่อเป็นอุปกรณ์ช่วยให้เข้าใจในพระอภิธรรม ความข้อนี้ปรากฏมาในอวสานคาถาของคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะว่า

จาริตฺตโสภิตวิสาลกุโลทเยน
สทฺธาภิวุฑฺฒปริสุทฺธคุโณทเยน
นมฺพวฺหเยน ปณิธาย ปรานุกมฺปํ
ยํ ปฏฺฐิตํ ปกรณํ ปริณิฏฺฐิตนฺตํ

แปลว่า "ปกรณ์ซึ่งอุบาสกชื่อนัมพะผู้เกิดในตระกูลอันไพศาล งามด้วยมารยาท มีความบังเกิดขึ้นแห่งคุณอันเจริญยิ่งและบริสุทธิ์แล้วศรัทธา หวังความเอ็นดูแก่ผู้อื่น อาราธนาให้แต่งแล้วนั้น

จบบริบูรณ์แล้ว."

น่าสรรเสริญวิริยอุตสาหะของท่านอนุรุทธาจารย์ ที่สามารถรวบรวมเอาอรรถสำคัญ ในพระอภิธรรมมา รวมไว้ในหนังสือเล่มเล็ก ๆ เล่มเดียว ผู้ศึกษาพระอภิธรรมย่อมรู้สึกเป็นหนี้บุญคุณท่านผู้แต่ง และนัมพะอุบาสกเสมอ.

คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ แบ่งเป็น ๙ ปริเฉท คือ :–

๑. **จิตตสังคหวิภาค** มีปณามคาถา แล้วอธิบายถึงลักษณะของจิตในภูมิต่าง ๆ จัดจิตแบ่งเป็น ๔ ภูมิ คือกามาวจรจิต จิตที่ท่องเที่ยวไปในกามภพ, รูปาวจรจิต จิตที่ท่องเที่ยวไปในรูปภพ, อรูปาวจรจิต จิตที่ท่องเที่ยวไปในอรูปภพและโลกุตตรจิต หรือจิตของอริยบุคคล รวมจิตมี ๘๙ ประเภท โดยพิสดาร ๑๒๑ ประเภท.

๒. เจตสิกสังคหวิภาค แสดงเจตสิกธรรมที่เกิดกับจิต ดับไปพร้อมกับจิต ซึ่งมีอยู่ ๕๒ อย่าง

๓. **ปกิณณกสังคหวิภาค** แสดงถึงสังคหะ ๖ ประการ คือ เวทนาสังคหะ, เหตุสังคหะ, กิจจสังคหะ, ทวารสังคหะ, อารัมมณสังคหะ, วัตถุสังคหะ.

๔. **วิถีสังคหวิภาค** แสดงถึงวิถีของจิตที่เกิดดับสืบเนื่องกันตามลำดับ แบ่งออกตามระยะกาลที่ยาวและสั้นเป็น ๖ อารมณ์.

๕. **ปวัตติสังคหะ** แสดงภูมิต่าง ๆ และสัตว์ในไตรภูมิ กรรมที่ยังสัตว์ให้เกิดเป็นประการต่าง ๆ, วิถีจิตในมรณสมัย การจุติ และปฏิสนธิเป็นต้น.

๖. **รูปสังคหะ** แสดงถึงรูปธรรม แบ่งรูปออกเป็นมหาภูตรูป ๔ อุปาทานรูปหรือรูปอาศัยอีก ๒๔ รวม ๒๘ เรียกว่าสมุทเทสนัย แสดงการจัดระเบียบของรูป ๒๘ นั้นว่า รูปอย่างนี้กับอย่างนั้นรวมกันเรียกว่ากระไร เรียกว่าวิภาคนัย. แสดงถึงมูลเหตุให้เกิดรูปอันมีกรรม, จิต, อุตุและอาหาร เรียกว่าสมุฏฐานนัย. แล้วแสดงกลาปนัย, ปวัตติกมนัย

ตอนจบของปริเฉทนี้แสดงนิพพานสรูป.

๗. สมุจจัยสังคหะ แสดงถึงข้อธรรมสำคัญ เช่น โพธิปักขิยธรรม ๓๗ อาสวะ, อุปาทาน, สัญโญชน์, ขันธ์ ๕, อายตนะ ๑๒, ธาตุ ๑๘ และอริยสัจ ๔ เป็นต้น มีความสำคัญอยู่ตอนหนึ่ง ที่เป็นหลักพิจารณาว่าธรรมารมณ์ได้แก่อะไร ท่านสรูปลงจำง่าย ๆ ว่า "เอตฺถ ปน เจตสิกสุขุมรูปนิพฺพานวเสน เอกูนสตฺตติ ธมฺมา ธมฺมายตนํ ธมฺมธาตูติ จ สงฺขยํ คจฺฉนฺติ" แปลว่า "ก็ในธรรมเหล่านี้ ธรรม ๖๙ ประการ ด้วยสามารถแห่งเจตสิก, สุขุมรูป และพระนิพพาน ย่อมถึงซึ่งการนับว่าเป็นธรรมายตนะหรือธรรมธาตุได้."

๘. ปัจจัยสังคหะ แสดงถึงปฏิจจสมุปบาท ๑๒ โดยแบ่งเป็นอัทธา ๓, องค์ ๑๒, อาการ ๒๐, สันธิกา สังเขป ๔, วัฏฏะ ๓ และมูล ๒ ตัวอย่างเช่นอัทธา ๓ จัดอวิชชา, ตัณหาเป็นอดีตอัทธา, ชาติ ชรา มรณะเป็นอนาคตอัทธา สำหรับที่เหลือเป็นปัจจุบันอัทธา

แล้วแสดงปัจจัย ๒๔ รวบรวมข้อธรรมในคัมภีร์มหาปัฏฐานมาไว้หมด เริ่มด้วยเหตุปัจจัย, อารัมมณปัจจัยจนถึงอวิคตปัจจัย เป็นธรรมที่ลึกซึ้งสุขุม ต้องใช้วิริยภาพในการศึกษามาก ตอนท้ายกล่าวถึงบัญญัติธรรม.

๙. **กัมมัฏฐานสังคหวิภาค** เป็นปริเฉทสุดท้ายแสดงถึงวิธีปฏิบัติสมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐาน ตลอดถึงการอธิบายลักษณะของกัมมัฏฐานทั้ง ๒ นี้ด้วย ปริเฉทก่อน ๆ เหมือนการเรียนรู้ปริยัติ เมื่อเรียนรู้แล้ว ตอนสุดท้ายท่านก็สั่งสอนให้ทำปฏิบัติเพื่อให้บังเกิดปฏิเวธผลขึ้น.

คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะจึงอาจกล่าวได้อีกว่า เป็นคัมภีร์ย่อความในวิสุทธิมรรค ของท่านพุทธโฆษะก็ได้ เพราะบริบูรณ์ด้วยอรรถแห่งสีล, สมาธิ และปัญญาเหมือนกัน ผิดกันแต่ว่าในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะท่านหนักไปทางปัญญาเสีย ๙ ปริเฉท ไปมีพูดถึงศีลสมาธิเอาตอนปริเฉทท้าย เมื่อท่านแสดงวิทยานิพนธ์

นี้แล้ว ปรากฏว่า มีภิกษุสามเณรพุทธบริษัทนิยมร่ำเรียนกันแพร่หลาย ตลอดไปในนานาประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาแบบเถรวาท จึงปรากฏมีผู้แต่งฎีกา, อนุฎีกา, และโยชนาอธิบายความในหนังสือของท่านให้พิสดารหรือสะดวกง่ายขึ้น ทั้งทางธรรมะและไวยากรณ์ เท่าที่ปรากฏมาในหนังสือชื่อศัพทสงเคราะห์มีอยู่หลายเล่มด้วยกัน แต่บางเล่มไม่ปรากฏชื่อผู้แต่งในหนังสือนั้น ดังยกมาให้ดูต่อไปนี้ :–

๑. **อภิธัมมัตถวิภาวินี** ฎีกาอภิธัมมัตถสังคหะ พระสุมังคละแต่งที่ลังกาทวีป เป็นคัมภีร์ที่สำคัญมากคัมภีร์หนึ่ง พระสุมังคละสรรเสริญคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะไว้ว่า "ท่านอาจารย์นี้ (พระอนุรุทธาจารย์) ผู้ปรารภปกรณ์นี้ (อภิธัมมัตถสังคหะ) ซึ่งประกอบด้วยนัยอันวิจิตรยิ่ง สามารถในอันสะสางซึ่งชัฏ คือลัทธิของตน และลัทธิอื่นอันยังความเป็นธรรมชาติสละสลวยแห่งปัญญา ซึ่งมีมลทินปราศไปด้วยดีแล้วทั้งไพบูลให้เกิด" แต่มีอภิธรรมาจารย์บางท่านใน

ประเทศพม่า เช่นท่านเลดีสยาด่อ, ท่านอู. ญาณิกะ ถือว่าในคัมภีร์ฎีกานี้มีที่กล่าวผิด ๆ เหมือนกัน จะใช้เป็นหลักนักไม่ได้.

๒. อเผคคุสารัตถทีปนี จูฬฎีกาอภิธัมมัตถสังคหะ พระมหาสุวรรณประทีปแต่งที่เมืองหงสาวดี ประเทศพม่า.

๓. นิสสยอภิธัมมัตถสังคหะ แก้คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ เรียงประโยคให้แปลง่าย.

๔. ปรมัตถมัญชุสา อนุฎีกาอภิธัมมัตถสังคหะ เป็นฎีการุ่นหลัง แก้อภิธัมมัตถสังคหะ, และฎีกาอภิธัมมัตถสังคหะ.

๕. มณีสารมัญชุสา นวฎีกาอภิธัมมัตถสังคหะ เป็นฎีการุ่นใหม่แก้อภิธัมมัตถสังคหะ โดยพิสดารกว่าฎีกาเดิม.

๖. โยชนาฎีกาอภิธัมมัตถสังคหะ แก้อภิธัมมัตถสังคหะ พร้อมทั้งฎีกาโดยพิสดาร แสดงทางสัมพันธ์, ประโยค, และไวยากรณ์ เรียงประโยคให้

แปลง่าย พระญาณกิตติเถระแต่งที่เมืองเชียงใหม่ในประเทศไทย (มีพิมพ์จำหน่ายที่มหามกุฏราชวิทยาลัย)

๗. **โยชนาบาลีอภิธัมมัตถสังคหะ** แก้ทางสัมพันธ์ไวยากรณ์ เรียงประโยคให้แปลง่าย.

๘. **ลีนัตถอภิธัมมัตถสังคหะ** แก้คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ ขยายแต่อรรถอันลี้ลับ.

๙. **สังเขปวัณนา ฎีกาอภิธัมมัตถสังคหะ** แก้อภิธัมมัตถสังคหะโดยย่อ พระโชติปาลเถระเป็นผู้แต่ง.

นอกจากงานชิ้นสำคัญของท่านชิ้นนี้แล้ว พระอนุรุทธาจารย์ยังได้แต่งวิทยานิพนธ์อีกหลายเล่ม เท่าที่ทราบ คือ :–

๑. **นามรูปปริจเฉท** เป็นหนังสือไม่มากนัก กล่าวถึงนามรูป และสมถวิปัสสนา.

๒. **ปรมัตถวินิจฉัย** เก็บเอาอรรถอันลึกซึ้งในอภิธรรมออกมาวินิจฉัย.

๓. สรูปอภิธัมมัตถสังคหะ รวบรวมข้อความในอภิธัมมัตถสังคหะ.

นอกจากนี้ ยังมีคัมภีร์อธิบายพระอภิธัมมปิฎกที่โบราณบัณฑิต แต่งไว้อีกเป็นอันมาก อาทิเช่น อภิธัมมาวตาร, คุยหทีปนี แก้คัมภีร์ธัมมสังคณี แสดงข้อลี้ลับต่าง ๆ พระสารทัสสีแต่งที่เมืองรัตนปุระ เขมปกรณ์ พระเขมาจารย์แต่ง, นามาจารทีปกะ พระโชติปาละแต่งที่เมืองอริมัททนะ, ปัจจัยทีปนีปัฏฐาน พระธรรมโพธิสิริแต่งที่เกาะสีหล, มธุสารัตถทีปนี ฎีกาพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ พระพุทธจุฬาภาติกเถระแต่งที่เมืองหงสาวดี ประเทศพม่า, โยชนาอัฏฐสาลินี, โยชนากถาวัตถุ, โยชนาธาตุกถา, โยชนาปัฏฐาน, โยชนาปุคคลบัญญัติ, โยชนายมกปกรณ์, โยชนาสัมโมหวิโนทนี, ทั้งหมดนี้พระญาณกิตติเถระแต่งที่เมืองเชียงใหม่ นับว่าท่านญาณกิตติเป็นผู้แตกฉานเปรื่องปราดในพระอภิธรรม ยากที่ผู้ใดจะเทียมเท่าในประเทศไทย.

ธรรมาจารย์ไท้ฮือ

ท่านธรรมาจารย์ผู้นี้ เป็นผู้นำของพระพุทธศาสนาจีนในยุคปัจจุบัน. ชื่อเสียงของท่านย่อมเป็นที่รู้จักกันทั่วไปในหมู่ประเทศที่ถือพระพุทธศาสนามหายาน มีญี่ปุ่น, เกาหลี และแม้ในต่างประเทศ เช่นในอังกฤษ, อเมริกา ก็ยังมีผู้รู้จักท่าน. หนังสือวารสารธรรมจักษุได้ลงข่าวการมรณภาพของท่านแล้ว. ในหนังสือนี้ ข้าพเจ้าจึงได้เขียนประวัติย่อ ๆ ของท่าน เพื่อที่พุทธศาสนิกชาวไทยจักได้ทราบถึง ประวัติการต่อสู้เพื่อพระพุทธศาสนาในประเทศจีนบ้างพอสมควร. ท่านธรรมาจารย์เป็นชาวมณฑลเจ้อเจียง เกิดปลายราชวงศ์เช็ง ได้ออกบรรพชาแต่ยังเยาว์ เมื่ออายุ ๑๗ ได้ศึกษาพระวินัยและบำเพ็ญสมณธรรมในสำนักท่านปาจี้อมหาเถระและท่านซุ่ยเว และพร้อมกันนั้นก็ได้ศึกษา

หลักธรรมแห่งนิกายเทียนไถ หรือนิกายสัทธรรมปุณฑริก กับหลักธรรมของนิกายเสียนโซ่ว หรือนิกายอวตังสกะจนมีความรอบรู้แตกฉานในนิกายทั้งสอง. ท่านได้กล่าวเล่าถึงเหตุที่ทำให้ท่านออกบวชว่า ขณะแรกท่านมีความคิดว่าการบวชนี้จะเป็นเหตุให้ท่านได้บรรลุความเป็นผู้ศักดิ์สิทธิ์มีอิทธิฤทธิ์ต่าง ๆ. แต่เมื่อได้ศึกษาเข้าใจในหลักธรรมของพระพุทธศาสนาแล้ว ความคิดเหล่านั้นก็ถูกทำลายไปสิ้น เมื่ออายุ ๑๙ ท่านได้เริ่มค้นคว้าหลักอภิปรัชญาของพระพุทธศาสนาในพระไตรปิฎก และเมื่อได้ศึกษามหาปรัชญาปารมิตาสูตรจบหมดแล้ว ท่านก็ทราบถึงข้อลึกซึ้งทั้งหลายในพุทธปรัชญา อายุ ๒๐ ได้เป็นผู้ช่วยท่านปาจื่อเถระ จัดการศึกษาของคณะสงฆ์ อายุ ๒๑ ได้เป็นอาจารย์สอนพระพุทธศาสนา ณ อารามแห่งภูเขาผู่โถซันและได้ศึกษาหลักธรรมแห่งนิกายธรรมลักษณะ, นิกายมนตรยาน ฯลฯ และศึกษาปรัชญาสากลทั้งเก่าและใหม่ กับวิทยาศาสตร์แขนงต่าง ๆ. ความรู้ในพระพุทธศาสนา

ของท่านนั้น ได้รับความนับถือมากในประเทศจีน. หนังสือต่าง ๆ ที่ท่านแต่งขึ้นมีจำนวนมากมาย หนังสือเหล่านี้มีทั้งในแง่การเผยแผ่พระพุทธศาสนา อันเป็นฝ่ายธรรมะและในแง่อักษรศาสตร์ เช่น โคลง, กลอน และวิจารณ์หนังสือ, วรรณคดี, ปรัชญาของบุคคลต่าง ๆ ทั้งที่เป็นชาวยุโรปและชาวจีน. สรุปความก็คือ ท่านธรรมาจารย์ไม่แต่แตกฉานในด้านศาสนาแต่ด้านเดียว แม้วิชาทางโลกท่านก็รอบรู้ด้วย.

ในส่วนแห่งการกอบกู้หรือฟื้นฟูพระศาสนานั้น เราจำเป็นต้องทราบถึงภาวะของพระพุทธศาสนาในเมืองจีนสักเล็กน้อย เมื่อต้นราชวงศ์เช็ง พระพุทธศาสนาถูกยกย่องเป็นศาสนาของทางราชการ พระอธิราชแมนจูหลายพระองค์ได้ให้ความอุปถัมภ์แก่คณะสงฆ์ และการศึกษาธรรม เมื่อถึงยุคปลายราชวงศ์เช็ง คือตั้งแต่ปี พ. ศ. ๒๓๙๓ เป็นต้นมา พระพุทธศาสนาก็ผจญกับมหาภัยต่าง ๆ มีกบฏหงซิวชวนเป็นต้น วัดวาอารามได้ถูกพวกกบฏทำลายล้างเสียมากต่อมาก

คณะสงฆ์ต้องอพยพหลบหลีกภัยกระจัดกระจายไปอยู่ที่ต่าง ๆ. เมื่อ ดร. ซุนยัดเซ็นได้ทำการล้มราชวงศ์แมนจูแล้ว ดูเหมือนว่าพระพุทธศาสนาจะยิ่งบอบช้ำลงไปอีกหลายเท่า เกือบจะสูญหายจากเมืองจีนเสียเลยทีเดียว ประชาชนโดยเฉพาะพวกนักศึกษาสมัยใหม่ได้คัดค้านพระพุทธศาสนา และถือว่าเป็นหน้าที่ที่พวกเขาจะต้องช่วยกันทำลายล้างเสียให้สิ้น ฐานะของสงฆ์ตกต่ำ, ไปที่ใดก็มีแต่ผู้ดูหมิ่นเหยียดหยาม. วัดได้ถูกพวกเทศาภิบาลและพวกข้าราชการเช่นผู้ว่าราชการมณฑล, จังหวัด, และอำเภอ สั่งให้ทำลายล้าง บางอารามที่ใหญ่โตก็ได้ถูกใช้เป็นที่ทำการของรัฐบาล หรือเป็นโรงเรียน และบางทีก็เป็นโรงทหาร. พระภิกษุสงฆ์ถูกขับไล่, พระพุทธปฏิมาถูกทำลาย. เหตุการณ์เช่นนี้ ใครเลยจะไม่นึกว่าพระพุทธศาสนาจะต้องแตกดับไป อย่างไม่มีวันกลับคืนตัวได้. แต่ด้วยความประเสริฐและแท้จริงของพระพุทธธรรม และจะเป็นด้วยพระพุทธศาสนายังไม่สิ้นคนดี.

ฉะนั้น ในท่ามกลางความคับขันเช่นนี้ วงการของพระพุทธศาสนาจีนก็ได้ให้กำเนิด แก่คนสำคัญขึ้นมากอบกู้พระพุทธธรรมขึ้นหลายท่าน มีทั้งฝ่ายคฤหัสถ์และบรรพชิต และที่มีชื่อเสียงที่สุดก็คือท่านธรรมาจารย์ไท้ฮือ.

ท่านเป็นผู้ป่าวประกาศพระพุทธธรรมด้วยวิธีใหม่และด้วยวิธีนี้ ได้ชักจูงให้ประชาชนผู้กำลังมัวเมาในอารยธรรมตะวันตก รู้สึกเห็นความสำคัญของพระพุทธศาสนา. ท่านได้จัดการเปิดการประชุม พุทธ-ศานิกทั่วโลกบนภูเขาหลูซัน และที่ประชุมได้ให้ท่านเป็นประธาน ใน พ. ศ. ๒๔๖๙ ได้ร่วมมือกับภิกษุลามะไป่ผู่เหริน และพระภิกษุเซี่ยนหมิง จัดการตั้งสมาคมสหพุทธศาสนิกจีน ในฤดูหนาวของปีนั้น ได้เป็นผู้นำพุทธมามกะจีน ๒๐ คนเศษ เดินทางไปสู่ญี่ปุ่นในการประชุมของพุทธศาสนิกตะวันออกครั้งใหญ่. พ. ศ. ๒๔๖๙ ได้จัดตั้งสมาคมการศึกษาฝ่ายพุทธ-ศาสนาขึ้นที่เซี่ยงไฮ้ พ. ศ. ๒๔๗๐ จัดตั้งอุทยานธรรม

ขึ้นในเซี่ยงไฮ้ และได้ถูกเชิญเป็นอาจารย์ใหญ่แห่งพุทธวิทยาลัยใต้. ใน พ. ศ. ๒๔๗๑ ได้เดินทางไปประกาศพระพุทธศาสนา ณ ดินแดนตะวันตก มีอังกฤษ, ฝรั่งเศส, เยอรมัน ฯลฯ และอเมริกา มหาวิทยาลัยต่าง ๆ ในประเทศเหล่านั้น ได้อัญเชิญให้ท่านไปแสดงธรรม. ในการนี้ท่านประธานาธิบดีเจียงไคเช็กก็ได้ให้ความช่วยเหลือ ท่านเจียงเองก็เคยนิมนต์ท่านมาแสดงพุทธปรัชญาเป็นส่วนตัว นอกจากนี้แล้วท่านยังเป็นผู้ให้กำเนิดวิทยาลัยสงฆ์หลายแห่ง เช่น อุทยานสากลพุทธปรัชญาและจีน–ธิเบตวิทยาลัย วิทยาลัยนี้มีจุดประสงค์ในการสมานและแลกเปลี่ยนความรู้กันระหว่างธิเบต–จีน และจัดการออกหนังสือพิมพ์พระพุทธศาสนา. ในบรรดาหนังสือพุทธศาสนาทั้งหลายที่ออกในประเทศจีน หนังสือของท่านมีผู้นิยมมากที่สุด เพราะเป็นหนังสือที่ทันสมัย และให้ความรู้ในแง่ต่าง ๆ ทางพระพุทธศาสนา ปัจจุบันก็ยังคงออกเป็นปรกติ ชื่อของหนังสือพิมพ์นี้มีว่า "ฮ่ายเฉาอิน"

แปลว่า "เสียงแห่งคลื่นทะเล" ท่านได้จัดระเบียบแห่งการศึกษาของคณะสงฆ์ มีการวางระเบียบแห่งหนังสือ หลักสูตรที่จะต้องศึกษาตามชั้น ในปี พ.ศ. ๒๔๘๒ รัฐบาลจีนกลางได้นิมนต์ให้เป็นผู้แทนพุทธศาสนิกจีน เที่ยวเยี่ยมเยียนตามพุทธประเทศทั่วไป มีพม่า, อินเดีย ฯลฯ. เฉพาะในอินเดีย ท่านได้รับการต้อนรับอย่างมโหฬาร. บัณฑิตเนห์รูเป็นผู้จัดการต้อนรับ. เฉพาะที่เกี่ยวข้องกับประเทศไทยนอกจากวงการพระพุทธศาสนาของเรา เคยดำริจะอัญเชิญท่านมาเยี่ยมเยียนแล้ว เมื่อสมัยก่อนสงครามท่านธรรมาจารย์ได้ส่งพระภิกษุผู้เป็นศิษย์ ๔ รูป มาศึกษาภาษาบาลีในประเทศไทยที่วัดมหาธาตุ. จุดประสงค์ของท่านก็คือต้องการให้พระภิกษุทั้ง ๔ รูปนี้ศึกษาพระวินัยอันถูกต้องตามที่พระภิกษุไทยประพฤติปฏิบัติอยู่ แล้วนำไปเผยแผ่ในเมืองจีน อีกอย่างหนึ่ง ก็คือต้องการทราบถึงหลักธรรมในนิกายเถรวาท ซึ่งท่านธรรมาจารย์ถือว่าเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่ง เพราะเป็นพระพุทธวจนะที่ตรง

แท้ไม่ได้ถูกเปลี่ยนแปลง. แม้ในลังกา, พม่า ท่านธรรมาจารย์ก็ได้ส่งพระภิกษุจีนออกไปศึกษาภาษาบาลีเหมือนกัน. ในระยะใกล้ ๆ นี้ ได้มีการแลกเปลี่ยนพระภิกษุลังกา–จีน. พระภิกษุลังกาผู้ทรงคุณวุฒิในภาษาบาลี ๔ รูป ได้เดินทางไปสู่ประเทศจีน เพื่อทำการสอนภาษาบาลีในพุทธวิทยาลัยจีน

การเผยแผ่ของท่านนับวันยิ่งนับว่าก้าวหน้า ตามมณฑลใหญ่ ๆ ในประเทศจีน ท่านได้เดินทางไปเผยแผ่จนทั่ว แม้เหล่าวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยทางโลกที่มีอยู่ทั่ว ๆ ไปในจีน ก็ได้นิมนต์ท่านไปแสดงปาฐกถาเรื่องพระพุทธศาสนา และด้วยมูลเหตุอันนี้เหล่าชายหนุ่มหญิงสาว จึงได้เข้าใจขึ้นว่า พระพุทธศาสนาหาใช่ศาสนาที่ควรช่วยกันทำลายไม่ แต่ควรช่วยกันส่งเสริม. การทำลายวัดวาอารามนั้น ท่านธรรมาจารย์และอุบาสกสำคัญอื่น ๆ ก็ได้พยายามคัดค้านการกระทำอันนั้น ข้อความในจดหมายตอนหนึ่งที่ท่านได้เขียนขึ้นและส่งไปยังที่ประชุมรัฐสภาของรัฐบาล มีความ

ย่อดังนี้ "ปัจจุบันนี้กฎหมายก็ได้แสดงชัดแล้วว่า ประชาราษฎร์มีสิทธิเสมอภาคเท่ากันหมด ไม่มีการแตกต่างกันระหว่างชั้นวรรณะ หรือเชื้อชาติ ศาสนา. ประชาราษฎร์ย่อมมีความเสรีในการเชื่อถือศาสนา. แต่เมื่อหันมามองดูฐานะของภิกษุสงฆ์ในปัจจุบันนี้แล้ว ก็เห็นได้ชัดว่าหาได้มีความเสมอภาคหรือเสรีภาพเลย พระภิกษุในพระพุทธศาสนากับนักบวชของศาสนาอื่น มีคริสต์และมะหะหมัดเป็นต้น ก็เป็นนักบวชเหมือนกัน ถึงแม้ไม่มีฐานะที่จะสูงกว่าราษฎรทั่วไป แต่ก็ควรมีฐานะเสมอกับราษฎรทั่วไปมิใช่หรือ? วัดและที่ดินทรัพย์สินของคณะสงฆ์ก็สมควรที่จะเหมือนกับศาสนาสมบัติของคริสตศาสนาและมะหะหมัด การทำลายริบวัดและทรัพย์สินของฝ่ายคณะสงฆ์นั้น ก็เป็นการกระทำที่ผิดกฎหมาย คำพูดที่ว่าประชาราษฎร์ ย่อมมีความเสมอภาค และเสรีภาพในการนับถือศาสนานั้น ยังจะเป็นคำพูดที่ถูกต้องละหรือ?

ด้วยประการฉะนี้ รัฐบาลจีนจึงได้มีคำสั่งไปสู่ที่

ทำการทุก ๆ มณฑล, จังหวัด, อำเภอ ให้ระงับการทำลายวัดแย่งชิงทรัพย์สินแห่งพระพุทธศาสนา และที่ได้ทำลายหักพังไปแล้วก็ให้ช่วยกันสถาปนาขึ้น และมีคำสั่งห้ามไม่ให้ผู้หนึ่งผู้ใดกระทำกรรมอันหยาบช้านั้นอีก.

นี่เป็นเพียงประวัติย่อ ๆ ของท่านไท้ฮือ. ในปี พ.ศ. ๒๔๙๑ ท่านได้ถึงแก่มรณภาพแล้วด้วยโรคเส้นโลหิตในสมองแตกที่เซี่ยงไฮ้ สิริชนมายุ ๕๙ ปี นับว่าพระพุทธศาสนาของเราทั้งหลายได้ขาดผู้เผยแผ่อันเข้มแข็งไปแล้วผู้หนึ่ง และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง วงการพระพุทธศาสนาของประเทศจีน ได้รับความกระทบกระเทือนเป็นอย่างมาก. พุทธสมาคมฝ่ายจีนในประเทศไทย ได้ทำพิธีบำเพ็ญกุศลอุทิศถวายท่านเป็นการใหญ่ ในการนี้ผู้แทนพุทธสมาคมแห่งประเทศไทย ก็ได้รับเชิญให้ไปร่วมงานด้วย.

สมุปบาทปัจจัย ๖

ปรัชญาแห่งนิกายทั้งหลายของพระพุทธศาสนาลัทธิมหายาน นอกจากจะสรุปลงได้เป็น ๒ ฝ่าย คือ ศูนยตาวาทินฝ่ายหนึ่ง และ อัสติวาทินอีกฝ่ายหนึ่งแล้ว เรายังสรุปลงได้ด้วยโลกทัศน์และชีวทัศน์ ของแต่ละนิกายลงในสมุปบาทปัจจัย ๖ ดังนี้

๑. กรรมสมุปบาทปัจจัย (เงียบก่ำอ้วงขี่หลุง) คือมีกรรมเป็นสมุฏฐาน อธิบายว่า ความเป็นไปในชีวิตที่ต้องมาหมุนเวียนในวัฏฏสงสารรับสุขและทุกข์นั้น หาได้เป็นเพราะการดลบันดาลของพระเจ้าลึกลับที่ไหนไม่ หากเกิดเพราะการประกอบกรรมทาง กาย, วาจา, ใจ ของเราบันดาลให้เป็นไปต่างหาก ถ้าใจของเรายังประกอบด้วยกิเลสตัณหา การกระทำก็

ย่อมมีผลสนองเป็นวิบากหมุนเวียนกันไป เรียกว่า กิเลสวัฏฏะ กัมมวัฏฏะ และ วิปากวัฏฏะ ต้อง ชำระตัดกิเลสภายในให้หมดสิ้น วัฏฏะจึงจักหยุดหมุน ได้บรรลุนิพพาน หลักธรรมอันนี้เป็นหลักเดิมของ พระพุทธศาสนาซึ่งรับรองกันทั่วไป ทั้งฝ่ายสาวกยาน และมหายานทุก ๆ นิกาย

๒. อาลยวิญญาณสมุปบาทปัจจัย (อาไนเอียง อ้วงขีหลุง) ปรัชญาฝ่ายนี้ ถือว่า มีวิญญาณอยู่ ๘ ชนิด ชนิดที่ ๘ ชื่อว่า อาลยวิญญาณหรืออาลัย วิญญาณ ซึ่งที่แท้ก็คือจิตนี้เอง เป็นมูลการณะของ โลก อาลยวิญญาณได้เก็บ "พีชะ" หรือพืชของ กุศล อกุศลต่าง ๆ ของสัตวโลก และได้ปัจจัย พร้อมแล้วก็จักสำแดงพฤติการณ์ออกมา เพราะฉะนั้น ปรากฏการณ์ทั้งหลายคือ พฤติการณ์ของอาลยวิญญาณ นี้ บางขณะก็เรียกอาลยวิญญาณว่า "สรวพีชะวิญญาณ" การกระทำของเรามิได้สูญหายไปไหน หาก ได้ตกไปเก็บอยู่ในจิตนี้ และจักสำแดงผลในกาลอัน

สมควร แม้รูปธรรมก็เป็นเพียงเงาสะท้อนของอาลยะวิญญาณซึ่งปรุงมันขึ้นเท่านั้น นี้คือปรัชญาฝ่ายมโนภาพนิยมในพระพุทธศาสนา นิกายโยคาจาร หรือ นิกายธรรมลักษณ์ได้ประกาศแนวคิดอันนี้.

๓. ภูตตถตาสมุปบาทปัจจัย (จิงยู้อ้วงขี่หลุง) ปรัชญาของสาขานี้คือ ปรัชญาของฮินดูในคัมภีร์อุปนิษัทแปลงรูปนั่นเอง มีหลักการว่าสรรพสิ่งทั้งหลายล้วนมีฐานะอันหนึ่งอันเดียวกัน ภาวะอันเป็นที่รวมนั้นคือ จิตหรือภูตตถตา (จิงยู้) ซึ่งแปลว่าภาวะความเป็นอยู่อย่างจริงแท้ หรือเรียกว่าพุทธภาวะ (ฮุดแส่) บ้าง เรียกว่ามูลธาตุดั้งเดิม (กึงปุงแส่) บ้าง อมตจิต (เซียจู๋จิงซิม) บ้าง หน้าตาดั้งเดิม (ปุงไล้มึ่งมัก) บ้าง ฯลฯ ซึ่งคำเรียกต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนเป็นสมมติบัญญัติเป็นโลกิยโวหารที่ใช้เรียกภาวะอันนี้เท่านั้น ภาวะนี้มีสภาพเป็นนิตยมฺ (เซี้ย) คือเที่ยงอยู่เป็นนิตย์ สุขมฺ (ลัก) สุขอยู่เป็นนิตย์ อาตฺมนฺ (อั้ว) เป็นตัวตนอันแท้จริง ศานฺตมฺ (แจ๋) สงบ

สุขอยู่เป็นนิตย์ มีคุณลักษณะคือ วิมละ ความบริสุทธิ์ผุดผ่องปราศจากกิเลส อนาทิ ไม่มีเบื้องต้นเบื้องปลาย อนันตะ แผ่อยู่ทั่วไปไม่จำกัด มีอยู่แม้ในพฤกษชาติและก้อนหินวัตถุ และจากภูตตถตาหรืออมตจิต เป็นมูลการณ์นี้เอง โลกทั้งหลายหรือสังสารวัฏฏะจึงปรากฏมีขึ้น แต่สาเหตุที่ให้เกิดความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ นั้น เป็นเพราะอวิชชามากำบังปัญญาจักษุของเรามิให้เรารู้ว่า แท้จริงสิ่งทั้งหลายมีกิเลส, อวิชชา, ตัณหาเป็นต้น ล้วนเป็นมายามาเคลือบหุ้มภาวะบริสุทธิ์ของเรา เหมือนกับก้อนเมฆที่มาบดบังดวงจันทร์ทำให้เกิดความมัวขึ้น เมื่อเราขับไล่ก้อนเมฆเหล่านั้นไปแล้ว เรานี้เองก็คือพุทธะการเปลี่ยนแปลงเกิดดับและปวงอวิชชากิเลสเล่า แท้ก็คือ ปรากฏการณ์ส่วนหนึ่งของอมตภาวะหรือสัตยาต-มันนี้เท่านั้น แต่มูลภาวะของอมตจิตนั้นหาได้เกิดดับไปด้วยไม่ หากคงอยู่บริสุทธิ์อยู่ ข้อนี้อุปมาเหมือนคลื่นทะเลกับน้ำทะเลทั้งสองสิ่งนี้จะแยกออกจากกันไม่

ได้ คลื่นลูกหนึ่งเกิดแล้วก็ดับกลายเป็นคลื่นลูกอื่นต่อไปใหม่ไม่สิ้นสุด นี้เปรียบได้สังสารวัฏฏะ แต่คลื่นนั้นก็หาพ้นน้ำทะเลที่เป็นสภาพรองรับคลื่นนั้นไม่ น้ำคงเป็นธาตุน้ำอยู่อย่างนั้นเอง ปรากฏการณ์ทั้งหลายของโลกก็มีอุปมาดั่งคลื่น น้ำทะเลอุปมาดั่งภูตตถตา ส่วนสาเหตุที่ทำให้เกิดคลื่นนั้นคือลมพายุซึ่งอุปมาได้กับอวิชชาความหลงผิดซึ่งเป็นมายา ถ้าจะอธิบายโดยนัยขันธ์ ๕ แล้ว ขันธ์ ๕ เกิดดับ แต่ผู้รู้ขันธ์หาได้เกิดดับไปตามขันธ์ ๕ ไม่ ซึ่งเป็นมติหนึ่งของพระอาจารย์บางท่านในเมืองไทยเรานี้เองผู้รู้ขันธ์นี้ คือภูตตถตาของมหายานฝ่ายอมตจิตตวาทหรือปรมาตมันของพราหมณ์นั่นเอง มิใช่อื่นเลย หลักปรัชญาสาขานี้ได้รับการคัดค้านจากฝ่าย มาธยามิกะและโยคาจารมากทั้งสองฝ่าย ถือว่าฝ่ายอมตจิตตวาทเป็นพราหมณ์หาใช่พระพุทธธรรมไม่ คัมภีร์สำคัญที่ประกาศแนวคิดฝ่ายอุปนิษัทแปลงรูปนี้ คือ มหายานศรัทโธตปาทศาสตร์ (ไต้เสงขึ่นซิ่นหลุง) ซึ่งชาวจีนและญี่ปุ่นเชื่อ

กันว่าเป็นนิพนธ์ของอัศวโฆษ และศึกษากันทั่วไปในบรรดานิกายฝ่ายอมตจิตตวาท

๔. ธรรมธาตุสมุปบาทปัจจัย (ฮวยจ่ายอ้วงขี่หลุง) ปรัชญาสาขานี้ที่จริงก็คือ ปรัชญาภูตตถตานั่นเอง แต่ได้รับการอธิบายให้เป็นพราหมณ์มากขึ้น ปรัชญาสาขานี้กล่าวว่าปรากฏการณ์ทั้งปวงย่อมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับภูตตถตา เรียกว่า เจกซิมฮวกจ่าย แปลว่า เอกจิตตธรรมธาตุ มนุษย์คนหนึ่ง ๆ ย่อมเป็นคลื่นส่วนของธรรมธาตุทั้งหมด การเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ก็เป็นเพียงว่าจากคลื่นลูกหนึ่งไปสู่คลื่นอีกลูกหนึ่งเท่านั้น เราจะค้นหาภูตตถตาที่นอกเหนือไปจากสภาพปรากฏการณ์ไม่ได้ เพราะทั้ง ๒ เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพราะฉะนั้น คำสรุปของปรัชญาสาขานี้คือ "อิกเจียกเจกเชียก" แปลว่า ภาวะหนึ่งก็คือภาวะของสิ่งทั้งหลาย และ "เจกเชียกเจียกอิก" แปลว่าภาวะของสิ่งทั้งหลายก็คือภาวะหนึ่ง ธรรมอันหนึ่ง ๆ ย่อมเป็นปัจจัยสัมพันธ์แก่กันและกันไม่สิ้นสุด สำแดงพฤติ-

การณ์ขึ้นซึ่งพฤติการณ์นี้ก็เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับภูตตถตาหรือย่อมเป็นปรากฏการณ์ของเอกจิตตธรรมธาตุนั่นเอง ปรัชญาแบบนี้ได้แก่ลัทธินิกายฮั่วเงี้ยมและเทียนไท้

๕. ฉมหาภูตสมุปบาทปัจจัย (ลักไต่อ้วงขี่หลุง) ซึ่งเป็นพวกเดียวกับฝ่ายอมตจิตตวาทนั่นเอง แต่มีแนวการอธิบายต่างกันบ้าง ปรัชญาสาขานี้สอนว่ามูลการณ์ของโลก คือ พระไวโรจนพุทธเจ้า (ไต้ยิดยู่ไล้) พระองค์ประกอบด้วยมหาภูตรูป คือ ธาตุดิน, น้ำ, ไฟ, ลม, อากาศและวิญญาณธาตุ แม้สรรพสัตว์ทั้งสิ้นก็ประกอบด้วยมหาธาตุทั้ง ๖ นี้ปรุงแต่งขึ้น สากลโลกย่อมประกอบด้วยธาตุ ๖ และเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพระไวโรจนพุทธะผู้เป็นมูลการณ์ของสรรพสิ่งนั่นเอง และเมื่อเป็นเช่นนี้ ร่างกายของเราแต่ละคน ก็คือ พระกายแห่งพระไวโรจนพุทธเจ้านั่นเอง แต่เนื่องด้วยอวิชชากำบังเราเสีย เราจึงมิรู้แจ้งว่าตัวเราที่แท้จริงนั้นไม่ผันแปรเป็นอันหนึ่ง

อันเดียวกับพระไวโรจนพุทธเจ้า มหาธาตุทั้ง ๖ สรุปลงเป็นฝ่ายรูปธรรมและนามธรรม ต่างก็มีความสำคัญอาศัยซึ่งกันและกัน รูปธรรมเป็นลักษณะ นามธรรมเป็นพลังงานของลักษณะต้องประกอบกันไป ปรากฏ-การณ์ก็คือ ลักษณะ พลังงานก็คือ จิต ทั้ง ๒ อย่างขาดไปจากกันอย่างใดอย่างหนึ่งก็ดำรงอยู่มิได้ และดังนั้นการบรรลุถึงอมตธรรมจึงอาจบรรลุได้ในร่างกายนี้ การที่ไปค้นหาอมตภาวะนอกเหนือจากปรากฏการณ์ย่อมเป็นความหลงผิด ปรัชญาฝ่ายนี้จึงถือว่าโลกอันเต็มไปด้วยกิเลสาสวะนี้เองแท้ก็คือสุขาวดีพุทธเกษตรและกิเลสอวิชชานี้แท้ก็คือ อมตมหานฤพาน ปุถุชนกับพระอริยะไม่มีความแตกต่างกันเลย นอกเสียจากพลังอำนาจภายในอันมีอยู่ทั่วไป ทุกคนจะอยู่ในระดับสมบูรณ์เพียงไหนเท่านั้น ลัทธิเช่นนี้ดูเป็นทวินิยมไป รับรองความมีอย่างสำคัญแห่งรูปธรรม, นามธรรม แต่ว่าที่จริงแล้วทั้งรูปนาม ๒ ประการนั้นก็มีมูลการณ์อันเดียวกันนั่นเอง จึงไม่เป็นทวินิยม

คงเป็นเอกนิยม เช่นเดียวกับปรัชญาฝ่ายอมตจิตวาท อยู่ดี นิกายคุยหยานสั่งสอนลัทธินี้.

ความรักของเธอ

สมัยหนึ่งเมื่อพระอานนท์กลับจากการฉันภัตตาหารที่บ้านทายกผู้หนึ่ง ระหว่างทางเดินกลับไปสู่พระเชต-วันวิหาร ท่านรู้สึกกระหายน้ำเป็นกำลัง เนื่องด้วยต้องเดินมาเป็นหนทางไกล และแดดในยามเที่ยงแห่งฤดูสารทแผดจ้ามาก พระอานนท์แวะเข้าไปในหมู่บ้านข้างทางเดิน และตรงเข้าไปขอน้ำดื่มจากหญิงสาวผู้หนึ่ง ที่เดินทูนคณโฑน้ำมาจากบ่อใกล้ ๆ "ดูก่อนน้องหญิง! ถ้าไม่เป็นการลำบากอาตมาขอน้ำดื่มพอดับกระหายสักเล็กน้อยเถอะ" หญิงสาวผู้นั้นผงะด้วยความตกใจถอยหลังไป ๒–๓ ก้าว ตัวสั่นงันงกพูดว่า "ได้โปรดเถอะเจ้าข้า ดิฉันเป็นคนในวรรณะต่ำ ไม่สมควรจะถวายทานแด่พระคุณผู้เป็นพราหมณ์" พระอานนท์ส่ายหน้าอย่างเบื่อหน่าย กล่าวว่า "น้อง

หญิง! เราเป็นสมณศากยบุตร ไม่ถือเรื่องวรรณะหรอก วงสกุลไม่ทำให้คนสูงหรือต่ำ ความประพฤติต่างหากที่แบ่งความแตกต่างของคนเรา ถ้าจักให้ก็จงให้เถิด" หญิงสาวผู้นั้นจึงได้เทน้ำในคณโฑลงในบาตรของพระอานนท์ด้วยมืออันสั่นเทา ช้อนสายตาดูความผึ่งผายสง่างามของพระอานนท์ ซึ่งแม้จะอยู่ในเพศบรรพชิตแล้ว ก็หาทิ้งลักษณะแห่งขัตติยราชไม่ แล้วเธอก็รัญจวนใจเกิดเสน่หา เฝ้ามองพระอานนท์อยู่จนท่านดื่มเสร็จกล่าวอวยพรนางแล้วเดินหลีกไป นางจึงรู้สึกตัว สาวเท้าเดินตามพระอานนท์ไปห่าง ๆ จนถึงเชตวนาราม พระอานนท์รู้ว่านางติดตามมาจึงกล่าวว่า "น้องหญิง! ที่นี่เป็นกุฏิสงฆ์ ไม่สมควรแก่เธอผู้เป็นมาตุคามจะติดตามเข้ามาถึงข้างใน จงกลับไปเถอะ" หญิงสาววรรณะมาตังคะตอบว่า "ดิฉันต้องการจะอยู่รับความเมตตาจากพระคุณ ได้โปรดเถอะเจ้าข้า โปรดให้ดิฉันได้อยู่ใกล้ชิดปฏิบัติพระคุณผู้มีกรุณา" พระอานนท์โบกมือห้ามแล้วพูด

ว่า "จงกลับไปเสียเถอะ เราเป็นสมณะไม่ถือวิสัยตามที่เธอต้องการได้" แต่นางก็หายอมกลับไม่ เสียงโต้กันระหว่างคนทั้งสองได้ยินไปถึงพระศาสดา พระองค์รับสั่งให้คนทั้งสองเข้าเฝ้า แล้วตรัสถามว่า "ภคินี! เธอต้องการอยู่ใกล้กับอานนท์ เพราะความเมตตาของอานนท์ที่มีต่อเธอเท่านั้นหรือ ?"

"นอกจากเมตตาแล้ว ข้าพระองค์รักในรูปโฉมของท่านอานนท์" หล่อนทูลด้วยความขวยอาย

พระศาสดา "เธอรักอานนท์ที่ไหน ?"

หญิงสาว "รักที่ดวงเนตรอันคมกล้าของท่านอานนท์พระเจ้าข้า"

พระศาสดา "ดวงตานั้นประกอบขึ้นด้วยเส้นประสาทและเนื้ออ่อน ต้องหมั่นเช็ดสิ่งสกปรกในดวงตาเป็นนิจทุกเวลาเช้า ครั้นแก่ลงก็จักฝ้าฟางขุ่นมัวไม่แจ่มใส อย่างนี้เธอยังรักหรือ ?"

หญิงสาว “ถ้าอย่างนั้นก็รักใบหูของท่านอานนท์ พระเจ้าข้า”

พระศาสดา “ใบหูนั้นก็ประกอบด้วยเส้นเอ็นและเนื้อภายในช่องหูมีของโสโครกเป็นอันมากต้องแคะได้เสมอ ครั้นชราก็หนวกจะฟังเสียงอะไรหาได้ยินไม่ ดังนี้ เธอยังรักอยู่หรือ ?”

หญิงสาว “ถ้าอย่างนั้น ก็รักจมูกอันโด่งงามของท่านอานนท์ พระเจ้าข้า”

พระศาสดา “จมูกนั้นประกอบด้วยกระดูกที่มีโพรงภายใน มีน้ำมูกและเส้นขนกับของโสโครกเป็นก้อน ๆ ดังนี้ เธอยังรักอยู่หรือ ?”

หญิงสาว “ถ้าอย่างนั้น ก็รักลิ้นของท่านอานนท์ พระเจ้าข้า”

พระศาสดา “ลิ้นเป็นเนื้ออ่อนสีแดงน่าเกลียดอยู่ภายในปากซึ่งเต็มไปด้วยน้ำลาย ดังนี้ เธอยังรักอยู่หรือ ?”

หญิงสาว "ถ้าอย่างนั้น ก็รักรูปกายอันสง่าของท่านอานนท์ พระเจ้าข้า"

พระศาสดา "ร่างกายนี้เบื้องบนแต่พื้นเท้าขึ้นไป เบื้องล่างแต่ปลายผมลงมา มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ เต็มไปด้วยของไม่สะอาดมีประการต่าง ๆ ที่อยู่ในกายนี้ คือ ผม, ขน, เล็บ, ฟัน, หนัง, เนื้อ, เอ็น, กระดูก, เยื่อในกระดูก, ม้าม, หัวใจ, ตับ, พังผืด, ไต, ปอด, ไส้ใหญ่, ไส้น้อย, อาหารใหม่, อาหารเก่า, น้ำดี, เศลษม์, น้ำเหลือง, เลือด, เหงื่อ, มันข้น, น้ำตา, มันเหลว, น้ำลาย, น้ำมูก, ไขข้อ, มูตร, กายอันนี้แหละมีทุกข์มากมีโทษมาก เหล่าอาพาธทั้งหลายย่อมเกิดขึ้นในกายนี้ เป็นของตั้งอยู่ชั่วคราว ครั้นไร้ปราณแล้วย่อมเปื่อยพังสลายไปเป็นร่างกระดูก จะฝืนไม่ให้แปรปรวนไปหาได้ไม่ สิ่งใดสิ่ง

หนึ่งมีการเกิดเป็นธรรมดา สิ่งนั้นก็ย่อมดับไปเป็นธรรมดาเช่นนี้ ดูก่อนภคินี เธอยังพอใจในสิ่งที่เป็นของไม่เที่ยงกระนี้หรือ ?"

หญิงสาวนิ่งอึ้งจำนนต่อคำตรัสของพระพุทธองค์ ใจของนางรู้สึกเห็นจริงต่อพระพุทธดำรัสว่า ความงามต่าง ๆ ที่นางพิศมัยนั้น ที่แท้ก็เป็นแผ่นหนังบาง ๆ ที่หุ้มห่อของปฏิกูลในกายไว้เท่านั้น แสงสว่างของปัญญาเริ่มฉายแลบเข้ามาในดวงใจนาง ๆ ทูลตอบพระศาสดาด้วยเสียงอันกระเส่าว่า "พระเจ้าข้า ! ข้าพระองค์ขอถ่ายถอนความพอใจนั้นเสีย บัดนี้ข้าพระองค์ถวายตนออกบวชเป็นสาวิกา พระองค์กับทั้งพระธรรมและพระสงฆ์ ข้าพระองค์ขอถึงเป็นสรณะจนตลอดชีวิต"

พระพุทธองค์ผู้ทรงอนาวรญาณทรงเล็งเห็นอัธยาศัยของนางว่าควรแก่อริยผลอยู่ แต่หากปัญญาเครื่องแทงทะลุกิเลสยังไม่กล้าพอ จักต้องรอคอยกาลอันสมควรอบรมปัญญา จึงทรงมีพระพุทธนุญาตให้นาง

บวชเป็นภิกษุณี ในเวลาต่อมาไม่ช้านัก ภิกษุณีใหม่รูปนี้หลังจากบวชแล้วก็ตั้งหน้าท่องบ่นข้อสิกขาบทและข้อพระธรรม แต่ทุกเวลาบ่ายที่นางเห็นพระอานนท์ ในขณะแสดงธรรมแก่พวกภิกษุณีบริษัทกิเลสราคะที่สงบอยู่ก็กลับฟุ้งขึ้น จนไม่อาจระงับได้ เห็นว่าจะสะกดไว้ไม่อยู่แน่ นางจึงจาริกไปจำพรรษา ณ โฆสิตาราม เมืองโกสัมพี เพื่อหวังว่าการอยู่ห่างไกลกันบางทีอาจทำให้ลืมได้ ครั้นออกพรรษาแล้วได้ข่าวว่าพระพุทธองค์พร้อมด้วยภิกษุบริษัท จาริกมาถึงเมืองโกสัมพีเพื่อโปรดเวไนยสัตว์ ความปฏิพัทธ์ก็กลับฟุ้งขึ้นอีก คราวนี้ยิ่งรุนแรงกว่าก่อน เพราะนางมิได้เห็นหน้าพระอานนท์ตลอด ๓ เดือน ทำให้กระวนกระวายใจยิ่งนัก นางจึงแสร้งทำทีอาพาธและใช้ให้คนไปตามพระอานนท์ ฝ่ายพระอานนท์นั้นท่านรู้ใจของนางดี แต่ปรารถนาที่จะตักเตือนให้สตินางจึงได้มาเยี่ยม เมื่อมาถึงเห็นนางภิกษุณีผู้นั้นนอนคลุมผ้าอยู่บนเตียง ท่านนั่งลงที่อาสนะข้างหนึ่งไม่ห่างไกลนัก แล้วกล่าวว่า

"ดูก่อนน้องหญิง ! ร่างกายนี้เกิดเป็นมาด้วยอาหาร บุคคลพึงอาศัยอาหารละอาหารได้ ร่างกายนี้เกิดเป็นมาด้วยตัณหา บุคคลพึงอาศัยตัณหาละตัณหาได้ ร่างกายนี้เกิดเป็นมาด้วยมานะ บุคคลพึงอาศัยมานะละมานะได้ ร่างกายนี้เกิดเป็นมาด้วยเมถุน แลเมถุนนั้นจำต้องละ เมถุนนั้นอันพระภควันต์ตรัสสอนให้ชักสะพานเสีย.

แล้วท่านแสดงอรรถาธิบายให้พึ่ง เมื่อสิ้นโอวาท นางภิกษุณีผู้ป่วยด้วยไข้รัก ก็รู้สึกละอายใจตนเองมาก ลุกขึ้นจากที่นอน ห่มผ้าเฉวียงบ่าหมอบลงแทบเท้าพระอานนท์ กล่าวขอขมาว่า "ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ ! ความผิดของดิฉันที่ทำไปโดยความเขลาโดยความหลงเช่นนี้ ขอพระคุณเจ้าจงรับอัจจโยโทษเพื่อดิฉันจักสังวรต่อไปเถิด." ครั้นพระอานนท์รับขมากรรมนั้นและตักเตือนให้โอวาทอีกเล็กน้อยแล้วก็กลับไป ในราตรีนั้นขณะที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสพระธรรมเทศนาประทานแก่หมู่พุทธบริษัท ๔ ณ โฆสิตาราม ภิกษุณีใหม่ผู้นี้ก็ได้บรรลุพระอรหัตตผลเมื่อส่งกระแส

จิตไปตามพระพุทธวจนะว่า "โลกอันอวิชชาปิดบังแล้วจึงไม่แจ่มแจ้ง เพราะความอยากมีประการต่าง ๆ โลกย่อมติดเพราะความอยากย่อมหลุดเพราะกำจัดความอยากได้, ผู้ใดไม่กังวลว่านี้ของเรา นี้ของผู้อื่นผู้นั้นเมื่อไม่ถือว่าเป็นของเราจึงไม่เศร้าโศกว่าเราไม่มีนั้นไม่มีนี่ดังนี้"

(เรื่องนี้เก็บเค้าความจากอังคุตตรนิกายพากย์บาลีและมาตังคสูตร ศูรางคมสูตรพากย์สํสกฤต ผู้เขียน)

คำแปลภาษาอังกฤษ

ของเจ้าหน้าที่กองบรรณาธิการวารสารพุทธธรรม

HER LOVE

By

S. Pothinanda

On his return to Jetavana Vihara the venerable Ananda met a young woman of low caste. He begged for some water from her as she was carrying a jug of the liguid. To his surprise, the woman showed fright on being begged from a learned man of Brahmin caste; but on hearing his view on the casteless brotherhood of the mankind, she did offer him the water. His kindness made her stare at him bravely. Being satisfied with his good look she feel in love with Ananda and followed him to Jetavana Vihara. There, he asked her to go back to her place but the young woman argued that she wanted to be near him and served him.

On knowing this, the Bnddha called her to Him and made explanations as to the changing nature of human form and how nosty flesh and bone underlied even the lovelilst outward appearence. The woman understood His word and asked for ordination into a Bhikkhuni, to whose reguest the great Matter consented.

While watching the venerable Ananda giving sermons to a group of Bhikkunis on daily practice the woman, however, fell in love again. Therefore she had, to leave Jetavana Vihara and tried to forget Ananda, but that act only gave her much pain. She fell sick and had to send for Ananda. Knowing her thought Ananda came to her and enlightened her with an explanation of how life had been caused by desires and egoism, yet could be god rid of these things. The Bhikkuni, having On the same night while attending a lecture given by the Buddha at Ghositarama. she attained the Arhatship through contemplating the follawing words of the Buddha :–

"Ther world covered with ignorance is dim. Through desires we have been attached to the world but we may be detached from it through discarding our desires. Whoever has no worry that this belong to me," "this belongs to other" through not grasping everything into his possession he shall thus have no grief whatever that he does not have this or that."

วิสุทธิมรรค – วิมุตติมรรค

เมื่อราว ๆ สิบปีเศษล่วงมา มีข่าวเกรียวกราวในวงการพระพุทธศาสนาลังกาว่า พระภิกษุนารทเถระผู้เดินทางดูการพระศาสนาในนานาประเทศ ได้ไปพบคัมภีร์ปกรณ์วิเศษ ชื่อ "วิมุตติมรรค" ในประเทศจีน ท่านนารทเถระและพุทธศาสนิกลังกามีความยินดีตื่นเต้นมากที่ได้ค้นพบคัมภีร์วิเศษเล่มนี้ เพราะคัมภีร์วิมุตติมรรคเป็นคัมภีร์สำคัญของวงการศึกษาพระพุทธศาสนาฝ่ายใต้ แต่ปรากฏว่าต้นฉบับได้สูญหายไปจากคลังปริยัติภาษาบาลีมานานแล้ว ปรากฏแต่นามของคัมภีร์ที่ในปกรณ์อื่น ๆ กล่าวอ้างถึง ท่านนารทเถระพยายามสืบหามาหลายปีเพิ่งจะได้พบต้นฉบับที่แปลเป็นจีนในประเทศจีนนี้ ท่านจะร่วมมือกับ

อุบาสกจีนแปลถ่ายจากภาษาจีนกลับเป็นภาษาบาลี อันเป็นที่มาของเดิม ทั้งนี้เพื่อให้วงการภาษาบาลีได้สมบูรณ์ในการศึกษาค้นคว้า นี่เป็นข่าวในหน้ากระดาษหนังสือพิมพ์พระพุทธศาสนารายเดือน ชื่อ "เสียงแห่งคลื่นทะเล" ออกในเมืองวู่ชาง ฉบับเก่า ๆ ที่ข้าพเจ้าอ่านพบทำให้เกิดความอยากรู้อยากเห็นหน้าตาของคัมภีร์นี้ขึ้นในใจ ภายหลัง เมื่อค้นได้จากหลักฐานฝ่ายจีนแล้ว จึงลองเล่าสู่กันฟังพอได้ความ.

คัมภีร์นี้จีนเรียกว่า "เกยทุกเต้าหลุง" ในภาษาแต้จิ๋ว หรือ "เจี่ยโทเต้าหลุ้น" ในภาษากลางแปลตรงกับวิมุตติมรรคเลยทีเดียว คำสุดท้ายคือคำว่าหลุง แปลว่า ศาสตร์ รวมแปลว่าวิมุตติมรรคศาสตร์หรือเรื่องแห่งทางหลุดพ้น เป็นคัมภีร์แก้ศีล, สมาธิ, ปัญญา อย่างเดียวกับวิสุทธิมรรค วิธีจัดระเบียบเรื่องราวก็ดูคล้ายคลึงกันเป็นส่วนใหญ่ ตามความสันนิษฐานของข้าพเจ้า ผู้แต่งคัมภีร์ทั้งสองคงจะมีการเลียนแบบไม่ใครก็ใครคนหนึ่งมา แต่คัมภีร์

วิมุตติมรรคเป็นหนังสือน้อยกว่าวิสุทธิมรรค ไม่พิสดารอย่างวิสุทธิมรรค ชวนให้เข้าใจว่า บางทีจะเป็นหนังสือที่ย่อความวิสุทธิมรรค หรือมิเช่นนั้น วิสุทธิมรรค เอาวิมุตติมรรคมาเป็นแบบ แล้วกระจายความให้พิสดารออกไป ซึ่งฝ่ายใดเอาอย่างฝ่ายใดแน่ ข้าพเจ้าขอตัวไม่ตัดสิน ท่านผู้นิพนธ์วิมุตติมรรคปรากฏนามว่า อุปติสสะ เป็นพระอรหันต์ ประวัติของท่านยังไม่ได้พบที่มา จะเป็นองค์เดียวกับพระอุปติสสะ (ซึ่งมีชีวิตอยู่ใน พ. ศ. ๙๑๑–๙๕๓ หรือไม่ ข้าพเจ้ายังไม่แน่ใจนัก ถ้าเป็นองค์เดียวกันก็ไม่มีปัญหาควรสงสัยอันใดเลย) ที่ว่าวิมุตติมรรคมีกำเนิดก่อนวิสุทธิมรรค และวิสุทธิมรรคได้อาศัยวิมุตติมรรคเป็นแบบฉบับในการเขียน เพราะรัชสมัยพระเจ้ามหานามซึ่งเป็นเวลาที่พระพุทธโฆษาจารย์ ข้ามทะเลจากอินเดียมาแปลคัมภีร์ในลังกานั้น ตกอยู่ราว พ. ศ. ๙๕๓–๙๗๕.

ผู้แปลเป็นภาษาจีน คือท่านสังฆปาละ (เจงแค-

พอล้อ) เป็นภิกษุที่มีชื่อเสียงแห่งประเทศฟูนัน (เขมร และญวนใต้บางส่วนในปัจจุบัน พระสังฆปาละมีชีวิตอยู่ในแผ่นดินพระเจ้าโกณฑัญญะชัยวรมัน (พ.ศ. ๑๐๑๓–๑๐๕๗) อาณาจักรฟูนัน ในยุคนั้นมีการติดต่อกับราชสำนักจีนมาก และยอมรับรองความยิ่งใหญ่อำนาจของจีนด้วย พระสังฆปาละ ตามประวัติเล่าว่าเป็นผู้เชี่ยวชาญแตกฉานในพระไตรปิฎก โดยเฉพาะอภิธรรม ได้เดินทางไปประเทศจีนสมัยราชวงศ์เหลียง พระเจ้าเหลียงวูเต้รับเป็นผู้อุปฐาก และโปรดรับสั่งให้เป็นกรรมการแปลพระไตรปิฎกในพระอารามหลวง ท่านได้แปลคัมภีร์อยู่หลายปี รวมงานที่สำเร็จเป็นคัมภีร์ ๔๘ ผูก มีวิมุตติมรรคและอโศกสุตตะ เป็นต้น ท่านมรณภาพในวัดเจียกวงย์ สิริชนมายุ ๖๕ ปี มีพระเถระฟูนันที่มีชื่อเสียงองค์หนึ่ง ชื่อมันทรเสน ได้ไปแปลหนังสือในเมืองจีน ยุคเดียวกับท่าน.

วิมุตติมรรคเป็นหนังสือสิบสองผูก แบ่งออกเป็นสิบแปดวรรค คือจัดเป็นนิทานวรรคหนึ่งวรรค, ศีล-

นิทเทสหนึ่งวรรค, ธุดงคนิทเทสหนึ่งวรรค, สมาธิ-นิทเทสเก้าวรรค, อิทธิวิธีนิทเทสหนึ่งวรรค, ปัญญา-นิทเทสห้าวรรค ตัวอย่างคำแปลที่ข้าพเจ้าแปลตัดย่อออกมาจากฉบับจีนเพื่อให้ท่านเทียบเคียงกับวิสุทธิ-มรรคดังต่อไปนี้

๑. นิทานวรรค ประเดิมด้วยคาถานมัสการ ว่า นโม ตสฺส ภควโต ฯ แล้วตั้งปัญหาพยากรณ์ว่า "ศีล, สมาธิ, ปัญญา เป็นอนุตตรวิมุตติธรรม อันพระผู้ทรงพระนามว่าพระโคตมรู้แจ้งแล้ว ฯลฯ (วิสุทธิมรรคตั้งเป็นปัญหาพยากรณ์ว่า คนมีปัญญาตั้งมั่นในศีลแล้วยังจิตแลปัญญาให้เกิดขึ้นอยู่ เป็นภิกษุมีความเพียรรู้จักรักษา เธอจะพึงถางซึ่งรกชัฏอันนี้เสีย)

"ข้าพเจ้า (พระอุปติสสะ) จักพรรณนาทางพ้นต่อไปนี้ พึงมนสิการสดับจงดี

ปุจฉา ว่าอะไรที่ชื่อว่าศีล ? ชื่อว่าศีลเพราะสมาจาร มารยาท ชื่อว่าสมาธิ เพราะ (จิต)

ไม่กลับกลอกสับสน ชื่อว่าปัญญา เพราะรู้แจ้ง ชื่อว่าวิมุตติ เพราะพ้นจากเครื่องผูก ชื่อว่าอนุตตระ เพราะไม่มีอาสวะ ฯลฯ ก็ศีล, สมาธิ, ปัญญานั้น, แหละชื่อว่า วิมุตติมรรค อันข้าพเจ้าจักกล่าวแสดง ปุจฉาว่า เหตุดังฤๅ? จึงกล่าวซึ่งวิมุตติมรรค ตอบว่า มีสาธุชนผู้ใฝ่ในความหลุดพ้น เมื่อไม่ได้สดับธรรมที่กล่าวถึงความพ้น ... ก็อุปมาดังบุรุษตาบอดผู้ไร้ซึ่งคนนำเที่ยวไปในประเทศไกล ย่อมได้เสวยแต่ความทุกข์ ไม่อาจหลุดพ้นไปได้ ... สมดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสแล้วว่าสัตว์ที่มีกิเลสแม้น้อย แต่หากไม่ได้สดับธรรมก็ย่อมเสื่อมถอยไปในที่สุด (ไม่เจริญก้าวหน้าในความหลุดพ้น) และตรัสว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เหตุปัจจัยทั้งสองอย่างนี้เป็นธรรมเกื้อกูล ยังสัมมาทิฏฐิให้เกิด สองอย่างนั้นเป็นไฉน? คือพหุสูตรและโยนิโสมนสิการ ฯลฯ"

ขันธ์ทั้งสามเป็นไฉน? ศีลขันธ์, สมาธิขันธ์, ปัญญาขันธ์. ศีลขันธ์เป็นไฉน? สัมมาวาจา, สัมมา-

กัมมันตะ, สัมมาอาชีวะ ธรรมที่สงเคราะห์ลงต่าง ๆ และศีลที่เป็นกุศลต่าง ๆ.

สมาธิขันธ์เป็นไฉน ? สัมมาวายาโม, สัมมาสติ สัมมาสมาธิ....

ปัญญาขันธ์เป็นไฉน ? สัมมาทิฏฐิ, สัมมาสังกัปโป....อนึ่ง พึงศึกษาในสิกขาสาม คือ อธิศีลสิกขา, อธิจิตตสิกขา, อธิปัญญาสิกขา. มีศีลสิกขา มีอธิศีลสิกขา มีจิตตสิกขา มีอธิจิตตสิกขา มีปัญญสิกขา มีอธิปัญญาสิกขา.

อะไรชื่อว่าศีลสิกขา ? ศีลที่มีลักษณะชื่อว่าศีลสิกขา ศีลที่ถึงที่สุดรอบ ชื่อว่า อธิศีลสิกขา อนึ่งศีลของปุถุชนชื่อว่าศีลสิกขา ศีลของพระอริยะชื่อว่า อธิศีลสิกขา.

อะไรชื่อว่าจิตตสิกขา ? สมาธิเป็นไปในกามาวจรชื่อว่าจิตตสิกขา อะไรชื่อว่าอธิจิตตสิกขา ? สมาธิที่เป็นไปในรูปาวจร, อรูปาวจร ชื่อว่าอธิจิตตสิกขา อนึ่ง สมาธิที่มีลักษณะ, สมาธิที่ถึงที่สุดรอบ และมรรคสมาธิชื่อว่าอธิจิตตสิกขา.

อะไรชื่อว่าปัญญาสิกขา โลกียปัญญาชื่อปัญญาสิกขา ปัญญาในอริยสัจจ์ ๔ และมรรคปัญญา ชื่อว่าอธิปัญญาสิกขา พระผู้มีพระภาคตรัสอธิศีลสิกขาแก่ผู้มีอินทรีย์อ่อน แสดงอธิจิตตสิกขาแก่ผู้มีอินทรีย์ปานกลาง และท่านผู้มีอินทรีย์แก่กล้า ทรงแสดงอธิปัญญาสิกขา ....ฯ ล ฯ....

ศีลนั้นแหละ คือปรกติ (กาย, วาจา) บริสุทธิ์

สมาธินั้นแหละ คือจิต (ที่ตั้งมั่น) บริสุทธิ์

ปัญญานั้นแหละ คือทิฏฐิ (กล่าวคือความเห็น) บริสุทธิ์ชื่อว่าศีล เพราะชำระล้างซึ่งสังกิเลสแห่งปรกติภาพ สมาธิชำระล้างซึ่งสังกิเลส กล่าวคือโยคะ (เครื่องผูก) ยังจิตให้บริสุทธิ์ ปัญญาชำระล้างซึ่งสังกิเลส กล่าวคือโมหะ ยังทิฏฐิให้บริสุทธิ์ อนึ่งศีลย่อมกำจัดซึ่งสังกิเลส กล่าวคือกรรม (อันชั่ว) สมาธิย่อมกำจัดสังกิเลส กล่าวคือโยคะ ปัญญาย่อมกำจัดสังกิเลส กล่าวคืออนุสัย....ฯ ล ฯ....

....ความสุขสามอย่าง (คือ) ความสุขที่ (เกิด

จากการ) ไม่มีโทษ ความสุขที่ (เกิดจากความ) สงบ ความสุขที่ (เกิดจากการ) เป็นผู้มีความรู้แจ้งอันตรง อาศัยศีลได้ความสุขที่ (เกิดจากการ) ไม่มีโทษ อาศัยสมาธิได้ความสุขที่สงบ อาศัยปัญญาได้ความสุข คือ ความรู้แจ้งอันตรง.

การเว้นส่วนสุขสองข้าง ได้บรรลุทางสายกลางอันสมบูรณ์ อาศัยศีลกำจัดกามสุขัลลิกานุโยค---- อาศัยสมาธิกำจัดอัตตกิลมถานุโยค---- อาศัยปัญญา----พ้นจากส่วนสุดทั้งสอง บรรลุซึ่งมัชฌิมาปฏิปทา.

อนึ่ง ศีลนั้นย่อมกำจัดซึ่งอบายภูมิ สมาธินั้นย่อมกำจัดซึ่งกามธาตุ ปัญญานั้นย่อมกำจัดซึ่งภพทั้งปวง.

ความอบรมมากในศีล อบรมน้อยในสมาธิ และปัญญาย่อมบรรลุพระโสดาบัน, สกทาคามี ความอบรมมากในศีลและสมาธิ แต่อบรมน้อยในปัญญาย่อมบรรลุพระอนาคามี ความอบรมเต็มในสิกขาทั้งสามนั้น ย่อมบรรลุเป็นพระอรหันต์ อันเป็นการหลุดพ้นอย่างเยี่ยมยอด.

๒. ศีลวิภาควรรค เริ่มต้นด้วยคำถามว่า

ศีลคืออะไร ? มีลักษณะ, รส, การปรากฏ, ปทัฏฐาน อย่างไร ? มีอานิสงส์และอรรถว่ากระไร ? การปฏิบัติในศีลนั้นอย่างไร ? ความแตกต่าง (กันในศีล) อย่างไร ? ชนิดของศีลเท่าไร ? เกิดปรากฏขึ้นอย่างไร ? ศีลที่เป็นส่วนเบื้องต้น, ท่ามกลางและที่สุดอย่างไร ? อะไรเป็นเครื่องขัดข้องของศีล ? เหตุแห่งศีลและชนิดของศีลเท่าไร ? การรักษาศีลให้บริสุทธิ์นั้นอย่างไร ? เหตุเท่าไรจึงทำให้ศีลนั้นดำรงอยู่ ? (วิสุทธิมรรคว่า กึ สีลํ เกนฏฺเฐน กานิสฺส ลกฺขณรส ปจฺจุปฏฺฐาน ปทฏฺฐานานิ กิมานิสํสํ สีลํ กติวิธญฺเจตํ สีลํ โกจสฺส สงฺกิเลโส กึ โวทานนฺติ.)

ตัวอย่างเท่าที่ยกแปลมาให้เห็นโดยย่อนี้ เมื่อนำไปเทียบเคียงกับวิสุทธิมรรคแล้ว จะเห็นว่ามีส่วนคล้ายคลึงกันมากทั้งในวิธีเรียงลำดับถ้อยคำและการอรรถาธิบาย น่าเสียดายที่ต้นฉบับบาลีไม่มี มิฉะนั้นเราคงได้ความรู้เพิ่มเติมกว้างขวางขึ้น เคราะห์ดีที่สังฆ-

ปาละท่านแปลรักษาไว้ให้ แม้จะเป็นภาษาจีนก็ยังพอศึกษาเทียบเคียงรู้เรื่องได้ดีกว่าสูญหายไม่มีเลย ข้าพเจ้าไม่ทราบว่า ท่านนารทเถระจะได้แปลถ่ายจากภาษาจีนเป็นภาษาบาลีสำเร็จแล้วหรือยัง แต่ข้าพเจ้าทราบว่าในต่างประเทศ มีผู้ทำคำแปลทั้งสองคัมภีร์เทียบเคียงไว้เป็นภาษาอังกฤษ ซึ่งนับว่าเป็นบุญของวงการปริยัติบาลีมาก และหนังสือเล่มนั้น ผู้ทำจะเป็นท่านนารถเถระหรือไม่ ข้าพเจ้าไม่รู้ เพราะยังไม่เคยเห็นหน้าตาของหนังสือเลย ผู้ใคร่ต่อการศึกษาคงจะได้ค้นคว้าต่อไป.

หนังสือของ ส. โพธินันทะ

๑. คำบรรยายประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา.

๒. เนปาลชาติภูมิของพระพุทธองค์.

๓. พระพุทธศาสนาในเอเซียกลาง.

๔. ราชอาณาจักรมคธยุคพุทธกาล.

๕. สารัตถปรัชญามหายาน.

ประวัติภิกขุอังกฤษ รูปแรก

·อานันทะ เมตเตยยะ

พระภิกษุ อานันทะ เมตเตยะ ชื่อเดิม ชื่อ ชาลส์เฮนรี่ อัลลัน เบนเนตต์ Chales Henry Allan Bennet เกิดปี พ. ศ. ๒๔๑๕ (ค. ศ. ๑๘๗๒) ในนครลอนดอน.

ตัวท่านเอง ได้เรียนวิชาวิทยาศาสตร์ทางเคมี, ฟิสิกส์. เนื่องจากความรู้ทางวิทยาศาสตร์ของท่าน ทำให้ท่านไม่ยอมมีความเชื่อชนิดที่งมงายไร้เหตุผล เพราะฉะนั้น ท่านจึงได้ประกาศตนว่า ไม่ยอมเชื่อพระเจ้าและเป็นคนไม่มีศาสนา. ในปี พ. ศ. ๒๔๓๓ (ค. ศ. ๑๘๙๐) อายุของท่านได้ ๑๘ ปี วันหนึ่งบังเอิญได้อ่านหนังสือ เรื่อง "ประทีปแห่งทวีปอาเซีย" (Light of Asia) ซึ่งกล่าวถึงพุทธประวัติ เป็นบทกวีอังกฤษ เซอร์เอ็ดวินอาโนลด์ชาวอังกฤษเป็นผู้แต่ง

ได้ก่อความตื่นเต้นให้แก่ท่านอย่างใหญ่หลวง ที่ได้พบหนทางแสงสว่างของชีวิตวิถีใหม่ และทำให้ท่านรู้สึกว่าศาสนาทั้งหลายนั้นมีพระพุทธศาสนาศาสนาเดียวที่เข้ากันได้กับวิทยาศาสตร์. นับตั้งแต่นั้นมาท่านก็เริ่มการศึกษาอ่านตำหรับตำราแปลที่เกี่ยวกับพระพุทธ-ศาสนาทุกชนิดเท่าที่จะหาได้. และหลังจากการศึกษาจนเข้าใจแจ่มแจ้งแล้ว ใน พ. ศ. ๒๔๔๑ (ค. ศ. ๑๘๙๘) ท่านได้เดินทางมาสู่ประเทศลังกาในนามของพุทธมา-มกะคนหนึ่ง และได้เข้าศึกษาพระธรรมกับพระเถระชาวลังการูปหนึ่ง. ในปี พ. ศ. ๒๔๕๒ (ค. ศ. ๑๙๐๙) ท่านได้เริ่มการปาฐกถาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาครั้งแรก ให้ชื่อว่า **"อริยสัจจ์ ๔"** ภายหลังได้พิมพ์ข้อปาฐกถานี้ขึ้นเป็นหนังสือเล่มเล็ก ๆ. ต่อมานางฮลาอ่องเศรษฐีนี มหาอุบาสิกาชาวพม่า ได้ตั้งวิทยาลัยพุทธศาสนาขึ้นในพม่า และได้เชิญท่านไปเป็นอาจารย์สอนวิทยาศาสตร์. ท่านจึงได้เดินทางไปสู่พม่า และที่นั่นท่านมีโอกาสใกล้ชิดพระเถรานุเถระ

ของพม่ามาก. ท่านรู้สึกว่าความสุขที่ท่านได้รับจากการปฏิบัติธรรม ในพระพุทธศาสนานั้น ไม่สมควรจะเป็นของท่านแต่ผู้เดียว ชาวตะวันตกอย่างน้อยก็เพื่อนร่วมชาติของท่านควรจะได้มีโอกาสรับความสุขนี้ด้วย, ดังนั้นปณิธานที่จะเผยแผ่พระธรรมไปสู่ตะวันตกจึงได้บังเกิดขึ้นในใจของท่าน. อย่างไรก็ดี การที่จะทำงานธรรมทูตชิ้นนี้ ให้ได้ผลสำเร็จนั้น ท่านเห็นว่าควรจะมีผู้ดำรงอยู่ในฐานะภิกษุเป็นผู้นำ ท่านหวังอย่างยิ่งที่จะให้มีการตั้งสังฆมณฑล และอุปสมบทกรรมมีขึ้นไว้ในยุโรป ท่านกล่าวว่า 'สิ่งนี้เป็นสิ่งที่ตลอดชีวิตของข้าพเจ้าจักต้องกระทำ ซึ่งข้าพเจ้าได้มีความภักดีและเป็นความมุ่งมาดปรารถนาในอุดมคติแห่งชีวิตของข้าพเจ้า อุดมคติของข้าพเจ้านั้น คืออย่างไร ? อุดมคตินั้นคือการนำคำสอนอันประกอบด้วยเหตุผล และเมตตากรุณาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าของเราให้แพร่หลายไปทั่วดินแดนตะวันตก และสถาปนาสังฆมณฑลใน

บรรดาประเทศตะวันตกทั้งหลาย.' ความคิดของท่านเรื่องการตั้งคณะสงฆ์นี้ ต่อมาอีก ๒๓ ปีก็ได้พ้องกับความคิดของท่านอนาคาริกะธรรมปาละแห่งลังกา.

ในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ (ค.ศ. ๑๙๐๑) ท่านได้บรรพชาเป็นสามเณร และต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๔๕ (ค.ศ. ๑๙๐๒) คือปีรุ่งขึ้น ท่านก็ได้รับการอุปสมบทกรรมโดยถูกต้องจากคณะสงฆ์แห่งพม่า มีฉายาว่า ภิกขุ อานันทะ เมตเตยยะ ตลอดเวลาที่ท่านอยู่ในพม่า ท่านได้ติดต่อกับบรรดาพุทธศาสนิกชาวอังกฤษ อเมริกันและเยอรมันเสมอ. ท่านได้ร่วมมือกับพุทธศาสนิกเหล่านั้น ตั้งพุทธศาสนสมาคมขึ้น เพื่อเป็นจุดศูนย์กลางของบรรดาพุทธมามกะระหว่างชาติ. การประชุมครั้งแรกได้กระทำขึ้นในวันที่ ๑๕ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๖ (ค.ศ. ๑๙๐๓) เพื่อจัดระเบียบ และงานของสมาคม ท่านได้รับการแต่งตั้งเป็นเลขาธิการ Dr. E. R. Rost เป็นเลขาธิการกิตติมศักดิ์ นอกจากนั้นมีผู้ร่วมงานที่สำคัญ เช่นศาสตราจารย์ริสเดวิด

และภรรยา ตลอดจนพระเถรานุเถระสำคัญของลังกาและพม่าเป็นต้น. อีกหลายเดือนต่อมา สมาคมได้เปิดการสนทนาระหว่างเพื่อนพุทธศาสนิกชนขึ้นที่ย่างกุ้ง ปรากฏว่ามีผู้เข้าร่วมประชุม ๓๐๐ คน. สมาคมได้ออกวารสารรายฤดู ชื่อ **พระพุทธศาสนารายฤดู** เล่มแรกออกในเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๔๔๖ (ค.ศ. ๑๙๐๓) หนาประมาณ ๒๐๐ หน้า จัดพิมพ์อย่างสวยงาม ราคาจำหน่ายเล่มละ ๓ ชิลลิง วารสารรายฤดูนี้ ได้ทำให้คนเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะเยาวชนและชาวต่างประเทศหันมาสนใจในพระพุทธ-ศาสนา มีอิทธิพลเหนือใจของคนที่ปรารถนาความจริง โดยเฉพาะบทความของท่านอานันทะเอง. ดังคำกล่าวของนักศึกษาหนุ่มชาวพม่า ชื่อ เอ็ม. เค. วิน. M. K. Win กล่าวในที่ประชุมระลึกถึงการมรณภาพของท่านอานันทะ ครบวาระ ๑๐ ปี ที่นครลอนดอน นายเอ็ม. เค. วิน. กล่าวว่า "ชาวตะวันตกคนหนึ่งได้อุปสมบทเป็นภิกษุ. ได้ทำให้ข้าพเจ้ารู้สึกซาบซึ้ง

อย่างยิ่ง และวารสารทางพระพุทธศาสนาอันทรงค่าสูงนี้ ก็ได้นำให้ข้าพเจ้าเกิดความสนใจในพระพุทธศาสนา ---- จำนวนเยาวชนชาวพม่าที่มีความรู้สึกเช่นข้าพเจ้าอย่างนี้ มีไม่ต่ำกว่าหลายพันคน........."

อนึ่ง ในวารสารพระพุทธศาสนานั้น มีบทความกล่าวถึงพระนิพพาน ซึ่งท่าน อานันทะ เมตเตยยะ เขียน บทความชิ้นนี้ได้ก่อความเลื่อมใสแก่ชายหนุ่มอังกฤษผู้หนึ่ง ซึ่งมีนามในภายหลังการอุปสมบทของเขาว่า ภิกขุสีลาจาระ หรือ นายเมอเคชนี่ หรือแซนท์ลี่ อันเป็นชื่อดั้งเดิมของเขา. หนุ่มเมอเคชนี่ ได้กล่าวถึงบทความนั้นว่า "ข้าพเจ้ารู้สึกว่าบทความชิ้นนี้มีลีลาภาษาอันไพเราะ และประกอบด้วยเหตุผล สามารถที่จะให้ผู้อ่านเกิดความเลื่อมใส....." ต่อมานายเมอเคชนี่ ได้เป็นกำลังสำคัญของงานเผยแผ่พระพุทธศาสนา (ดูประวัติของท่าน ซึ่งท่านอคฺคมนุญฺโญ ภิกฺขุ แปลพิมพ์เป็นเล่ม ชื่อชีวิตและงานของพุทธศาสนิกในต่างประเทศ)

ต่อมาทางประเทศอังกฤษ พวกพุทธมามกะและผู้สนใจในพระศาสนา ได้ร่วมกันตั้งพุทธศาสนสมาคมแห่งบริเตนใหญ่และไอร์แลนด์ขึ้น ส่วนทางพม่าท่าน อานันทะ เมตเตยยะ ก็ได้ตระเตรียมการจาริกไปทำงานธรรมทูตในอังกฤษ เมื่อได้รับการสนับสนุนทางการเงิน สำหรับการเดินทางและค่าใช้จ่ายจากมหาอุบาสิกาฮลาอ่องแล้ว คณะธรรมทูตภายใต้การนำของท่านพร้อมด้วยองค์อุปถัมภิกา นางอวงฮลาอ่องและบุตรชายก็ได้ออกเดินทางมุ่งตรงไปสู่อังกฤษประเทศ ซึ่งเป็นคณะธรรมทูตชุดแรกแห่งประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนาในประเทศอังกฤษ ในวันที่ ๒๓ พฤษภาคม แห่งปี พ. ศ. ๒๔๕๑ (ค. ศ. ๑๙๐๘) คณะธรรมทูตก็ได้บรรลุถึงท่าเรือแห่งเกาะอังกฤษ ภายใต้การต้อนรับอันอบอุ่นของมวลพุทธมามกะ ถึงตอนนี้โรคเก่าของท่านก็เริ่มเบียดเบียนท่าน ท่านมีสุขภาพไม่ใคร่แข็งแรง มีโรคาพาธประจำ คือ โรคหืด ซึ่งได้ทรมานท่าน ไม่ให้ทำงานเผยแผ่ได้เต็มสติกำลัง

โรคซึ่งเป็นพญามารของการประกอบการงานทั้งหลายของมนุษย์ และได้เป็นเครื่องกีดขวางของผู้ที่มีใจต่องานธรรมทูต ศัตรูอันยิ่งใหญ่ของสัตวโลกมิใช่อื่นไกลเลย ที่แท้คือโรคภัยไข้เจ็บและความตายนี่เอง.

อย่างไรก็ตาม ด้วยอุดมคติอันมั่นคงของท่าน ท่านได้พยายามเที่ยวจาริกปาฐกถาพุทธธรรมแก่เพื่อนร่วมชาติของท่าน บางครั้งได้เปิดการแสดงที่ร้านอาหารและร้านค้า ทำหน้าที่วิสัชนาปัญหาของผู้ถาม. พุทธมามกะชาวอังกฤษผู้หนึ่งกล่าวว่า น่าเสียดายอย่างยิ่งที่ท่านมิใช่นักพูด ในการปาฐกถา สายตาท่านมิอาจมองห่างไปจากกระดาษเขียนได้เลย ถ้าท่านมีความสามารถในการพูดเช่นเดียวกับความสามารถอันยิ่งยงในการเขียนของท่านแล้ว ผลของงานก็จักสำเร็จและไปได้ไกลกว่ามากทีเดียว ท่านอานันทะพักอยู่ในมาตุภูมิประมาณ ๖ เดือน ท่านได้ลงเรือจากลิเวลร์ปูล เดินทางกลับประเทศพม่า ผลของงานธรรมทูตครั้งนั้น ถึงแม้จะไม่ได้รับความสำเร็จเท่าที่

ควรเป็น และตามความปรารถนาของท่านก็จริง แต่ก็หาได้เป็นเหตุให้ท่านหมดความพยายามต่อไปอีกไม่ ในเดือนธันวาคม ท่านได้เขียนจดหมายถึงมวลพุทธ-มามกะในลอนดอน ขอร้องให้ช่วยกันพะยุงฐานะของพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นศาสนาอันเหมาะสมกับชาวตะวันตกและกล่าวว่า ถ้าหากมีโอกาสอีก ท่านจะจาริกเดินทางไปใหม่. นายเมอเคชนี่ได้กล่าวว่า "ท่านอานันทะมักจะไม่อาจขึ้นบันไดด้วยตนเอง แต่หากมีคนช่วยเหลือท่าน ท่านก็จักพยายามทำไปจนถึงที่สุด" ผู้เขียนเข้าใจว่าเป็นเพราะสุขภาพอันไม่ดีของท่าน และการขาดปัจจัยสำหรับเผยแผ่นี่เองได้เป็นเหตุ.

สุภาพของท่านนับวันทรุดโทรมลงโดยลำดับ แต่งานเขียนของท่านก็คงกระทำเรื่อยไป ท่านได้เขียนบทความลงในหน้าหนังสือพิมพ์ทางพระพุทธศาสนาของอังกฤษเสมอ บทความของท่านได้รับการยกย่องว่ามีลีลาภาษาอันเพริดพริ้งที่สุด. และวารสารพระพุทธ-ศาสนาของพุทธศาสนสมาคมอังกฤษนั้น นับเป็นวาร-

สารชั้นเยี่ยม อุดมด้วยบทความของนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาทั้งตะวันออกและตะวันตกอาทิเช่นท่านอนาคาริกธรรมปาละ, ศาสตราจารย์สุซูกิ, ศาสตราจารย์ริสเดวิด, โฮเวลสมิธ, เซอร์, ดี. บี. ชยติลก มาดามอเล็กซานดราดาวิดนีล เป็นต้น. ในปี พ.ศ. ๒๔๕๖ (ค.ศ. ๑๙๑๓) ท่านอานันทะได้รับการผ่าตัดแต่ก็ไม่ได้ผล สุขภาพของท่านทรุดลงไปอีก ท่านจึงตั้งใจจะเดินทางกลับไปพักผ่อนที่สหรัฐอเมริกา ที่นั้นท่านมีน้องสาวอยู่ผู้หนึ่ง พอดีน้องสาวของท่านเดินทางมาประเทศอังกฤษ ท่านจึงตั้งใจเดินทางไปพบน้องสาวที่นั่น แต่ก็เกิดมีปัญหาถึงเรื่องพระวินัย โดยเฉพาะปัญหาเรื่องจับต้องทองเงิน เพราะการไปครั้งนี้ท่านไม่มีไวยาวัจกรติดตามไปด้วย และก็ไปโดยทุนของพุทธศาสนิกชนชาวพม่า หลังจากการตัดสินใจอย่างเด็ดขาดแล้ว ท่านจึงจำใจสละเพศบรรพชิตที่ท่านครองมาถึง ๑๒ ปี กลับเป็นมิสเตอร์อัลลันเบนเนตต์ใหม่ ในเดือนพฤษภาคม ท่านเดินทางมาถึงเมือง

ลิเวอร์ปูล สรีรรูปของท่านได้เปลี่ยนแปลงจากลักษณะอันผึ่งผายอยู่ภายใต้ผ้าสีเหลืองคร่ำกลับเป็นผู้มีใบหน้าอันหม่นหมอง รูปร่างอันทรุดโทรมผิดจากเมื่อมาเที่ยวก่อนในฐานะภิกขุ แต่ความคิดความอ่าน และอุปนิสัยของท่านคงเป็นอย่างเดิมทุกประการ เมื่อถึงเวลาจะเดินทางไปสู่สหรัฐอเมริกา แพทย์ประจำเรือได้ตรวจร่างกายท่าน และออกความเห็นว่า ท่านมีโรคเช่นนี้ เมื่อถึงนิวยอร์คคงถูกห้ามมิให้ขึ้นจากเรือเป็นแน่ ท่านจึงหมดโอกาสที่จะไปอเมริกา และการเงินของท่านเล่าก็ร่อยหรอขาดแคลนลง ชาวพุทธ-มามกะอังกฤษจึงช่วยกันเรี่ยไรเงินช่วยหลือท่าน. และทั้ง ๆ ที่สุขภาพอันทรุดโทรมเช่นนั้น ท่านก็ยังไม่ยอมหยุดพักที่จะทำงานเผยแผ่พระพุทธธรรม ทั้งทางเขียนบทความและทางปาฐกถา.

ในปี พ. ศ. ๒๔๖๕ แห่งเดือนธันวาคม วงการพระพุทธศาสนาแห่งอังกฤษ ได้สูญเสียซึ่งบุคคลสำคัญที่เป็นกำลังทางหลักวิชาการไป คือ ศาสตราจารย์

ริสเดวิด ท่านถึงแก่กรรมในปัจฉิมวัย อายุได้ ๘๐ ปี ต่อมาอีกไม่นาน ท่านอัลลันเบนเนตต์ก็ได้ล้มเจ็บหนักลง ถึงแม้ท่านจะได้รับทุกขเวทนาจากความเจ็บป่วยและก่อนหน้าจะถึงแก่กรรม ท่านก็ยังมีความสนใจถึงเสียงขับร้องของขอทานคนหนึ่งที่ถนน ท่านสั่งให้คนนำเงินไปให้ และแล้วจากนั้นประมาณ ๒ ชั่วโมง อดีตภิกขุผู้นำคณะธรรมทูตชุดแรกของประเทศอังกฤษก็ค่อย ๆ มีลมหายใจแผ่วเบาลง ๆ และหมดสิ้นไปในที่สุด ในปี พ.ศ. ๒๔๖๖ สิริชนมายุได้ ๕๐ ปี.

ท่านอัลลันเบนเนตต์ เป็นชาวตะวันตกที่ได้รับการอบรมด้วยลัทธิศาสนาอื่นมาแต่เยาว์ แต่แล้วท่านกลับมีปัญญาจักษุหันมาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ตลอดชีวิตของท่านได้เสียสละทุกสิ่งทุกอย่าง แม้กระทั่งชีวิตเป็นพลีแก่พระพุทธศาสนา หรือพูดให้ถูกก็คือเป็นพลีแก่ประโยชนสุขของมหาชน ท่านมีปณิธานที่จะเผยแผ่พระศาสนาให้กว้างขวางทั่วตะวันตก แต่พยาธิมาร

ได้พยายามขัดขวางท่าน มิหนำท่านยังไม่ได้รับการสนับสนุนทางการเงินเพียงพอที่จะทำงานชิ้นใหญ่ ๆ นั้น.

ประวัติพระพุทธศาสนา

ลัทธิมหายานในต่างประเทศ

(ในอินเดีย)

มหายานถือว่า พระพุทธองค์เทศนาพระธรรมอยู่ ๔๙ พรรษา ใน ๑๒ พรรษาแรกพระองค์เทศนาหลักธรรมของฝ่ายสาวกยาน อีก ๓๗ พรรษาตรัสหลักธรรมของมหายาน เมื่อพระศาสดาปรินิพพานลงไม่นาน พระมัญชุศรีโพธิสัตว์และพระอารยเมตไตยโพธิสัตว์กับพระอานนท์พร้อมด้วยหมู่พระโพธิสัตว์มหาสัตว์ ได้ชุมนุมยกสังคายนาพระธรรมมหายานขึ้น ณ ภูเขาจักรวาฬ แต่ในระยะ ๕๐๐ ปีหลังพุทธปรินิพพานเป็นสมัยที่พระพุทธศาสนาสาวกยานรุ่งเรือง พระพุทธศาสนาได้เริ่มแตกนิกายขึ้น เมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๑ ต่อมาถึงพุทธศตวรรษที่ ๔ ปรากฏว่ามีนิกายในพระพุทธศาสนาสาวกยานที่ใหญ่ ๆ อยู่ ๑๘ นิกาย มีนิกายที่สำคัญที่ทรงอิทธิพลคือนิกายมหาสังฆิกะ

กับนิกายสถวีระหรือเถรวาท ซึ่งเป็นฝ่ายสาวกยานเดิม มูลเหตุของการแตกเป็นเพราะความขัดแย้งทางทัศนะธรรม, ปรัชญาและการประพฤติวินัย สงฆ์ฝ่ายหนึ่งรับเอาความคิดทางปรัชญาตลอดจนพิธีการบางอย่างของพราหมณ์เข้ามาเจือปนและเห็นว่าควรมีการแก้ไขผ่อนผันในสิกขาบทบางข้อ พวกนี้ได้แก่ฝ่ายมหาสังฆิกะ อีกพวกหนึ่งไม่ยอม เห็นว่าควรรักษาพระพุทธธรรมให้บริสุทธิ์ทั้งทางหลักทฤษฎีกับการปฏิบัติ พวกนี้ได้แก่สงฆ์ฝ่ายสถวีระหรือเถรวาท อย่างไรก็ดีทั้ง ๒ ฝ่ายก็ได้มีนิกายปลีกย่อยแตกแขนงออกไปอีก ตามทัศนะอันไม่เหมือนกันของบรรดาคณาจารย์ จำเนียรกาลต่อมาได้แตกกันออกไปถึง ๑๘ นิกาย คือ ฝ่ายเถรวาทแตกออก ๑๑ นิกาย มี วาตฺสิปุรฺริย (วัชชีบุตร) มหิศาสก, ธรรมคุปต, เสาตฺรนฺติก, สรฺวาสฺติวาทิน, กาศฺยปีย, สมฺกฺรานฺติวาทิน, สามฺมมีติย, ศนฺนาคาริก, ภทฺรยานิย, ธรรมโมตฺตริย ฝ่ายมหาสังฆิกะมีสาขาแตกออกไป ๕ นิกาย คือ เอกวยหาริก, โคกุลิก,

พหุศฺรุติย, ไจติก, ปรัชญปฺรติวาทิน คติธรรมของแต่ละนิกาย (ผู้ต้องการทราบประวัติและรายละเอียดพึงอ่านในคำบรรยายประวัติศาสตร์ พระพุทธศาสนา ของข้าพเจ้าเทอญ) นิกายมหาสังฆิกะ, นิกายสรวาทติวาทินและเสาตฺรันติกนิกายเป็นนิกายที่สำคัญมาก มหาสังฆิกะทรงอิทธิพลทางภาคใต้ของอินเดีย และภาคตะวันออก, นิกายนี้มีปรัชญาละม้ายไปข้างพราหมณ์ สรวาสติวาทินไปรุ่งโรจน์อยู่ทางเหนือของอินเดีย มีแคว้นคันธาระกาศมีระเป็นจุดศูนย์กลาง มหายานสรวาสติวาทินเป็นนักยอดบูชาอภิธรรม ปรัชญาฝ่ายโยคาจารได้รับอิทธิพลจากนิกายนี้และเสาตรันติกมาก ส่วนเถรวาทนั้น ได้รับรัศมีจากภาคพื้นแผ่นดินใหญ่ของชมพูทวีปไปรุ่งเรืองที่เกาะลังกา และกลายเป็นนิกายประจำของประชาชนตลอดจนพระราชาแห่งประเทศนั้น จากนั้นจึงได้แพร่หลายเข้าสู่อาณาจักรต่าง ๆ ในแหลมอินโดจีน

การก่อตัวของมหายานเริ่มปรากฏเป็นเค้า ตั้งแต่

สมัยพุทธศตวรรษที่ ๑ แต่ยังไม่โจ่งแจ้ง บรรดาทัศนะของคณาจารย์แห่งบรรดานิกายต่าง ๆ ทั้ง ๑๘ นั้นล้วนเป็นบ่อเกิดของมหายาน โดยเฉพาะฝ่ายมหาสังฆิกะ มหายานได้ค่อย ๆ ฟักตัวเองจากการเลือกเฟ้นผะสมผะสาน บรรดาปรัชญาในนิกายต่าง ๆ แล้วจึงได้ปรากฏรูปร่างขึ้นชัดแจ้งราวพุทธศวรรษที่ ๖ มีพระอัศวโฆษ ชาวเมืองสาเกต ได้ประกาศลัทธิมหายาน ด้วยการแต่งคัมภีร์มหายานศรัทโธตปาทศาสตร์ ซึ่งเป็นปรัชญาฝ่ายจิตตอมตวาทิน แต่นักปราชญ์ยังสงสัยกันว่าคัมภีร์นี้เป็นฝีมือของชาวจีนมากกว่า และพระอัศวโฆษน่าจะเป็นคณาจารย์ของฝ่ายสาวกยานมากกว่า (รายละเอียดเชิญดูในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา) คณาจารย์ของมหายานนิยมการแต่งพระสูตรถวายเข้าพระพุทธโอษฐ์ แบบเดียวกับพวกมหาสังฆิกะตอนนี้พระสูตรมหายานได้เกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก แต่ก็ยังไม่มีอิทธิพลเท่าไรนัก จนตราบเท่าถึงพุทธศตวรรษที่ ๗ (ศักราชนี้ก็ยังเถียงกัน) มหายานเกิด

คนสำคัญขึ้นคนหนึ่ง คือ อาจารย์นาคารชุนแห่งอินเดียใต้ ได้ประกาศปรัชญาศูนยวตาทินขึ้น และด้วยนิพนธ์ของท่านชื่อ "มาธยมิกศาสตร์" ซึ่งนำปรัชญาของนานานิกายในพระพุทธศาสนากับปรัชญาของพราหมณ์มาวิพากษ์ พร้อมทั้งอธิบายปรัชญาศูนยตาขึ้น ได้ทำให้มหายานมีฐานะเด่นโดดข่มรัศมีของนิกายอื่น ๆ สิ้นประชาชนหันมาเลื่อมใสในลัทธิใหม่นี้มากขึ้นทุกทีศิษย์ของพระนาคารชุนชื่อเทวะ ได้รับช่วยงานของอาจารย์อย่างเข้มแข็ง อาจารย์เทวะเป็นนักโต้วาทีมีชื่อโต้เอาชนะพวกพราหมณ์มามากต่อมาก และสามารถกลับใจพวกพราหมณ์เป็นจำนวนล้าน ๆ ให้หันมาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ในที่สุดก็ถูกพวกพราหมณ์ที่ริษยาฆ่าตาย อมตนิพนธ์ของท่านผู้นี้ คือคัมภีร์ "ศตศาสตร์" ตกราวพุทธศตวรรษที่ ๙ อาจารย์อสังคะชาวแคว้นคันธาระได้ประกาศปรัชญาฝ่ายโยคาจารขึ้นโต้แย้งปรัชญาฝ่ายศูนยตวาทินและฝ่ายจิตตอมต-วาทิน ต่อมาน้องชายชื่อวสุพันธุ ซึ่งเดิมเป็นผู้เลื่อมใส

ในฝ่ายสาวกยาน แต่กลับใจมานับถือมหายาน ก็ได้เป็นตัวตั้งตัวตีแผ่ปรัชญาโยคาจารให้กว้างขวาง ท่านได้แต่งคัมภีร์หลายเล่มทั้งฝ่ายสาวกยานกับโยคาจาร ปรัชญาโยคาจารเจริญข้ามหน้าฝ่ายศูนยตวาทินเพราะท่านผู้นี้ หลังจากนั้นก็มักมีการวิพากษ์วิจารณ์โต้แย้งทางทฤษฎีของปรัชญาทั้ง ๒ ระหว่างคณาจารย์มหายานเนือง ๆ พร้อมกับที่แคว้นมคธก็มีมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนา ชื่อ "นาลันทา" ซึ่งเป็นแหล่งรวบรวมความรู้นานาลัทธิศาสนาในอินเดียทั้งหมด เป็นมหาวิทยาลัยที่อยู่ภายใต้พระบรมราชูปถัมภ์ ของกษัตริย์มคธและแคว้นอื่น ๆ ทั้งในและนอกประเทศที่เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐ อาจารภาววิเวกแห่งศูนยตวาทินได้เขียนคัมภีร์ กรตลรตนศาสตร์ขึ้นลบล้างมติฝ่ายโยคาจาร และอาจารย์ธรรมปาละแห่งโยคาจารก็ได้แต่งคัมภีร์โต้แย้งมติฝ่ายศูนยตวาทินเหมือนกัน นอกจากท่านทั้ง ๒ นี้แล้ว ต่อมายังมีคณาจารย์สำคัญของแต่ละฝ่ายอื่น ๆ อีก เช่น

ทินนาคะ ผู้เขียนตำราตรรกวิทยามีชื่อของอินเดีย, สถิรมติ, นันทะ, คุณมติ, ชินปุตร, วิชัยมิตร, ศุทธ-จันทระ, พุทธปาละ, จันทรกีรติ ฯลฯ เป็นต้น คณาจารย์เหล่านี้ได้เรียบเรียงคัมภีร์ต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก ที่เรียกกันว่า "ศาสตร์" ประกาศแนวคิดของตน ทำให้มหายานเจริญแพร่หลายทั่วชมพูทวีป

ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒–๑๗ เป็นสมัยของวงศ์ปาละ พระพุทธศาสนาคงมั่นคงอยู่ในอินเดีย และมีจุดศูนย์กลางอยู่ที่มคธ ตอนนี้ปรัชญาจิตตอมตวาทกลับรุ่งเรืองขึ้นอีก และปรากฏว่าคณาจารย์ฝ่ายมหา-ยานได้ยอมรับพิธีการของลัทธิฮินดูตันตระ เข้ามาดัดแปลงเป็นของพระพุทธศาสนา ประกาศลัทธิใหม่ว่า "พุทธตันตรยาน" หรือ "คุยหยาน" "รหัสยาน" "มนตรยาน" ซึ่งมีความหมายว่ายานลึกลับ และแต่งพระสูตร, ศาสตร์กันเป็นการใหญ่ เพื่อให้รับรองลัทธิใหม่นี้ ลัทธินี้ความจริงก็เริ่มพัฒนาตัวมานานมีลักษณะเช่นเดียวกับการพัฒนาตัวของมหายานเหมือนกัน

เดิมก็คงยอมอยู่ภายใต้อาณัติของมหายาน แต่เมื่อปรากฏว่ามีกำลังเข้มแข็งแล้ว ก็ประกาศตนว่าเป็นลัทธิใหม่ซึ่งมีทางบรรลุถึงโพธิได้เร็วกว่าและสะดวกกว่านิกายปรัชญาต่าง ๆ ทั้งฝ่ายสาวกยานและมหายาน บอกว่าเป็นมหายานชนิดที่สูงเหนือมหายานอื่น ๆ

ลัทธิพุทธตันตระแท้จริงก็คือการยอมตัวมอบหมายให้อยู่ภายใต้รัศมีของพราหมณ์มากขึ้นนั่นเอง ฉะนั้นลัทธินี้จึงอุดมไปด้วยเวทมนตร์อาคมขลังต่าง ๆ ตลอดจนมีการบำเพ็ญตบะพิธีบูชายัญญ์บวงสรวง มีการบูชาเพลิงเป็นต้น หนักเข้าก็เกิดมีการนำเหล้ายาปลาปิ้งและผู้หญิงเข้าไปยุ่งปนกับการประกอบพิธี เพื่อโมกษะอีกด้วย เมื่อพระพุทธศาสนาพ่ายแพ้แก่ลัทธิฮินดู เพราะการประพฤติของสงฆ์ทรามลงเช่นนี้ แต่ถึงกระนั้นฐานะของพระพุทธศาสนา ก็ยังมั่นคงอยู่ในตอนตะวันออกของอินเดีย พระราชาแห่งวงศ์ปาละของวังคะก็ยังอุปถัมภ์ดูแลอยู่ และยังมีมหาวิทยาลัยชื่อวิกรมศิลา ซึ่งสั่งสอนลัทธิพุทธตันตระคู่กันไปกับมหา-

วิทยาลัยนาลันทา จนตราบถึงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๗ กองทัพของพวกอิสลามจึงได้บุกเข้าทำลายพระพุทธศาสนาในแคว้นมคธ, วังคะ ฯ ล ฯ และเผามหาวิทยาลัยทั้ง ๒ เสียจนหมดสิ้น จับพระภิกษุฆ่าบังคับให้พุทธศาสนิกชนเข้ารีตถืออิสลาม พระพุทธศาสนาซึ่งเจิดจ้าอยู่ในมาตุภูมิของตน ตลอดระยะกาล ๑๗๐๐ ปีเศษ ก็ถึงแก่กาลวิปโยคสูญหายจากไป ประทีปดวงใหญ่ซึ่งส่องมรรควิธีแห่งการพ้นทุกข์แก่ชาวภารตวรรษก็อัสดงค์ดับไป แต่กลับไปเปล่งรัศมีขึ้นที่ประเทศต่าง ๆ แห่งอาเซียบูรพา และอาเซียอาคเนย์ พระพุทธศาสนาสาวกยานไปเปล่งรัศมีที่ลังกา, ไทย, พม่า, เขมรและลาว จำนวนผู้นับถือมีกว่า ๕๐ ล้านคน พระพุทธศาสนามหายาน ไปบรรเจิดแสงที่จีน, ญี่ปุ่น, ธิเบต, มองโกเลีย, แมนจูเรีย, ญวน, เกาหลี, สิขิม, ภูตาน, เนปาล จำนวนผู้นับถือกว่า ๕๐๐ ล้าน จำนวนสาวกฝ่ายมหายานนี้ว่าไปตามสถิติพลเมืองของประเทศ ซึ่งความจริงแล้วมีไม่ถึง ๓๐๐ ล้านคน

เรามักจะภูมิใจว่า จำนวนพุทธศาสนิกชนมีมากที่สุดในโลก ทั้งนี้เพราะรวมเอาพลเมืองประเทศจีนเข้าไปด้วยจึงดูมาก อันที่จริงชาวจีนใช่ว่าจะเป็นพุทธศาสนิกชนทั่วไป ดังไทยกับพม่า, เขมร, ลาวก็หาไม่ มีแต่ธิเบต, มองโกเลียและญี่ปุ่นเท่านั้นที่เราจะเชื่อถือในสถิติของพุทธศาสนิกชนโดยแท้จริงได้ ฉะนั้นตามความจริงแล้ว ปริมาณพุทธศาสนิกชนน้อยกว่าคริสต-ศาสนิกชน ซึ่งขอให้พวกเราจงตระหนักในข้อนี้ให้มาก อย่าได้หลงว่าศาสนาของเราเจริญแล้วเลย ประเทศมหายานในปัจจุบันที่นับถือว่าการพระศาสนารุ่งเรืองดีอยู่ก็เห็นจะมีแต่ประเทศญี่ปุ่นแห่งเดียวเท่านั้น

ในประเทศจีน

พระพุทธศาสนาเริ่มแผ่เข้าสู่ประเทศจีนตอนปลายราชวงศ์จิว แต่เป็นเพียงกระเซ็นกระสายเล็กน้อยมาก มาราวพุทธศตวรรษที่ ๖ พระเจ้าฮั่นเม่งเต้ แห่งวงศ์ตังฮั่น ได้ส่งราชทูตไปสืบพระศาสนาจากอินเดีย (ศาสตราจารย์เหลียงฉีเชาว่ามาแต่บากเตรียเท่านั้น ดู

พระพุทธศาสนาในอาเซียกลางของผู้เขียน) และได้นิมนต์พระภิกษุชาวอินเดีย ๒ รูป ชื่อ กาศยปมาตังคะ (เกียเฮียะม่อเทง) กับธรรมรักษะ (เต็กฮวบลั้ง) มายังนครลกเอี๋ยงด้วย พระเจ้าฮั่นเม่งเต้ ทรงสร้างวัดขึ้น ณ นครลกเอี๋ยง พระราชทานนามว่า วัดแป๊ะเบ๊ยี่ (วัดม้าขาว) นับเป็นปฐมสังฆารามของจีน ฝ่ายพระกาศยปมาตังคะ ได้ลงมือแปลถ่ายทอดพระพุทธวจนะออกเป็นภาษาจีนมี "พระสูตร ๔๒ บท" (สี่จับยี่เจียงเก็ง) พระธรรมรักษ์แปล "ทศภูมิสังโยชนภินทนสูตร" (จับตี้ต้วนกักเก็ง) พระพุทธศาสนายังไม่แพร่หลายเท่าไรนัก ตกกลางพุทธศตวรรษที่ ๗ มีภิกษุชาวปาร์เธีย ชื่อ อันสิกา (ดูพระพุทธศาสนาในอาเซียกลาง) จาริกมาแปลคัมภีร์ถึง ๙๐ กว่าฉบับ ส่วนใหญ่เป็นคัมภีร์ของฝ่ายสาวกยาน ครั้นตกยุคสามก๊กอินเดียจาริก มาประดิษฐานสีมา วินัยกรรมเป็นปฐมที่นครลกเอี๋ยง พร้อมทั้งให้อุปสัมปทาเปกขะแก่กุลบุตรและแปลวินัยปาฏิโมกข์ขึ้นเป็นการเปิดศักราชแห่ง

นิกายวินัยขึ้น สงฆ์ชาวแคว้นคังกือ ชื่อ คังเจงหวย ได้จาริกมาแพร่พระพุทธธรรมที่จีนใต้ ชนะใจซุ่นกวน เจ้าผู้ครองแคว้นหวูสำเร็จ พระพุทธศาสนาเริ่มแพร่หลายทั่วจีนใต้ ตกถึงสมัยราชวงศ์ไซจิ้น พระพุทธศาสนาแพร่หลายทั่วไปในประชาสังคม ธรรมทูตจากเตอรกีสตานบ้าง จากอินเดียบ้าง จาริกมาแพร่ธรรมไม่ขาดสาย พระพุทธวจนะต่าง ๆ ได้ถูกเร่งรัดให้แปลถ่ายออกสู่ภาษาจีนเรื่อย ๆ พระพุทธศาสนาแพร่หลายทั่วไปในหมู่ประชาชน ถึงปลายพุทธศตวรรษที่ ๙ สมณะจีนชื่ออุ้ยเอี้ยง ได้ตั้งสำนักสุขาวดีขึ้นที่ภูเขาลู้ซัว มณฑลกังไส สมณะฮวบเฮียนเริ่มตระเตรียมการจาริกไปอินเดียต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๐ นักแปลคัมภีร์ชั้นเยี่ยมชื่อกุมารชีพจาริกมาแปลปกรณ์ต่าง ๆ ของฝ่ายศูนยตาวาทิน ปรัชญามาธยมิก เริ่มเจริญแพร่หลาย พร้อมกันนั้นกุมารชีพได้แปลคัมภีร์สัตยสิทธิศาสตร์ของฝ่ายสาวกยานให้กำเนิดนิกายสัตยสิทธิขึ้น ทั่งม่อชั่ม แปลมหาปรินิรวาณสูตรให้กำเนิดแก่นิกายนิรวาณ ตกกลางพุทธ-

ศตวรรษที่ ๑๐ คุณภัทรแห่งอินเดียกลางจาริกมาแปลพระสูตรสำคัญ ๆ เช่น ธรรมทุนทุภิ, ศรีมาลาเทวีและลังกาวตาร ต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๑ โพธิรุจิแห่งอินเดียเหนือจาริกมาแปลทศภูมิศาสตร์และศาสตร์อื่น ๆ อีกมาก กับทั้งเป็นผู้ก่อกำเนิดนิกายภูมิศาสตร์ ต่อมาไม่ช้าโพธิธรรมแห่งอินเดียใต้ก็ได้จาริกมาแพร่นิกายธฺยายหรือเซ็นปรมัตถะแห่งอินเดียตะวันตก จาริกมาแปลคัมภีร์ฝ่ายปรัชญาโยคาจาร และปรัชญาจิตตอมตวาทินตั้งนิกายสัมปริครหศาสตร์ขึ้น ความคิดเรื่องจิตตอมตะแพร่หลายทั่วประเทศ ถึงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๑ คณาจารย์ตี้เจี่ยประกาศปรัชญานิกายเทียนไท้แพร่หลายครอบนิกายนิรวาณ ครั้นถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๑ ต่อเนื่องถึงต้นศตวรรษที่ ๑๒ ท่านติปิฎกธราจารย์เฮี่ยงจังผู้ซึ่งเดินทางไปศึกษาพระพุทธธรรมอยู่ ณ มหาวิทยาลัยนาลันทาจาริกกลับมา ได้แปลคัมภีร์นับจำนวน ๑๓๔๗ ผูก ๗๖ ฉบับออกสู่พากย์จีน มีทั้งคัมภีร์ฝ่ายศูนยตวาทินและโยคาจาร อัคคสาวกของท่านชื่อกุยกี ได้ตั้ง

นิกายโยคาจารหรือธรรมลักษณะขึ้นครอบนิกายสัม-ปริครหะปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ภิกษุงี่เจ๋ง จาริกกลับจากอินเดียเผยแผ่การประพฤติวินัยบัญญัติอย่างเคร่งครัด และแปลวินัยปกรณ์ของนิกายต่าง ๆ มาก ต้นพุทธ-ศตวรรษที่ ๑๓ คณาจารย์เฮียงซิ้วตั้งนิกายอวตังสกครอบนิกายภูมิศาสตร์ นิกายเซ็นแตกออกเป็น ๒ ฝ่าย เหนือกับใต้ ตกกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๓ ศุภกรสิงหะแห่งอินเดียตะวันตก วัชรโพธิ, อโมฆะแห่งอินเดียใต้ ได้จาริกมาแพร่ลัทธิรหัสยานมันตระ กลางพุทธศตวรรษที่ ๑๔ นิกายเซ็นแยกออกเป็น ๕ นิกาย ถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๖ นิกายเทียนไท้แตกออกเป็น ๒ สำนัก ครั้นเข้ายุคพวกมองโกลปกครองจีน คือยุคราชวงศ์หงวน ลัทธิพุทธตันตระมนตระยานแบบธิเบต ได้รับพระ-บรมราชูปถัมภ์ยกขึ้นเป็นศาสนาประจำราชสำนัก แต่หาได้แพร่หลายในสังคมประชาชนไม่ ครั้นเข้าสมัยราชวงศ์เหม็ง พระพุทธศาสนานานานิกายเสื่อมทรามลงโดยลำดับ มีแต่นิกายเซ็นกับนิกายสุขาวดีเท่านั้นยัง

คงแพร่หลายอยู่จนถึงสมัยวงศ์แมนจูปกครองจีน พระพุทธศาสนาเสื่อมลงเรื่อย ทั้งนี้เพราะสงฆ์บริษัทมีความประพฤติทรามลง ไม่คิดร่ำเรียนพระปริยัติธรรม หรือเทศนาสั่งสอนแพร่พระพุทธธรรมแก่ประชาชน ถือการสวดมนตร์ภาวนาแต่ในพระอารามเป็นสรณะ งานธรรมทูตไม่มีผู้สนใจ พากันนั่งกินใบบุญเก่าที่บูรพาจารย์สร้างไว้ให้เท่านั้น หนักเข้าสงฆ์ก็หันหาอาชีพด้วยวิธีสวดกงเต๊กให้คนตาย พระพุทธศาสนาในความรู้สึกของประชาชนนั้นคือพิธีกงเต๊กเท่านั้น เป็นดังนี้มาจนกระทั่งเข้าสู่ยุคปัจจุบัน เมื่อจีนเปลี่ยนการปกครองเป็นสาธารณรัฐรีปับปลิคแล้ว รัฐบาลหาได้อุปถัมภ์อันใดไม่ พระพุทธศาสนาซึ่งมีสภาพดุจคนไข้หนัก มีลมอัสสาสะปัสสาสะน้อยเต็มที เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงจากระบอบสาธารณรัฐรีปับปลิคเป็นระบอบการปกครองอีกระบอบหนึ่งในปัจจุบันไม่นานนี้ สภาพพระพุทธศาสนาจะเป็นอย่างไร ท่านผู้อ่านคงจะพอคาดคะเนถูก

พระพุทธศาสนาในธิเบต

กล่าวกันว่าในพุทธศตวรรษที่ ๙ พระพุทธศาสนาเริ่มแพร่หลายในธิเบต แต่ประวัติศาสตร์บอกแก่เราว่า พระพุทธศาสนาเริ่มแผ่ไปสู่ธิเบตในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑ สมัยพระเจ้าสรองตสันคัมโปปกครองธิเบต โดยพระมเหษีของพระองค์ ๒ องค์ องค์หนึ่งเป็นเจ้าหญิงจีนทรงพระนามว่าบุ้นเซ้งกงจู๊ และอีกองค์เป็นเจ้าหญิงเนปาลผู้ทรงพระนามว่าภฤกุฏิเทวี ราชเทวีทั้ง ๒ ได้เป็นผู้ชักนำให้สวามีเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา พระเจ้าสรองตสันคัมโปทรงส่งราชทูตมาอัญเชิญพระพุทธ, พระธรรม, พระสงฆ์ไปจากอินเดีย และได้สถาปนามหาวิหารโปตละ อันเป็นที่ประทับของทะไลลามะเดี๋ยวนี้ กับวัดใหญ่ ๆ อีกในธิเบต คณาจารย์ชาวอินเดียได้ข้ามภูเขาหิมาลัยนำพระพุทธศาสนาแบบมันตรยานตันตระเข้าไป เพราะลัทธินี้เป็นลัทธิที่ถูกอุปนิสัยรสนิยมของชาวธิเบต อันเป็นชาติที่มีความเป็นอยู่ในดินแดนลึลับนี้เป็นอย่างยิ่ง ลัทธิเดิมของชาวหิมพานต์พวกนี้เป็น

ลัทธิบูชาเทวะลึกลับซึ่งเต็มไปด้วยเวทมนตร์อาถรรพณ์ เรียกว่าลัทธิบอนปะ เมื่อพระพุทธศาสนาแบบตันตระซึ่งอุดมด้วยอาคมแลมนตร์แพร่ไปถึง จึงได้รับการต้อนรับอย่างดีจากราชสำนักและประชาชน แต่พวกที่ยังเคร่งในลัทธิเดิมก็ยังคงทำการขัดขวางอยู่เสมอ ต่อมามีคณาจารย์แห่งลัทธิพุทธตันตระองค์หนึ่งชื่อคุรุปัทม-สมภพ เป็นชาวอินเดียภาคเหนือและเป็นผู้บรรลุฌานอย่างสูง ได้ถูกอาราธนาไปธิเบต ท่านผู้นี้ได้ใช้อิทธิ-ปาฏิหาริย์ยังศรัทธาปสาทะให้เกิดแก่ประชาชนเป็นอันมาก และได้ทำให้รากฐานของพระพุทธศาสนามั่นคงในแดนหิมวันตะนี้ แต่ก็ได้ทำความไม่พอใจแก่เหล่าสาวกของลัทธิบอนปะมาก จำเนียรกาลล่วงมาถึงปรากฏว่ามีพระราชาธิเบตองค์หนึ่งทรงนามว่า พระเจ้าลางเกอ-ธรรมได้ทำพระองค์เป็นปฏิปักษ์ต่อพระพุทธศาสนา แต่ในที่สุดก็ถูกคนลอบปลงพระชนม์สวรรคต พระราชาองค์ต่อไปได้เป็นอัครศาสนูปถัมภ์ก็ทำให้พระพุทธศาสนาแพร่หลายไปทั่วธิเบต เรารู้จักนามของพระพุทธ

ศาสนาในธิเบตอีกชื่อหนึ่งคือ ลัทธิลามะ คำว่าลามะ มีความหมายว่าสูงสุดยอด พระสงฆ์ธิเบตก็เรียกว่าลามะ คล้ายกับคนไทยเรียกภิกษุว่าพระ ซึ่งมาจากคำว่าวระ แปลว่าประเสริฐนั่นเอง.

หลังอาจารย์คุรุปั๋ทมสมภพก็ปรากฏว่ามีอาจารย์ในลัทธิพุทธตันตระต่าง ๆ องค์ บ้างก็มาจากมหาวิทยาลัยนาลันทา, วิกรมศิลาเดินข้ามโขดเขาห้วยระหานลำธารไปทำงานแปลคัมภีร์ในธิเบต อักษรของธิเบตก็มีรากฐานเกิดจากภาษาสันสกฤต อาจารย์ที่สำคัญ อาทิเช่น อตีศ, ศานตรษิต, ฯลฯ เป็นต้น

ในสมัยที่พวกมองโกลแผ่จักรวรรดินั้น ปรากฏว่ากุบไล่ข่านซึ่งได้เป็นจักพรรดิมองโกลครองประเทศจีน ทรงเลื่อมใสลามะธิเบตรูปหนึ่งชื่อฟาซือปา ลามะองค์นี้ได้คิดสร้างอักษรมองโกลขึ้น และได้รับสถาปนาขึ้นเป็นสกลสังฆปริณายก สาวกของท่านได้ท่องเที่ยวจาริกไปทำงานธรรมทูตทั่วไปทางอาเซีย ภาคเหนือจดไซบีเรีย ทางใต้ได้ลงมาถึงหมู่เกาะมะลายูและแหลม

อินโดจีนด้วย พระพุทธศาสนาแพร่เข้าสู่ประเทศมองโกเลีย แมนจูเรียก็อยู่ในตอนนี้ ครั้นตกยุคราชวงศ์เหม็ง ราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ มีคณาจารย์ธิเบตองค์หนึ่งชื่อตสองขะปะเป็นผู้ร่ำเรียนแตกฉานในพระ-ไตรปิฎก ได้เห็นสังฆมณฑลแต่ก่อนนั้นประพฤติเลอะเทอะมุ่งแต่ในทางกฤตยาคุณอาคมขลังต่าง ๆ ละทิ้งการศึกษาและพระวินัย จึงได้ตั้งนิกายของตนขึ้นใหม่ ให้สงฆ์นุ่งห่มกาสาวพัสตร์สีเหลืองและบังคับให้ประพฤติพรหมจรรย์ถือปาฏิโมกขสังวรศีลอย่างเคร่งครัด และให้ศึกษาปริยัติธรรมด้วย เนื่องจากนิกายเดิมทรงกาสาวพัสตร์สีแดง จึงได้เกิดเป็น ๒ นิกาย คือนิกายแดง ๆ นั้นนับถือคุรุปัทมสมภพ เป็นปฐมาจารย์ สงฆ์ในฝ่ายนี้มีวัตตปฏิบัติทางวินัยหย่อนยานมาก ส่วนนิกายเหลืองนั้นนับถือตสองขะปะเป็นปฐมาจารย์ สงฆ์ในฝ่ายนี้ประพฤติวินัยเคร่งครัดกว่าพวกแรกมาก และนิกายนี้ได้เจริญล้ำหน้านิกายอื่นหมด นอกจากนิกายเหลืองและแดงแล้วมีนิกายปลีกย่อยอีกมาก.

เมื่อตสองขะปะมรณภาพ ได้มีอัครสาวก ๒ รูป สืบแทนตำแหน่งเจ้าคณะนิกายเหลืองต่อไป ด้วยวิธีอวตารคือตายแล้วกลับมาเกิดใหม่ และได้เป็นผู้ปกครองประเทศธิเบตด้วยเรียกว่า ทะไลลามะ และ ปั่นเชนลามะ ทะไลลามะนั้นดำรงตำแหน่งเป็นทั้งสกล-สังฆปริณายกและราชาธิราช คือเป็นผู้ปกครองทั้งฝ่ายพุทธจักรกับอาณาจักรด้วยอำนาจเด็ดขาด ส่วนปั่นเชนลามะมีอำนาจทางพุทธจักรฝ่ายเดียว พระราชวังที่ประ-ทับของทะไลลามะ เรียกว่าวังโปตละ สร้างอยู่บนภูเขา ณ กรุงลัสสาอันเป็นนครหลวง ส่วนวังของปั่นเชนลามะชื่อตะชิลุมโปอยู่ทางตะวันตกเฉียงใต้ห่างไกลไปจากนครลัสสา จนถึงปัจจุบัน ทะไลลามะสืบมาถึงองค์ที่ ๑๔ ปั่นเชนลามะองค์ที่ ๑๐ ชาวธิเบตเชื่อกันว่าทะไลลามะเป็นอวตารภาคหนึ่งของอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ ส่วนปั่นเชนลามะเป็นอวตารภาคหนึ่งของอมิตาภะพุทธะ ธิเบตจึงได้กลายเป็นพุทธอาณาจักรแห่งหิมวัตด้วยประการฉะนี้ แม้พระพุทธศาสนาของ

ธิเบตจะเป็นลัทธิพุทธตันตระ แต่การศึกษาพระปริยัติ-ธรรมนั้น ธิเบตคงศึกษาหลักพระพุทธวจนะที่เป็นของฝ่ายสาวกยานและมหายาน ทั้งนี้เพราะธรรมทูตที่จาริกไปธิเบตส่วนมาก เป็นอาจารย์ของมหาวิทยาลัยนาลันทา, และวิกรมศิลา ซึ่งแน่นอนและบรรดาปกรณ์ต่าง ๆ ซึ่งนักปราชญ์อินเดียแต่งไว้จะไม่ถูกนำไปด้วยนั้นย่อมมิต้องสงสัย ดังนั้นจึงปรากฏว่า ปรัชญามหา-ยานศูนยตวาทิน, ปรัชญามหายานอัสติวาทิน, ปรัชญาฝ่ายสาวกยาน, ตรรกวิทยา, ฮินดูปรัชญาเหล่านี้จึงเป็นเรื่องที่ลามะชาวธิเบตเข้าใจซาบซึ้งดีอย่างยิ่ง อาจจะกล่าวได้ว่าผู้ที่แตกฉานเจนจบในปรัชญาศูนยตวาทินของนาคารชุนและปรัชญาแห่งสาวกยาน นิกายสรวา-สติวาทินนั้น ต้องได้แก่ธรรมาจารย์ธิเบตนับเป็นยอดทีเดียว.

พระพุทธศาสนาในเวียตนาม

ประเทศญวนหรือเวียตนามนั้นเป็นประเทศเดียวในแหลมสุวรรณภูมิที่ยังคงนับถือพระพุทธศาสนามหายาน

สืบเนื่องกันมาพันกว่าปีโดยมิได้เปลี่ยนแปลง ผิดกับประเทศไทย, พม่า, เขมร ซึ่งเคยรับนับถือมหายานอยู่พักหนึ่งแล้วก็เปลี่ยนไปเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทตามแบบลังกาวงศ์ ทั้งนี้เพราะญวนเป็นประเทศเมืองออกทางวัฒนธรรมของจีน รับอารยธรรมวัฒนธรรมจากจีนเสียทุกอย่างแม้จนกระทั่งตัวหนังสือ อิทธิพลของอารยธรรมอินเดียที่แผ่มาสู่สุวรรณภูมิดุจน้ำหลากนั้นไปได้แค่ประเทศจามปา (ดินแดนแถบญวนใต้) เท่านั้น ก็ต้องหยุดชะงักลงด้วยถูกมังกรจีนขัดขวางกั้นไว้ ตลอดเวลานับพันปี ญวนพยายามเรียนแบบจีนทุกอย่างไม่ว่าจะเป็นอักษรศาสตร์ขนบธรรมเนียมและศาสนา, ศิลปวิทยานานาชนิด ตัวอักษรของญวนเพิ่งจะเปลี่ยนเป็นตัวโรมันอย่างที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบันเมื่อสมัยฝรั่งเศสมาปกครองเท่านั้น ก่อนหน้านั้นใช้อักษรจีนทุก ๆ คำไปสิ้น ยิ่งเสียกว่าญี่ปุ่นเพราะญี่ปุ่นยังได้บัญญัติอักษรของตนขึ้นใหม่ใช้คละปะปนไปกับตัวอักษรจีน ตามประวัติศาสตร์ญวนกล่าวว่าพระพุทธ-

ศาสนาแผ่เข้าไปสู่อาณาจักรญวนตกในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐ มีท่านโพธิธรรมเถระเป็นผู้นำเข้าไป ท่านโพธิธรรมนี้ ญวนเรียกว่าดาดหม่าโต๋ซือ ในแผ่นดินพระเจ้าลี้นามเด๊ ตรงกับแผ่นดินพระเจ้าเหลียงบูเต้ของจีน พระพุทธศาสนาจึงได้ฝังรากลงในแผ่นดินเวียตนาม ยุครุ่งโรจน์ของพระพุทธศาสนาตกอยู่ในวงศ์นี้ (คนละวงศ์กับของพระเจ้าลี้นามเด๊) ซึ่งเป็นสมัยที่ญวนกำลังมีอำนาจแผ่ลงมาทางประเทศจามปากับเขมร กษัตริย์ในวงศ์ลี้ได้สถาปนาวัดวาอารามและอุปถัมภ์บำรุงพระภิกษุสามเณรด้วยประการต่าง ๆ มีกษัตริย์อยู่ ๒ พระองค์ซึ่งมีพระราชศรัทธาปสาทะในพระพุทธศาสนาแก่กล้าถึงกับสละราชสมบัติออกผนวช กษัตริย์ ๒ พระองค์นั้น คือพระเจ้าลี้ญิรินตงหว่างเด๊และพระเจ้าลี้เหว่ตงหว่างเด๊ พระพุทธศาสนารุ่งเรืองอยู่เรื่อยติดต่อมาถึงสมัยวงศ์เตริ๊ง พระเจ้าเตริ๊งท้ายตงหว่างเด๊ จัดการสอบไล่ความรู้พระปริยัติธรรมของพระภิกษุสงฆ์ บำรุงการศึกษาพระไตรปิฎกอย่างกว้างขวาง โปรดแต่ง

ตั้งสมณศักดิ์แก่ผู้ที่สอบไล่ได้. ในวงศ์เตริ้งมีกษัตริย์อีก ๒ พระองค์เหมือนกัน ที่ได้สละราชออกผนวชเป็นสงฆ์ คือพระเจ้าเตริ้งญรินตงหว่างเด๊กับพระเจ้าเตริ้งอันตงหว่างเด๊ กษัตริย์พระองค์หนึ่งทรงพระนามว่าพระเตริ้งเฮียนตงหว่างเด๊ ทรงสถาปนาพุทธวิหารไว้มาก พระพุทธศาสนาได้แพร่หลายไปทั่วประเทศ เป็นศาสนาของประชาชนจนตราบเท่ากาลปัจจุบัน จักรพรรดิญวนองค์ปัจจุบันคือพระเจ้าเบาได๋ก็ทรงอุปการะพระพุทธศาสนาเป็นอันดีอยู่.

พระพุทธศาสนาในเกาหลี

พระพุทธศาสนาได้แผ่จากจีนสู่ประเทศเกาหลีราว ๑๕๐๐ ปีมาแล้ว ในสมัยหนึ่งได้เป็นศาสนาประจำชาติเกาหลี อารยธรรมของพระพุทธศาสนาครอบงำทั่วไปในชีวิตประจำวันของชาวเกาหลี นับตั้งแต่กษัตริย์ลงมาจนถึงสามัญชน โบสถ์วิหารมีอยู่ทั่วไปในนครน้อยใหญ่ แต่ภายหลังถูกอิทธิพลของลัทธิขงจู๊ เบียดบังให้เสื่อมลง จำเนียรกาลต่อมาได้ถูกรัศมีของคริสต-

ศาสนาเบ่งข่มหมด ในยุคที่เกาหลียังตกอยู่ในอำนาจของญี่ปุ่น พระพุทธศาสนาทำท่าที่จะรุ่งเรืองขึ้น เพราะการช่วยเหลือของพุทธศาสนิกญี่ปุ่นมีพุทธสมาคม, ยุวพุทธิกสมาคม และวิทยาลัยศึกษาพุทธศาสตร์ตั้งขึ้นที่นครหลวง ฮันเฉิง แต่เมื่อญี่ปุ่นหมดอำนาจ รากฐานของพระพุทธศาสนาก็พังทลายลงทันที ปัจจุบันพระพุทธศาสนาแทบจะไม่มีความหมายอะไร ในความรู้สึกของชาวเกาหลีส่วนใหญ่เลย พระพุทธศาสนาในเกาหลีกำลังอาพาธหนักใกล้ต่อกาลอวสาน อย่างน่าสลดสังเวชอะไรเช่นนี้ อนิจจา!

พระพุทธศาสนาในญี่ปุ่น

ญี่ปุ่นได้รับพระพุทธศาสนาจากประเทศเกาหลีในราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๐ สมัยพระเจ้าจักรพรรดิกิมเม แต่พระพุทธศาสนายังไม่สู้จะแพร่หลายนัก ต่อมาอีกกึ่งศตวรรษ ในแผ่นดินพระเจ้าจักพรรดิซูอิโกะอัครมหามนตรีผู้ทรงอำนาจเจ้าชายโชโตกุไทชิ หรือผู้

ได้รับสมญาว่าอโศกแห่งญี่ปุ่นได้บำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญแพร่หลาย ฝั่งรากของพระพุทธธรรมลงสู่แผ่นดินอาทิตย์อุทัยอย่างมั่นคงแน่นหนา ชนิดที่ไม่อาจมีอำนาจสิ่งใดมาขยับเขยื้อนได้ ต่อมาพระญี่ปุ่นเริ่มต้นจาริกข้ามทะเลมาศึกษาพระพุทธธรรมในเกาหลี, จีน เมื่อขากลับได้อัญเชิญพระพุทธธรรมและพระสงฆ์จีนตลอดจนพาเอาอารยธรรมของจีนติดเนื่องกับพระพุทธ-ศาสนาเข้าไปอยู่ในญี่ปุ่นด้วย ทำให้ประเทศญี่ปุ่นซึ่งยังเป็นอนารยะได้กลายเป็นชาติที่มีอารยธรรม, วัฒน-ธรรมอย่างจีนภายใต้การนำของพระพุทธศาสนา นิกายพระพุทธศาสนามีเป็นจำนวนมากในญี่ปุ่น มีมากยิ่งเสียกว่าจีน นิกายที่สำคัญมีดังนี้

๑. ริตูซยู (นิกายวินัย) แพร่เข้ามาญี่ปุ่นโดยสมณะกันซินเป็นชาวจีน ในราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๒

๒. ฮอสโสซยู (นิกายธรรมลักษณ์) โดสโยนำมาจากจีน ในกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๑

๓. เคกอนซยู (นิกายอวตํสก) โฮเบนเป็นผู้ตั้งสำนักนี้ในญี่ปุ่น ราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๒

๔. เทนไดซยู (นิกายเทียนไท้) เด็งกโยไดฉิเป็นผู้ตั้งในญี่ปุ่น หลังจากกลับจากจีนเมื่อต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๓ มีสาขาแตกออกไป ๓ สาขา

๕. ชินก์งอนซยู (นิกายมนฺตรยาน) โกโบไดฉิเป็นผู้ตั้งในญี่ปุ่น หลังจากกลับจากจีนเมื่อต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๓ มีสาขาใหญ่อยู่ ๒ สาขา คือ โคกีกับซิงกี ทั้ง ๒ สาขาแยกออกเป็น ๑๑ สาขา

๖. ยูซูเน็มบุตซุซยู เรียวนินผู้มีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ เป็นผู้ตั้ง

๗. จโยโดซยู โฮเนนโชนินเป็นบิดรแห่งนิกายนี้ ประกาศนิกายนี้ในต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๖ มีสาขาแยกออกเป็นหลายสาขา

๘. ชินซยู ชินรานโชนินเป็นผู้ตั้งในราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๗ นิกายนี้มีสาขา ๑๐ สาขา

๙. เซ็นซยู (นิกายธฺยาน) มีสาขาใหญ่ ๒ สาขา

คือรินซายและโซโตเดิมตั้งขึ้นในจีน โดเก็นนำนิกายโซโตมาญี่ปุ่นในต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ไอซายนำนิกายรินซายมาญี่ปุ่นในปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๖ รินซายแยกสาขาออกอีก ๑๔ สาขา

๑๐. นิกายนิชิเร็นซยู นิชิเร็นโชนินเป็นผู้ตั้งราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๐ แยกออกหลายสาขา

นอกจากนี้ยังมีนิกายโอบากุ, ซายซยู ฯลฯ สถิติวัดทั้งหมดในญี่ปุ่นมี ๖๙,๙๙๒ วัด พุทธศาสนิกชนมี ๔๕ ล้าน ๗ แสน ๘ หมื่นเศษ ในจำนวนพลเมือง ๗๐ กว่าล้าน นิกายชินซยูมีผู้นับถือมากที่สุด คือมีถึง ๓๓ ล้าน ๒ แสน ๓ หมื่นเศษ มีวัดของนิกายถึง ๑ หมื่น ๙ พันเศษ รองลงมาได้แก่นิกายชินก์งอน มีผู้นับถือ ๙ ล้าน ๑ แสนเศษ มีวัด ๑ หมื่นเศษ ถัดมาได้แก่นิกายจโยโค มีผู้นับถือ ๓ ล้าน ๖ แสน ๔ หมื่นเศษ มีวัด ๗ พันกว่าวัด นิกายเซ็นสาขาโซโตมีผู้นับถือ ๖ ล้าน ๘ แสนเศษ สาขารินซายมีผู้นับถือ ๒ ล้าน ๕ แสนเศษ นิกายฮอสโสมีผู้นับถือน้อยที่สุดมีเพียง

๑ หมื่นเศษเท่านั้น พระพุทธศาสนาในญี่ปุ่นในพุทธ-ศตวรรษที่ ๒๕ เจริญรุ่งเรืองมาก มีมหาวิทยาลัยทางพระพุทธศาสนาอยู่ถึง ๖ มหาวิทยาลัย แต่ละมหาวิทยาลัยมีนักศึกษานับจำนวนพัน ๆ การศึกษาทางปริยัติก็กว้างขวาง ศึกษาทั้งภาษาสํสกฤต, บาลี, ธิเบต, เตอร์ก, จีน, อังกฤษ, ฝรั่งเศส, เยอรมัน พระไตรปิฎกบาลีก็แปลออกสู่ภาษาญี่ปุ่นจบบริบูรณ์ (เมืองไทยเราชื่อว่าเป็นเมืองบาลีแต่พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยเห็นแปลกันมาเกือบสิบปีแล้วยังไม่พิมพ์เสร็จสักทีขายหน้าเขาเหลือเกิน) หนังสือเกี่ยวกับการค้นคว้าทางพระพุทธศาสนาทั้งมหายาน สาวกยานมีนักปราชญ์ช่วยกันเขียน ช่วยกันแต่ง พิมพ์ออกสู่บรรณโลกหลาย ๆ ประเภทเช่น ประเภทประวัติ, ประเภทหลักธรรม, ประเภทโบราณคดี นับจำนวนในปีหนึ่ง ๆ หลายสิบล้านเล่ม มีวางขายกันทั่วไปในร้านขายหนังสือทุก ๆ ร้าน บางร้านจัดเป็นแผนกจำหน่ายหนังสือทางพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะก็มาก แต่ละ

นิกายแข่งขันกันเผยแผ่พระพุทธธรรม ทำความดีให้แก่สังคม แทนที่จะมาคิดแก่งแย่งกันทางตำแหน่งอำนาจ เขาแข่งกันสร้างโรงพยาบาลสาธารณะ, สถานสงเคราะห์คนชราทุพพลภาพ, โรงเลี้ยงเด็กอนาถา, สถานสงเคราะห์คนว่างงาน, โรงเรียน, สถานประกาศธรรม, แข่งกันออกหนังสือนิตยสารแพร่พุทธธรรมทั้งในภาษาของชาติและภาษาต่างประเทศ เมื่อเป็นอย่างนี้แล้วพระพุทธศาสนาจะไม่รุ่งเรืองได้อย่างไร ถึงแม้จะเป็นการแข่งขันกันก็เป็นการแข่งขันกันเพื่อทำความดีให้แก่ประชาชน โดยต่างมีหลักธรรมประจำใจคือเมตตากรุณาเป็นหลัก พระพุทธศาสนาในญี่ปุ่นจึงกล่าวได้ว่ารุ่งโรจน์ที่สุดยิ่งกว่าประเทศพระพุทธศาสนาใด ๆ ในด้านมีการศึกษาก้าวหน้าและด้านเผยแผ่ทำประโยชน์ให้สังคม ถูกต้องตามพระบรมพุทโธวาททุกประการ.

พระเจ้ากรุงสยาม

ตอบ

การเชิญเข้ารีต

การโพ้นสมัยที่กรุงศรีอยุธยายังรุ่งเรืองดีอยู่ มีกษัตริย์หลายพระองค์เสวยราชย์สืบเนื่องกันมา จนถึงแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ แห่งราชวงศ์ปราสาททอง ในหลวงพระองค์นี้ทรงรอบรู้รัฏฐาภิปาลโนบาย และทรงเป็นนักรบ ได้ขยายอาณาเขตออกไปกว้างขวาง และเนื่องด้วยรัฏฐาภิปาลโนบายอันชาญฉลาด ในหลวงจึงทรงอุ้มชูอุปการะพวกฝรั่ง ซึ่งมาเที่ยวค้าขายแผ่จักรวรรดิกันทางตะวันออกหลายชาติหลายภาษาด้วยกัน พระองค์ทรงมีเสนาฝรั่ง พวกบาดหลวงสอนศาสนาก็ได้รับราชอุปการะหลายอย่างหลายประการ

เช่นสร้างโรงสวดพระราชทาน และให้อิสรเสรีในการประกาศศาสนาเป็นต้น จนเกิดกิตติศัพท์ว่า พระเจ้ากรุงสยามพระองค์นี้สนพระทัยในคริสตศาสนามาก เลื่องลือไปทั่วยุโรป โดยเฉพาะที่ราชสำนักฝรั่งเศส พวกบาดหลวงฝรั่งเศสคิดกันว่า ถ้าสามารถทำให้ในหลวงกลับพระทัยมาเลื่อมใสในคริสตศาสนาได้ คนไทยทั้งประเทศก็ต้องพลอยเข้ารีตด้วยเป็นแน่ จึงมีบาดหลวงบางคนที่เคยอยู่ในกรุงศรีอยุธยามาก่อนคิดอ่านเพ็ดทูลพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ เจ้าเหนือหัวของฝรั่งเศสในสมัยนั้น ให้ทูลเชิญสมเด็จพระนารายณ์เข้ารีตเป็นทางการ จะได้เป็นพระราชเกียรติยศว่าสามารถทำพระราชศรัทธาให้บังเกิดขึ้นในพระทัยของพระเจ้า-กรุงสยาม ผู้ทรงดำรงฐานะเป็นเจ้าเหนือหัวของประชาชนเป็นจำนวนมาก และมีเมืองประเทศราชขึ้นอยู่มากมาย พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ กษัตริย์ผู้เคร่งครัดในคริสตศาสนาทรงชอบพระทัยมากในข้อทูล รัฐบาลฝรั่งเศสก็เห็นดีด้วย ฉะนั้นราชทูตคณะหนึ่งภายใต้

พระนามของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ มีนายเชอวาเลีย เดอโชมองต์ เป็นเอกอัครราชทูต มีบาดหลวงชัวซี เป็นตำแหน่งรอง และพระโปรดศีลแก่พระเจ้ากรุงสยามด้วย จึงได้เดินทางข้ามน้ำข้ามทะเลมาเป็นระยะทางหลายพันไมล์ มาถึงสันดอนปากแม่น้ำเจ้าพระยากรุงศรีอยุธยาในเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๒๒๘

ครั้งนั้น เมืองไทยมีคนสำคัญในการติดต่อกับต่างประเทศอยู่คนหนึ่ง คือ เจ้าพระยาวิชาเยนทร์ (ฟอล-คอน) ซึ่งเป็นเสนาบดีผู้ใหญ่ของไทยคนเดียวที่เป็นฝรั่งชาติกรีก แต่รู้ภาษาไทยดี เป็นที่โปรดปรานของในหลวงมาก เมื่อข่าวว่าเรือทูตฝรั่งเศสมาถึงสันดอนแม่น้ำเจ้าพระยา เจ้าพระยาวิชาเยนทร์คงจะทราบระแคะระคายว่า พวกทูตชุดนี้มีจุดประสงค์มาทูลเชิญในหลวงเข้ารีตด้วย จึงได้ถามพวกคนในคณะทูตที่มารายงานธุรกิจบางเรื่องว่า นอกจากการที่ราชทูตฝรั่งเศสจะมาเฝ้าพระเจ้ากรุงสยามโดยปกติแล้ว ราชทูตยังได้รับคำสั่งพิเศษอะไรหรือไม่ พวกนั้นก็ตอบให้ไม

เป็นที่แจ่มแจ้ง ครั้นวันรุ่งขึ้นสังฆราชคริสตจักรทางกรุงศรีอยุธยา ชื่อ เดอเมเตโลโปลิศ มาหาเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ที่บ้าน เจ้าคุณจึงถามถึงเรื่องการมาของราชทูต สังฆราชเดอเมเตโลโปลิศ ซึ่งลงไปเยี่ยมเยียนเอกอัครราชทูตในเรือแล้วก็ตอบว่า มีจุดประสงค์ใหญ่ก็ให้มาทูลเชิญพระเจ้ากรุงสยามเข้ารีต เจ้าพระยาวิชาเยนทร์ก็ตกใจมาก บอกว่าพระเจ้าหลุยส์ถูกคนหลอกเสียแล้ว เพราะอย่างไรเสีย สมเด็จพระนารายณ์ก็จักไม่เข้ารีตอย่างเด็ดขาด ไม่ใช่ว่าพอทรงพระราชทานสร้างโรงสวดหรืออุปการะคณะบาดหลวงแล้ว เป็นต้องแสดงว่าในหลวงทรงพระราชศรัทธาในคริสตศาสนา เหตุผลเรื่องนี้ยังไม่เพียงพอที่แสดงว่าในหลวงจักทรงเข้ารีตได้เลย สังฆราชบาดหลวงก็เห็นด้วยบอกว่า ตนก็ไม่เห็นวี่แววว่าจักทรงเข้ารีตได้อย่างไร ในเมื่อยังทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาอย่างแข็งแรง เจ้าพระยาวิชาเยนทร์จึงกำชับไม่ให้สังฆราชบาดหลวงแปลคำบังคมทูลเรื่อง

ศาสนาของราชทูตเป็นอันขาด เกรงจะเป็นที่ขัดพระทัยของพระเจ้าอยู่หัว แล้วเมื่อมีโอกาสพบปะกับเชอ-วาเลีย เดอโชมองค์ เจ้าพระยาวิชาเยนทร์ก็พยายามชี้แจงว่าไม่ควรจะทูลเรื่องศาสนากับในหลวง แลวยกเหตุผลแจงสี่เบี้ยให้ราชทูตฟังต่าง ๆ แต่นายโชมองต์ไม่ยอมฟังเสียง บอกว่าตนจะต้องปฏิบัติตามราช-โองการของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสอย่างเคร่งครัด เมื่อเข้าเฝ้าสมเด็จพระนารายณ์คราวใด นายโชมองต์ก็ทูลเรื่องให้เข้ารีตคราวนั้น แต่นายโชมองต์พูดภาษาไทยไม่ได้ ต้องคอยให้เจ้าพระยาวิชาเยนทร์แปลให้ เจ้าพระยาวิชาเยนทร์ก็ไม่ยอมแปล กลับพูดเรื่องอื่นเสีย จนภายหลังเมื่อนายโชมองต์รู้ความจริงเข้าก็โกรธเสนาบดีมาก นายโชมองค์จึงใช้วิธีถวายสาส์นแด่สมเด็จพระนารายณ์ คราวนี้เจ้าพระยาวิชาเยนทร์จำใจต้องแปลถวายแต่แปลในขณะที่ในหลวงประทับอยู่ในที่รโหฐาน เจ้าพระยาวิชาเยนทร์เสนาบดีไทยชาติฝรั่ง ทั้งหนักใจทั้งเกรงกลัวว่าจะทรงกริ้ว จึง

ทูลขอพระราชทานอภัยโทษเสียก่อน แล้วก็แปลข้อความในสาส์นนั้นอย่างยืดยาว สรุปแล้วได้ความว่า พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสขอทูลเชิญ พระเจ้ากรุงสยามมานับถือศาสนาอันเดียวกัน เพื่อจะได้กระชับสายสัมพันธ์ให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันยิ่งขึ้น ทูลว่า การที่สมเด็จพระนารายณ์แผ่พระราชอาณาเขตได้กว้างขวาง ก็เพราะการดลบันดาลของพระเจ้าผู้สร้างโลก ลงท้ายผู้แปลก็ทูลเชิญด้วยตนเองด้วยว่า ถ้าในหลวงทรงเข้ารีตแล้ว ตนถึงจะมีชีวิตได้ตั้ง ๑,๐๐๐ ชีวิต ก็จะยินดีสละถวายและยังทูลขอว่า ถ้าจะรับสั่งในทางที่ผิดหวังต่อราชทูตแล้ว ก็ขออย่าให้ตนต้องเป็นผู้เชิญกระแสรับสั่งไปบอกราชทูตเลย

ตลอดเวลาที่เจ้าพระยาวิชาเยนทร์กราบทูลอย่างยืดยาวนั้น ในหลวงทรงสดับนิ่งอยู่ ครั้นสิ้นกระแสกราบทูลแล้ว จึงทรงถามว่า ผู้ใดที่ไปทูลพระเจ้าหลุยส์ว่าพระองค์ทรงเลื่อมใสในคริสตศาสนา เจ้าพระยาวิชาเยนทร์ก็ทูลว่า ไม่ทราบ แต่คงจะเป็น

เพราะพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสเห็นในหลวงอุปการะพวกบาดหลวง เป็นต้นเหตุแสดงอยู่ กับทั้งราชทูตยังทราบว่าพวกทูตอิหร่านได้ถวายคัมภีร์โกหร่านให้ทรง และทั้งทูลเชิญให้เข้ารีตถือลัทธิมหหมัด ดังนั้นจึงต้องรีบทูลเชิญให้ทรงเข้ารีตลัทธิคริสต์บ้าง ในหลวงจึงรับสั่งว่า

" เราอยากหนักหนาที่จะให้ราชทูตฝรั่งเศสอยู่ในที่นี้ เพื่อจะได้เห็นว่า เราจะตอบราชทูตเปอรเซีย (คืออิหร่าน) อย่างไร แต่ข้อนี้เป็นความจริงว่า ถ้าเราเป็นผู้ที่ไม่ได้นับถือศาสนาอย่างใดแล้ว ทำอย่างไร ๆ เราก็คงจะไม่เลือกเอาศาสนามหหมัดเป็นแน่ แต่ในข้อที่จะตอบราชทูตฝรั่งเศสนั้น เจ้าจงไปบอกราชทูตแทนเราว่า เรามีความขอบพระทัยพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสอย่างยิ่ง ที่ได้ทรงแสดงไมตรีต่อตัวเราดังนี้ และการที่พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสได้ทรงแสดงไมตรีต่อเรานั้น เป็นการที่ได้ทราบกันแพร่หลายในฝ่ายทิศตะวันออกแล้ว เพราะฉะนั้น เราจึงขอบ

พระคุณยิ่งนัก แต่การที่พระเจ้ากรุงฝรั่งเศส เพื่อนรักของเรา มาแนะนำการอันยากเช่นนี้ และเป็นเรื่องที่เราไม่มีความรู้เลยนั้น เป็นเรื่องที่กระทำให้เราเสียใจเป็นอันมาก แต่ขอให้พระ-เจ้ากรุงฝรั่งเศส ผู้ทรงพระปรีชาญาณอย่างล้ำเลิศ ได้ทรงตรึกตรองดูว่า การที่จะเปลี่ยนศาสนาซึ่งได้เคยนับถือต่อ ๆ กันมาถึง ๒๒๒๙ ปีแล้ว จะเป็นการสำคัญและลำบากสักเพียงไร อีกประการหนึ่ง เราก็มีความประหลาดใจมากกว่า พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสเพื่อนรักของเราได้ทรงมาเป็นธุระในการอันเป็นกิจของพระเป็นเจ้า เพราะเราก็เห็นว่าพระเป็นเจ้าเองก็หาได้ผักใฝ่ในเรื่องนี้ไม่ เพราะการที่มนุษย์เรามีร่างกาย มีวิญญาณ มีธรรมชาติอย่างเดียวกัน ไม่ใช่พระเป็นเจ้าเป็นผู้ทำให้เป็นเช่นนั้นดอกหรือ? ถ้าพระเป็นเจ้าจะโปรดให้มนุษย์ทั้งปวงมีความนับถือศาสนาอันเดียวกันแล้ว พระเป็นเจ้ามิทำให้มนุษย์ทั้งหลายเกิดมาร่วมศาสนา

เดียวกันหรือ ? แต่นี่พระเป็นเจ้าก็ไม่ต้องการให้เป็นเช่นนั้น กลับปล่อยให้มีศาสนาต่าง ๆ กันทั่วโลกตั้งแต่ไหนแต่ไรมาแล้ว เมื่อเป็นเช่นนี้ เราจะไม่ควรเชื่อหรือว่า พระเป็นเจ้ามีความประสงค์จะให้มนุษย์เราได้นับถือและบูชาพระองค์ด้วยวิธี และลัทธิต่าง ๆ กัน ดังเราได้เห็นอยู่แล้วว่า ต่างพวกก็ต่างนับถือและบูชาพระเป็นเจ้าตามลัทธิของตัว แต่อย่างไรก็ดี เราก็รู้กันอยู่แล้วว่าการทั้งปวงจะเป็นอย่างไร ก็ต้องสุดแล้วแต่พระ-เป็นเจ้าจะสั่งให้เป็น เพราะฉะนั้น เราจึงขอมอบกายของเรา และแผ่นดินของเรา ให้อยู่ในความปกครองของพระเป็นเจ้า กาลต่อไปข้างหน้าจะดีร้ายประการใด ก็แล้วแต่พระเป็นเจ้าจะโปรดเถิด ฯลฯ ...." (จากจดหมายเหตุคณะพ่อค้าฝรั่งเศสสมัยสมเด็จพระนารายณ์)

ครั้นในหลวงทรงแสดงความฉลาดล้ำ ตอบอย่างบัวไม่ให้ช้ำน้ำไม่ให้ขุ่น ยกหลักคริสตศาสนานั้นเอง

ขึ้นมาอ้างเช่นนี้แล้ว ก็ตรัสถามเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ว่า "แต่นั้นแหละ ข้อต่าง ๆ ที่เรายกขึ้นมาอ้างนี้ ราชทูตฝรั่งเศสจะว่ากระไรบ้าง? เจ้าพระยาวิชาเยนทร์ซึ่งคงมีความรู้สึกสมน้ำหน้าความดื้อดันของนายโชมองต์ และรู้สึกผิดหวังในฐานะที่ตนเป็นคริสตศาสนิก ก็กราบทูลสนองพระราชดำรัสว่า "ราชทูตฝรั่งเศสก็คงจะไม่ทราบที่จะพูดว่ากระไรได้ เพราะตามที่ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทได้รับสั่งมาทั้งนี้ ก็ล้วนแล้วแต่เป็นข้อสำคัญ ๆ ทั้งนั้น แต่ราชทูตฝรั่งเศสก็คงจะอดนึกไม่ได้ว่า ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาททรงพระปรีชาสามารถเหลือล้น...."

แล้วเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ก็จำใจเขียนพระบรมราชโองการตอบเรื่องศาสนา ตามที่ในหลวงรับสั่งไปให้นายโชมองต์ และนายโชมองต์ก็ได้แต่ทำตาปริบ ๆ อับจนหนทางที่จะทูลเชิญต่อไปอีก ด้วยในหลวงทรงอ้างพระเป็นเจ้าของตนว่าเป็นผู้อาจดลบันดาลความเป็นไปในโลกได้ต่าง ๆ เช่นที่ตนเคยทูลไปว่า การ

ที่ในหลวงทรงชนะอริราชศัตรูแผ่พระราชอาณาเขต กว้างขวางเป็นเพราะพระเจ้าบันดาล ในหลวงท่านก็จักรอให้พระเจ้าบันดาลให้พระองค์ทรงเกิดพระราชศรัทธาขึ้นเองเหมือนกันเช่นนี้ เป็นอันว่าพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ และรัฐบาลฝรั่งเศส ตลอดพวกคริสตศาสนิกชนต้องผิดหวัง แต่ก็จะโกรธพระเจ้ากรุงสยามไม่ได้เลย ทั้งนี้ก็ด้วยพระปรีชาสามารถในพระราชดำรัสตอบอันคมคายของอดีตพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์นั้น.

พุทธธรรมกับปรัชญาทุนิยม

ราว ๑ ศตวรรษเศษล่วงมา **อาเธอร์ โชเปิ้นเฮาเออร์** (Arthur Schopenhauer) ปรัชญาเมธีชาวเยอรมันได้กล่าวถ้อยคำว่า **โลกนี้ชั่วร้ายและชีวิตเป็นทุกข์** เขาถูกคนประณามว่าเขาเป็นปรมาจารย์แห่งลัทธิทุนิยม (Possimism) ที่มองทุกสิ่งด้วยใจอันแห้งแล้งและเบื่อหน่าย แต่โชเปิ้นเฮาเออร์ก็ได้กล่าวอีกว่า **เจตจำนง (Will) ของเราได้สร้างโลกและชีวิตขึ้นและความทุกข์จะดับได้ต้องดับที่เจตจำนง** นับถอยหลังขึ้นไปอีก ๒๔ ศตวรรษ **เมื่อพระศากยมุนีพุทธะ**แห่งลุ่มแม่น้ำคงคาตรัสแก่บรรดาพระสาวกว่า **ความเกิดเป็นทุกข์, ความแก่, เจ็บและตายก็เป็นทุกข์** พวกนักศึกษาบางคนได้รับตะครุบพระพุทธโอวาทตอนนี้ไป

วิจารณ์ว่า พระพุทธองค์ก็เป็นปรมาจารย์แห่งปรัชญาทุนิยมเหมือนกันมีฐานะเดียวกับโชเป็นเฮาเออร์ แต่ข้อเท็จจริงมีอยู่ว่า คำสอนเรื่องทุกข์ของพระพุทธองค์กับปรัชญาทุนิยมของโชเป็นเฮาเออร์จะอยู่ในแนวระดับเดียวกันหรือเปล่า? และเป็นความจริงหรือเปล่าที่ว่าพระองค์ก็เป็นนักทุนิยมไปด้วย?

ความคิดของโชเป็นเฮาเออร์ในเรื่องทุกข์และเจตจำนงอันเป็นเหตุเกิดของทุกข์นั้นเข้าใจว่าได้รับอิทธิพลจากปรัชญาฮินดูและพระพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่ เพราะฉะนั้นจึงไม่ต้องสงสัยว่า เรื่องเจตจำนงของเขานั้นตรงกันกับคำว่าตัณหาในพระพุทธศาสนาและศาสนาฮินดู พระพุทธศาสนากล่าวว่า ตัณหาหรือเจตจำนงของมนุษย์ที่มีต่อกาม, ภพ, ล้วนเป็นสมุทัยคือเหตุแห่งทุกข์ แต่เจตจำนงของโชเป็นเฮาเออร์หาได้หมายลึกซึ้งเท่าความหมายของคำว่าตัณหาในพระพุทธศาสนาไม่ ปรัชญาทุนิยมของเขาถึงแม้ได้บอกทางออกของทุกข์ด้วยการทำลายเจตจำนง แต่ทว่าวิธีที่จะทำลายเจต-

จำนงอย่างถูกต้อง และเป็นผลสำเร็จอย่างแท้จริงนั้น พุทธิพลอย่างโชเป็นเฮาเออร์ยังห่างไกลต่อความสามารถที่จะแสดงนั้นมากมาย และดังนั้นตลอดชีวิตของเขาจึงเต็มไปด้วยเรื่องของความกลุ้มอกกลุ้มใจเห็นคนอื่นเลวไปหมด อันเป็นธรรมดาของนักปรัชญาส่วนมากผู้มีความเขลาต่อการจะเอาชนะตนเอง.

พระพุทธศาสนาไม่ได้ติเตียนเจตจำนงอย่างหมดราคาเช่นโชเป็นเฮาเออร์ เพราะเจตจำนงก็มีส่วนที่จะนำความสุขมาให้แก่ชีวิตเหมือนกัน คือแก่ชีวิตที่ยังวิวัฒน์ไปไม่ถึงขั้นอันสมควรต่อการเข้าถึงความจริง เจตจำนงที่เป็นบุญเป็นกุศล ก็เป็นเกาะกลางสมุทรสำหรับให้ชีวิตนั้นพักได้ จนกว่าจะข้ามวัฏฏสงสารไป.

ในอังคุตตรนิกายเราจึงพบภาษิตว่า "ร่างกายเกิดมาด้วยตัณหา บุคคลพึงอาศัยตัณหาละตัณหาได้" เหตุนั้นพระพุทธศาสนาจึงไม่ได้ปฏิเสธถึงคุณค่าแห่งความสุขบนรากฐานของเจตจำนงที่ดีมีเหตุ

ผล พระพุทธองค์ได้ทรงสอนวิถีบรรลุถึงความสุขอย่างชาวโลกเช่นความสุขในการครองคู่ของสามีภริยาและความสุขระหว่างบิดามารดากับบุตรนายกับผู้รับใช้และความสุขระหว่างเพื่อนเป็นต้น แม้จนกระทั่งพระอริยบุคคลชั้นอนาคามีซึ่งเป็นขั้นที่สุกงอมแก่กล้าต่อการบรรลุเป็นพระอรหันต์ ท่านก็ยังมีเศษแห่งเจตจำนงเหลืออยู่อย่างบาง ๆ.

เจตจำนงในพระพุทธศาสนาจำแนกออกเป็น ๓ คือ

กามตัณหา เจตจำนงต่อความสุขที่เกิดจากรูป, รส, กลิ่น, เสียง, สัมผัส.

ภวตัณหา เจตจำนงต่อการเกิดอีกและความปรารถนาในความสุขในภพทั้งชั้นต่ำแลชั้นสูง ๆ ขึ้นไปเช่นความสุขของโยคีผู้บำเพ็ญฌานเป็นต้น

วิภวตัณหา เจตจำนงที่ปฏิเสธต่อคุณค่าของศีลธรรมกับผลของการกระทำที่ดีและชั่วเป็นต้น เพราะมีความเห็นว่าตายแล้วก็ขาดสูญจึงไม่ต้องกังวลในการทำคุณงามความดีอะไรอีก

ในบรรดาเจตจำนงทั้ง ๓ ประการนี้ เจตจำนงที่พระพุทธศาสนาได้ปฏิเสธอย่างเด็ดขาด และถือว่าเป็นข้อเสียหายอย่างรุนแรงมากก็คือ **เจตจำนงประการสุดท้าย ซึ่งเป็นเจตจำนงที่ทำลายเจตจำนงอันดีทั้งหลายของมนุษยชาติ เพราะเป็นการโค่นรากฐานแห่งจริยศาสตร์ศีลธรรมของสังคมโลก** พระพุทธศาสนาเรียกพวกที่มีเจตจำนงประการหลังนี้ว่า มิจฉาทิฏฐิ ส่วนเจตจำนงอีก ๒ ประการนั้น พระพุทธศาสนามิได้ประมาณว่าเป็นคนชั่วร้ายอะไรเลย นอกจากกล่าวว่าเป็นการสนองความจำนงหวังชั่วครู่ชั่วยามเท่านั้น แล้วก็จะสลายไปไม่อยู่กับเราได้ตลอดไป และในขณะที่มันเปลี่ยนแปลง เราผู้ไปยึดถือเกาะเกี่ยวเข้าก็เกิดความไม่สบายใจ นี่คือทุกข์ละ.

พระพุทธเจ้าไม่ได้สอนให้เราหลบหนีชีวิตอย่างคนขี้ขลาดตาขาวที่ยอมจนแต้มแก่ปัญหาชีวิต แต่พระองค์สอนว่า **เราต้องผจญกับความจริงในชีวิตด้วยการใช้ปัญญาอย่างกล้าหาญ และนั่นแหละคือความพ้นทุกข์**

พระนิพพานซึ่งเป็นสภาพแห่งความดับสนิทของทุกข์ยากทั้งหลายไม่ได้ตั้งอยู่ที่นั่นที่นี่ ไม่ใช่โลกสวรรค์วิมานที่อยู่สูงขึ้นไป แต่พระนิพพานนั้นแผ่อยู่ทั่วไปในที่ทุกแห่ง แม้ในคุกในตรางยิ่งเสียกว่าอากาศเสียอีก ถ้าหากเราเปลี่ยนเจตจำนงของเราให้กลายเป็นปัญญาที่แทงทะลุต่อปัญหาชีวิตได้ เราก็จะพบว่าพระนิพพานอยู่กับตัวเราในเดี๋ยวนี้และที่นี่นั้นเอง การกล้าผจญต่อชีวิตไม่ใช่ลัทธิที่โชเป็นเฮาเออร์สอนเลย การกล้าผจญต่อชีวิตก็คือก้าวแรกแห่งการพยายามเมื่อชนะทุกข์ การรับรองความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ของชีวิตด้วยใจอันไม่วอกแวกสะเทือน คือการพยายามชนะทุกข์ก้าวต่อไป และการสามารถหมุนเจตจำนงให้กลับเป็นตัวปัญญาคือเห็นทุกสิ่งเป็นมายา และแม้กระทั่งตนเองผู้ซึ่งทำหน้าที่เป็นผู้เห็นก็เป็นตัวมายา จึงเป็นมายาซ้อนมายา จนเป็นผู้หลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวงนั่นคือการชนะทุกข์ขั้นเด็ดขาด เพราะฉะนั้นพระพุทธศาสนาจึงไม่เป็นทุนิยมและทั้งไม่เป็นสุนิยมด้วย

ข้าพเจ้าขอยืนยันว่า **พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งปัญญาที่ไม่ติดทั้งในทุนิยมและสุนิยม** พระพุทธองค์ได้ตรัสค้านปรัชญา ๒ สายนี้ ในธรรมจักกัปปวัตน-สูตรปฐมเทศนาของพระองค์ที่พาราณสี ในนามแห่งอัตตกิลมถานุโยค การประกอบตนให้ลำบาก และกามสุขัลลิกานุโยค การประกอบตนเพลิดเพลินในกาม แต่ทรงสอนให้มี **มัชฌิมาปฏิปทาทางสายกลางอันประกอบด้วยมรรคมีองค์ ๘ เท่านั้น** ซึ่งสามารถนำให้พ้นทุกข์ได้.

ทุนิยมเป็นฝ่ายลบ เพราะมูลเหตุของทุนิยมเกิดจากการขาดในสิ่งที่เราต้องการ สุนิยมเล่าก็มีนัยตรงกันข้าม เพราะปทัฏฐานเกิดจากการได้ในสิ่งที่ตนต้องการเสมอจึงเป็นฝ่ายบวก **ทุนิยม ที่ไร้จริยศาสตร์ศีลธรรมบังคับบัญชา เมื่อถึงขั้นรุนแรงหนักเข้า ก็อาจก่อให้เกิดการฆ่าฟันกัน หรือประพฤติเป็นโจรผู้ร้ายเป็นต้น สุนิยม ถ้าปราศจากจริยศาสตร์ศีลธรรม**ควบคุม ก็กลายเป็นการหลงเหลิงเห็นแก่ตนยิ่งขึ้น

หลงในวัยในคุณวุฒิและในฐานะ สำคัญตนเป็นผู้เลิศเหนือคน ในที่สุดก็อาจนำพาไปสู่สงครามได้เช่นเดียวกัน ปรัชญาทั้ง ๒ สายนี้เมื่อค้นให้ถึงจุดสุดท้ายก็มี "อหังการ" เรื่องเดียวเป็นมูลการณ์ ต่างฝ่ายต่างใช้อหังการหรือเจตจำนงของตนในคนละทัศนะและคนละวิธี และผลก็คือได้รับความทุกข์ด้วยกัน หากทุกข์ของฝ่ายทุนิยมนั้นปรากฏเด่นชัดเหมือนหม้อน้ำเดือดที่ไม่มีฝาปิดควันพลุ่งขึ้นโขมง ทุกข์ของฝ่ายสุนิยมเหมือนหม้อน้ำเดือดที่มีฝาปิดควันพรุ่งขึ้นน้อย แต่น้ำภายในหม้อนั้น องศาขีดเดือดเท่ากัน.

แต่เมื่อพิจารณากันอย่างยุติธรรมแล้วปรัชญาของโชเป็นเฮาเออร์ก็ไม่เชิงจะเป็นทุนิยมเสียทีเดียว เพราะโชเป็นเฮาเออร์ก็ได้ชี้ทางบรรเทาทุกข์โดยวิธีระงับเจตจำนงไว้ให้ด้วย แต่นั่นแหละปรัชญาของเขาก็เป็นเพียงผลอันเกิดจากสุตามยปัญญา (ปัญญาอันเกิดจากการฟัง) และจินตามยปัญญา (ปัญญาอันเกิดจากการไตร่ตรองคิดนึก) เท่านั้น หาได้เป็น ภาวนามยปัญญา

(ปัญญาซึ่งเกิดจากการอบรมตนเองจนได้ผลเห็นแจ้งประจักษ์แก่ใจตน) ไม่ เพราะฉะนั้นโชเป็นเฮาเออร์จึงต้องเป็นคนหงุดหงิดกลุ้มใจไปตลอดชีวิตของเขา แม้ว่าเขาจะสามารถสาธยายปรัชญาแห่งการละเจตจำนงอันเป็นความจริงแต่เพียงครึ่งเดียวได้ก็ตาม สมดังพระพุทธภาษิตที่ว่าเหมือนกับผู้รับจ้างรีดนมวัวให้ผู้อื่น ตนเองไม่เคยลิ้มรสเลยแม้แต่น้อย หรือนัยหนึ่งก็เหมือนนกแก้วร้องภาษาคนออกแจ้ว ๆ ไป ตนเองไม่เข้าใจในคำร้องเหล่านั้นเลย ข้อสำคัญที่สุดก็คือโชเป็นเฮาเออร์ไม่ได้แนะวิธีการเอาชนะเจตจำนงอย่างสมเหตุสมผล ทนต่อการเพ่งพิสูจน์ว่าเราจะละเจตจำนงได้ด้วยวิธีปฏิบัติอย่างมีเหตุผลพร้อมมูล แต่พระพุทธองค์ได้ตรัสเทศนาถึงวิธีการปฏิบัติละอหังการและความทุกข์ไว้ด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิเป็นเบื้องต้น มีสัมมาสมาธิเป็นปริโยสานไว้อย่างมีเหตุผล ท้าทายการพิสูจน์ของผู้ปรารถนาได้ทุกโอกาส และพระองค์เองได้เป็นผู้ปฏิบัตินำก่อนผู้อื่น _ และได้

บรรลุผลแล้วจึงได้ชี้แจงสั่งสอนผู้อื่นต่อไปด้วยพระ-มหากรุณา ฉะนั้นในระหว่างพระพุทธองค์ผู้ประเสริฐกับนักปรัชญาชาวเยอรมันผู้นี้ ก็ขอให้ท่านผู้อ่านพิจารณาเอาเองว่าใครเป็นอย่างไร.

ทางสายกลางหรือมัชฌิมาปฏิปทาของพระพุทธองค์นั้นจึงมิใช่ปรัชญาฝ่ายลบหรือฝ่ายบวก แต่เป็นสัจจธรรมที่กำจัดความรู้สึกในทางลบกับบวกออกเสียได้อย่างสิ้นเชิง และเมื่อความรู้สึกว่าตนเป็นฝ่ายขาดแคลนหรือว่าตนเป็นฝ่ายได้หมดสิ้นไปแล้ว สันติความสงบสุขซึ่งไม่แอบอิงเจตจำนงกิเลสใด ๆ จึงมักเกิดขึ้นและเป็นสันติที่ถาวรไม่แปรเปลี่ยน เพราะมูลเหตุคืออหังการได้ถูกตัดรอนเสียสิ้นแล้วนั่นเอง ผู้บรรลุถึงสภาพเช่นนั้นจึงเป็นผู้มีความบริสุทธิ์ทั้งกาย, วาจา, ใจและสมควรแก่การเคารพบูชาอย่างสูงสุด.

ตัวอย่างในพุทธจริยาตอนหนึ่งอันควรจะอัญเชิญมากล่าว ณ ที่นี้ เพื่อยืนยันต่อข้อความที่กล่าวแล้วในกกุธสูตร แห่งสังยุตตนิกาย ครั้งหนึ่งพระพุทธองค์ทรง

ประทับอยู่ในป่าอัญชนวันใกล้เมืองสาเกต เมื่อปฐม-ยามสิ้นไปแล้ว กกุธเทวบุตรได้เข้าเฝ้าพระศาสดาและได้ทูลถามพระองค์ว่า

"ข้าแต่พระสมณะ พระองค์ทรงยินดีอยู่หรือ ?"

พระศาสดาตรัสว่า "ดูก่อนผู้มีอายุ เราได้อะไรจึงจะยินดี"

ถาม "ข้าแต่พระสมณะ ถ้าอย่างนั้นพระองค์ทรงเศร้าโศกอยู่หรือ ?"

ตอบ "ดูก่อนผู้มีอายุ เราเสื่อมอะไรไปจึงจะเศร้าโศก"

ถาม "ข้าแต่พระสมณะ ถ้าอย่างนั้นพระองค์ไม่ทรงยินดีเลย ไม่ทรงเศร้าโศกเลยหรือ ?"

ตอบ "เป็นเช่นนั้นผู้มีอายุ"

ถาม "ข้าแต่พระสมณะ พระองค์ไม่มีทุกข์บ้างหรือ ความเพลิดเพลินไม่ครอบงำพระองค์ผู้ประทับนั่งแต่พระองค์เดียวบ้างหรือ ?"

ตอบ "ดูก่อนเทวบุตร เราไม่มีทุกข์เลย และความเพลิดเพลินก็ไม่มีแก่เรา อนึ่งความเบื่อหน่ายก็

ไม่ครอบงำเราผู้นั่งแต่คนเดียว"

ถาม "ข้าแต่พระสมณะ ทำไมพระองค์จึงไม่มีทุกข์? ทำไมความเพลิดเพลินจึงไม่มีแก่พระองค์? ทำไมความเบื่อหน่ายจึงไม่ครอบงำพระองค์ผู้นั่งแต่ผู้เดียว?"

ตอบ "ผู้มีทุกข์นั้นแลจึงมีความเพลิดเพลิน ผู้มีความเพลิดเพลินนั้นแลจึงมีทุกข์ ภิกษุย่อมเป็นผู้ไม่มีความเพลิดเพลินไม่มีทุกข์ ท่านจงรู้อย่างนี้เถิดท่านผู้มีอายุ"

เทวบุตรแสดงความอัศจรรย์ใจและเลื่อมใส.

ธรรมปาลาจารย์

ในบรรดาคันถรจนาจารย์ที่ทรงเกียรติคุณกระฉ่อนแห่งพระพุทธศาสนาฝ่ายบาลีนั้น เห็นจะมีอยู่ ๔ ท่านด้วยกัน คือ อาจารย์พุทธโฆษะ, อาจารย์พุทธทัตตะ, อาจารย์ธรรมปาละและอาจารย์อนุรุทธะ ท่านทั้ง ๔ โดยเฉพาะ ๓ องค์ข้างต้น ได้เป็นผู้รู้รจนาอรรถกถาและปกรณ์วิเศษไว้ในพระพุทธศาสนามาก ยังผลให้วงการศึกษาพระปริยัติธรรมกว้างขวางรุ่งโรจน์จวบจนกระทั่งบัจจุบันนี้ ที่นี้จักกล่าวแต่ท่านธรรมปาลาจารย์องค์เดียว อาจารย์องค์นี้มีชีวิตอยู่ในราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๐ เป็นชาวอินเดียใต้ เมืองกาญ-จิปุระ ณ แคว้นทราวิฑ ปรากฏว่าได้ศึกษาพระพุทธศาสนาเจนจบ ทรงพระไตรบิฎก เป็นผู้แต่งคัมภีร์

"ปรมัตถทีปนี" อรรถกถาขุททกนิกาย มีอิติวุตตก, จริยาปิฎก, อุทาน, เถรคาถา, เปตวัตถุ, วิมานวัตถุ. และแต่ง **"ปรมัตถมัญชุสา"** ฎีกาแก้คัมภีร์วิสุทธิมรรคของอาจารย์พุทธโฆษะ ชีวประวัติของท่านเท่าที่อ่านพบในคัมภีร์บาลี ยังไม่ได้ที่มาละเอียด ปรากฏแต่ในคำอธิษฐานท้ายปกรณ์ที่ท่านแต่งโดยย่อว่า **"ข้าพเจ้ามีนามว่าธรรมปาละ มีปรกติอยู่ในพทริติตถวิหาร...."** เท่านั้นเอง พทริติตถวิหารนี้มีผู้กล่าวว่า ได้แก่วิหารใกล้น้ำแห่งหนึ่งในลังกา บัณฑิตทางพระพุทธศาสนาชาวเยอรมันผู้หนึ่งสันนิษฐานว่า ธรรมปาลาจารย์ผู้แต่งปรมัตถทีปนีเป็นองค์เดียวกับธรรมปาลาจารย์ผู้แต่งปกรณ์วิเศษต่าง ๆ ของฝ่ายมหายานนิกายโยคาจาร ประวัติของธรรมปาลาจารย์ฝ่ายโยคาจารมีว่า ท่านเป็นบุตรขุนนางผู้ใหญ่ในนครกาญจิปุระ มีความรอบรู้เฉลียวฉลาด มีอุปนิสัยโน้มไปในเนกขัมมะแต่เยาว์วัย เมื่อเป็นหนุ่ม-พระราชาโปรดประทานเจ้าหญิงให้เป็นภริยา

แต่ท่านกลับไม่ต้องการ หลบหนีออกจากเมืองไปอุปสมบทเสีย และได้เล่าเรียนพระไตรปิฎกแตกฉานทั้งฝ่ายเถรวาทและมหายาน เคยปะทะคารมกับคณาจารย์สาวกยาน (ยังไม่รู้ว่านิกายไหน เพราะสาวกยานมีถึง ๑๘ นิกาย ดูประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา) ๑๐๐ รูป ได้ชัยชนะ ท่านได้รจนาปกรณ์สำคัญทางมหายาน เช่น ศัพทวิทยาสังยุกตศาสตร์ ๒๕,๐๐๐ โศลก และอรรถกถาคัมภีร์ศตศาสตร์ ของพระอารยเทวะแห่งมหายานนิกายมาธยมิกะ กับแต่งอรรถกถาคัมภีร์วิชญาณมาตราตรีทศศาสตร์ของพระวสุพันธุแห่งมหายานนิกายโยคาจาร (ดูหนังสือสารัตถปรัชญามหายาน).

อาจารย์ธรรมปาละ ได้เป็นอธิการบดีแห่งมหาวิทยาลัยนาลันทา ซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาในอินเดียอยู่สมัยหนึ่ง เมื่ออายุได้ ๒๙ ปี ได้ออกไปหลีกเร้นบำเพ็ญภาวนาอยู่ ณ บริเวณใกล้โพธิพุทธคยา ถึงมรณภาพเมื่ออายุ ๓๒ ปี ณ วัดศรีมหาโพธิ นับ

ว่าน่าเสียดายอย่างยิ่ง ที่ท่านมีอายุสั้นเช่นนี้ มิฉะนั้นคงจะได้รจนาปกรณ์วิเศษอีกเป็นอันมากสำหรับการศึกษาค้นคว้าของอนุชนต่อมาเป็นแน่ มหายานโยคาจารนับถือท่านธรรมปาละมาก ปรากฏตามประวัติศาสตร์ว่า ในยุคของอาจารย์ธรรมปาละ ๆ ได้แต่งคัมภีร์ประกาศทฤษฎีของโยคาจาร ลบล้างมติของมหายานฝ่ายมาธยมิกะ (ปรัชญาทั้ง ๒ ฝ่าย หาอ่านได้ในหนังสือสารัตถปรัชญามหายาน) ทำให้ปรัชญาโยคาจารรุ่งเรืองขึ้นมา สาวกของท่านชื่อศีลภัทรต่อมาได้เป็นอาจารย์ใหญ่ในมหาวิทยาลัยนาทันทาและเมื่อภิกษุเฮี่ยงจังจาริกมาศึกษาพระธรรมวินัยถึงประเทศอินเดีย ก็ได้อาศัยเล่าเรียนกับพระศีลภัทรองค์นี้ เมื่อกลับประเทศจีน ภิกษุเฮี่ยงจังก็นำเอาความคิด และงานของท่านธรรมปาละไปแปลเผยแผ่จนภายหลังตั้งขึ้นเป็นนิกายหนึ่งต่างหาก ชื่อ "**นิกายธรรมลักษณะ**" (จีนว่า **ฮวบเสี่ยงจง** ญี่ปุ่นว่า **ฮอสโสซยู.**)

อนึ่ง พทริติตถวิหารนั้น บางทีอาจอยู่ในแนวท่า

น้ำเมืองกาญจิปุระกระมัง เพราะเมืองกาญจิปุระตั้งอยู่ปากอ่าวแห่งทะเลทางใต้ของอินเดีย ห่างจากลังการะยะทางไปโดยเรือในยุคนั้น ๓ วัน ข้าพเจ้ายังแคลงใจอยู่ อนึ่ง หากธรรมปาลาจารย์ทั้ง ๒ เป็นองค์เดียวแล้วก็เป็นการน่าเลื่อมใสอย่างยิ่ง ในความแตกฉานทางพระพุทธศาสนาทั้งฝ่ายสาวกยานและฝ่ายมหายานของท่าน.

อ่าน

คำบรรยาย

"ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา"

ของ

ส. โพธินันทะ

ท่านจะรู้ความเป็นมาอย่างละเอียดของพระพุทธศาสนา

มีจำหน่ายที่

มหามกุฏราชวิทยาลัย

ปรัชญาแห่งความมีอยู่

เมื่อข้าพเจ้าได้เขียนหนังสือ "สารัตถปรัชญาพระพุทธศาสนามหายาน" เพื่อผู้สนใจในวิทยาการจะได้ใช้ศึกษาปรัชญามหายาน หนังสือเล่มนั้นข้าพเจ้าได้บรรยายถึงความเป็นมาของมหายาน และปรัชญามหายาน ๘ นิกายใหญ่ อย่างพอควรแก่ความต้องการ ในตอนท้ายก็ได้นำนิกายทางฝ่ายสาวกยาน ๒ นิกาย ซึ่งเคยเจริญในประเทศจีนมาผนวกเข้าด้วย ๒ นิกายนั้น คือ นิกายสรวาสติวาทิน และนิกายสัตยสิทธิ ข้าพเจ้าได้เขียนปรัชญาของนิกายทั้ง ๒ รวบรัด แต่คิดจะทำอย่างละเอียดอีกครั้งหนึ่งในหนังสือเล่มใหญ่ชื่อ "ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา" และอีกเล่มหนึ่งชื่อ "ปริทัศน์แห่งพุทธปรัชญา"

ซึ่งกำลังเขียนอยู่ ได้มีผู้อ่านไต่ถามถึงความละเอียดในปรัชญาสรวาสติวาทินบ่อยครั้ง ข้าพเจ้าจึงขอแถลงถึงหลักธรรมข้อสำคัญของนิกายนี้ ด้วยบทความชิ้นนี้แต่พอได้ความ.

ในราวพุทธศตวรรษที่ ๓ สังฆมณฑลแห่งอินเดียได้เกิดการแตกแยกนิกายออกถึง ๑๘ นิกาย ในจำนวน ๑๘ นิกายนั้น มีอยู่ ๔ นิกายหรือ ๕ นิกาย ที่มีความสำคัญเป็นอย่างมาก ในหน้าประวัติศาสตร์แห่งพระพุทธศาสนา นิกายเหล่านั้น คือ นิกายมหาสังฆิกะ นิกายเถรวาทิน นิกายสรวาสติวาทิน นิกายเสาตรันติก และนิกายวัชชีบุตร. นิกายสรวาสติวาทินมีคุณลักษณะพิเศษประจำของนิกาย คือการบูชาอภิธรรมปิฎกเป็นชีวิตจิตใจ ปรากฏว่า นิกายนี้มีอภิธรรมปิฎกอันสมบูรณ์ของตนเอง แตกต่างจากอภิธรรมปิฎกฉบับบาลีของฝ่ายเถรวาทิน ภาษาที่ใช้เขียนพระธรรมวินัยของนิกายนี้ ได้เลือกใช้ภาษาสํสกฤตระคน อภิธรรมปิฎกของสรวาสติวาทิน เรียกว่า "ษัฏปา-

หาภิธรรม" มีอยู่ ๖ ปกรณ์ คือ

๑. อภิธรรมสังคีติบรรยายของพระสารีบุตร.

๒. อภิธรรมสกันธปาทศาสตร์ของพระโมคคัล-ลานะ

๓. อภิธรรมบัญญัติปาทศาสตร์ของพระกัจจายนะ

๔. อภิธรรมวิญญาณกายปาทศาสตร์ของพระ-เทวศรมัน.

๕. อภิธรรมปกรณปาทศาสตร์พระวสุมิตร.

๖. อภิธรรมธาตุกายปาทศาสตร์ของพระวสุมิตร.

ไม่ปรากฏว่าท่านผู้ใดเป็นกำเนิดของสรวาสติวาทิน แต่เป็นการแน่นอนที่ว่า นิกายนี้เป็นกิ่งแยกออกมาจากนิกายเถรวาทิน ซึ่งเป็นนิกายบูชาภาษาบาลี อายุกาลของนิกายนี้ยังเป็นที่ไม่ตกลงกันแน่นอน. ในปกรณ์ฝ่ายธิเบตกล่าวว่า เมื่อพุทธปรินิพพาน ๑๑๖ ปี เหล่าภิกษุสงฆ์ได้ใช้ภาษา ๔ ภาษา ในการบอกธรรมวินัย เป็นเหตุให้พระพุทธศาสนาแตกเป็น ๔ นิกาย คือสงฆ์พวกหนึ่งใช้ภาษาสํสกฤต พวกนี้เป็น

สงฆ์ที่สืบเนื่องมาแต่พระราหุล เรียกว่าพวกสรวาสติ-วาทิน แต่ในปกรณ์สํสกฤตชื่อ "**เภทธรรมติจักร-ศาสตร์**" แต่งโดยพระวสุมิตร ในราวพุทธศตวรรษที่ ๔ กล่าวว่า นิกายนี้แตกจากเถรวาทินราวต้นพุทธ-ศตวรรษที่ ๓ และบูชาพระกัจจายนะในฐานะเป็นอภิ-ธรรมาจารย์ อย่างไรก็ดีมูลเหตุสำคัญที่ทำให้สงฆ์หมู่หนึ่งแยกไปจากเถรวาทิน ก็คือ สงฆ์หมู่นี้มีความเห็นในหลักธรรมบางประการ ขัดกับฝ่ายเถรวาทิน และสงฆ์หมู่นี้ต้องการจะยกย่องอภิธรรมปิฎกขึ้นให้เป็นพิเศษ จึงแยกออกไปตั้งเป็นนิกายใหม่มีชื่อว่า "**สร-วาสติวาทิน**" แปลว่า "**วาทะที่กล่าวว่าสิ่งทั้งปวงมีอยู่**" ในคัมภีร์กถาวัตถุเรียกนิกายนี้ว่า "**สัพ-พัตถิกวาท**" ซึ่งแปลอย่างเดียวกัน ในที่มาบางแห่งเรียกนิกายนี้ว่า "**เหตุวาท.**"

ในหนังสือของศาสตราจารย์นลินักษทัตต์ ชาวอินเดียกล่าวสันนิษฐานว่า นิกายสรวาสติวาทิน น่าจะแยกออกมาจากนิกายมหิศาสกะ และว่านิกายมูล

สรวาสติวาทินต่างกับนิกายสรวาสติวาทิน ซึ่งเกิดในตอนหลัง

ความเจริญของนิกายนี้เป็นไปอย่างกว้างขวาง ทำให้นิกายอื่นหมดรัศมีลงไป นิกายเถรวาทินเองก็ถูกอิทธิพลของนิกายนี้ข่มจนอับแสง สรวาสติวาทินได้แพร่หลายตลอดไปทั่วอินเดียภาคเหนือ มีแคว้นคันธาระ กาศมีระ อุทยาน มถุรา ฯลฯ และจากดินแดนเหล่านี้ นิกายนี้ได้ขยายตัวแพร่เข้าสู่อาเซียกลาง จากอาเซียกลาง ก็ได้ข้ามไปประเทศจีนในพุทธศตวรรษที่ ๖ เป็นยุคที่นิกายนี้รุ่งโรจน์ที่สุด ได้มีการร้อยกรองอรรถกถาแห่งพระไตรปิฎก กับการแต่งปกรณ์วิเศษต่าง ๆ เกี่ยวกับหลักปรัชญาของนิกายนี้ โดยคณาจารย์ผู้มีชื่อเสียง ภายใต้ความอุปถัมภ์ของพระเจ้ากนิษกะมหาราชกษัตริย์ชาติง้วนสี ซึ่งกำลังดำรงอำนาจปกครองอินเดียภาคเหนือ อภิธรรมปิฎกของนิกายนี้ ตลอดจนคัมภีร์ปกรณ์วิเศษที่สำคัญหลายสิบปกรณ์ ได้มีแปลเป็นภาษาจีนตั้งแต่พุทธศตวรรษ

ที่ ๙ จนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๑ ส่วนวินัยปิฎก สุต-ตันตปิฎก ก็มีผู้แปลถ่ายออกเป็นภาษาจีนเป็นส่วนมากแล้วเช่นเดียวกัน การที่จะศึกษาหลักธรรมของนิกายนี้ให้ละเอียด จึงจำเป็นต้องศึกษาจากคัมภีร์ภาษาจีน ทั้งนี้เพราะฉบับสํสกฤตได้สาบสูญไปแล้วเป็นส่วนมาก.

ปรัชญา

นิกายนี้มีหลักปรัชญาว่าด้วย **ความมีอยู่แห่งสิ่งทั้งหลาย"** คือ "สรฺวมฺ อสฺติ" เป็นหัวใจสำคัญนิกายนี้ถือว่า สิ่งทั้งหลายไม่ว่าสังขตะก็ดี อสังขตะก็ดี ย่อมมีสภาวะที่มีอยู่ด้วยตัวของมันเองตลอดกาลทั้ง ๓ คือ มีอยู่ ดำรงอยู่ตลอดอดีตกาล ปัจจุบันกาล อนาคต-กาล ตัวอย่างนามกับรูปซึ่งเป็นสังขตธรรม ก็มี-สภาพเที่ยงคงที่ตลอดกาลทั้ง ๓ ความเกิดดับเป็นเพียงอาการของธรรมนั้น ๆ เท่านั้น กิริยาคุณของธรรมหนึ่ง หากยังมิได้ปรากฏอาการออกมา เรียกว่ายังเป็นสิ่งที่มิได้มาถึงคือเป็นอนาคตกาล ในขณะที่

กิริยาคุณของธรรมนั้น ๆ ปรากฏอาการออกมา เรียกว่าเป็นปัจจุบัน แล้วเมื่อกิริยาคุณอันปรากฏอาการออกมาแล้วนั้นดับไป เรียกว่าอดีตกาล ฉะนั้นจึงเห็นได้ว่า ตัวสภาวธรรมมีนามกับรูปเป็นต้นนั้นเที่ยง มีอยู่ตลอด แต่อาการกิริยาคุณของมันต่างหากที่เกิดดับยักย้ายไป ตัวสภาวธรรมของนามรูปจักได้พลอยเกิดดับไปก็หาไม่ เหตุผลของนิกายนี้ก็คือ :–

๑. ทำกรรมใดไว้ย่อมมีวิบากของกรรมนั้น แต่กรรมซึ่งจักให้ผลเป็นวิบากนั้น เหตุกับผลจะมีขึ้นในขณะเดียวกันไม่ได้ ฉะนั้นจึงต้องมีกรรมสภาวะ ที่เป็นเหตุอยู่ในอดีต จึงสามารถให้ผลวิบากในปัจจุบันได้ แสดงว่าอดีตต้องมีอยู่ ถ้าอดีตกรรมไม่ดำรงอยู่ไซร้ ปัจจุบันนี้เป็นวิบากก็ไม่ได้.

๒. วิญญาณความรู้ทางอายตนะภายในทั้ง ๖ จักปรากฏขึ้นได้ ก็ต้องอาศัยวิสัยภายนอก ๖ มาเป็นอารมณ์ เช่น จักขุวิญญาณ จะเกิดขึ้นก็ต้องอาศัยรูปารมณ์ภายนอกมาเป็นปัจจัย มโนวิญญาณจะมี

ขึ้นก็ต้องอาศัยธรรมารมณ์เป็นปัจจัย ก็ธรรมารมณ์นั้น มีทั้งที่เป็นอดีต ปัจจุบัน อนาคต ถ้าไม่มีสภาวธรรมที่ดำรงอยู่ตลอดกาลทั้ง ๓ ไซร้ มโนวิญญาณก็จักมีขึ้นหาไม่ได้ ทั้งนี้เพราะมโนวิญญาณจักเสพอารมณ์เป็นอดีต ก็จะต้องมีสภาวธรรมที่เป็นอดีตอยู่ให้เสพ จึงบังเกิดเป็นอดีตธรรมารมณ์ได้.

อาศัยเหตุผลดังนี้ จึงลงมติว่า มีสภาวธรรมทั้ง ๓ โดยตลอดสภาวธรรมตัวปรมัตถ์ของนามรูป ขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒ นั้นคงมีที่อยู่ตลอดไป ทั้งในอดีต ปัจจุบัน อนาคต ส่วนความเกิดดับสืบสันตตินั้นเป็นแต่อาการกิริยาภายนอกของสภาวธรรมเท่านั้นเอง ตัวสภาวธรรมปรมัตถ์แห่งนามรูป จักพลอยเกิดดับไปด้วยก็หามิได้ สรวาสติวาทินไม่ยอมเห็นด้วยกับคติที่ว่า สิ่งที่เป็นอดีตย่อมดับไปแล้ว ปัจจุบันเท่านั้นชื่อว่ามีอยู่ แต่กำลังจะดับไปเป็นอดีตเหมือนกัน ส่วนอนาคตนั้นยังชื่อว่าไม่เกิดมีขึ้น อันเป็นคติธรรมของฝ่ายเถรวาทินเลย สรวาสติวาทินถือว่าทุกสิ่งมี

สภาวะในตัวของมันเอง ซึ่งคงที่อยู่ตลอดไปไม่ยักย้ายแปรเปลี่ยน เช่น รูปธาตุเมื่อทอดลงไปก็มีปรมาณูเป็นวัตถุสุดท้าย ซึ่งดำรงอยู่อย่างแท้จริง คณาจารย์แห่งสรวาสติวาทินได้มีมติเกี่ยวกับความมีอยู่แบ่งออกเป็น ๔ มติใหญ่ คือ:

๑. มติของอาจารย์ธรรมตาระกล่าวว่า สภาวธรรมทั้งหลายมีความต่างกันโดยลักษณะประเภทเช่นเดียวกับทองรูปพรรณ ที่ทำเป็นสายสร้อย ตุ้มหู กำไล แหวน เข็มขัด อันมีลักษณะต่าง ๆ กัน ลักษณะนี้บางทีก็ดับหายไปเป็นอดีต และเกิดขึ้นใหม่ในปัจจุบันในร่างใหม่ เปรียบการยุบสร้อยทองลงทำเป็นกำไลมือ แต่ทั้งนี้ธาตุเนื้อทองนั้นคงเป็นอันเดียวกัน ไม่ว่าเราจะยุบมันแล้ว ทำใหม่อีกสักกี่ร้อยครั้ง แสดงว่าสภาวธรรมจะต้องมีอยู่ตลอดกาลทั้ง ๓.

๒. มติของอาจารย์ศรีโฆษะกล่าวว่า สภาวธรรมทั้งหลายมีอยู่ตลอด ๓ กาล เหมือนดังบุรุษผู้หนึ่งมี

บุตรหลายคน ในขณะที่เขาได้เห็นบุตรคนใดคนหนึ่ง ความรักในบุตรคนนั้นย่อมปรากฏชัดขึ้น แต่มิได้หมายความว่าความรักในบุตรคนอื่น ๆ ของเขาในขณะนั้นไม่มี ความรักในบุตรคนอื่น ๆ ของเขาคงมีอยู่ในจิตใจใต้สำนึก แต่มิได้ปรากฏออกชัดเท่านั้น อดีต ปัจจุบัน อนาคต ก็มีอุปมัยเช่นกัน ย่อมมีอยู่ร่วมกัน แต่ธรรมใดปรากฏชัดมาก ธรรมอื่นสงบอยู่ แต่กล่าวไม่ได้ว่าไม่มี ฉะนั้นการณะแห่งธรรมจึงต้องมีอยู่ตลอดทั่วไปใน ๓ กาล จะต่างกันที่ปรากฏการณ์.

๓. มติของอาจารย์วสุมิตรว่า อาศัยสถานะที่แตกต่างกัน จึงทำให้มีอดีต ปัจจุบัน อนาคต แต่แก่นของธรรมทั้งหลายนั้นหาได้เป็นอดีต ปัจจุบัน อนาคต ไม่ เช่นเดียวกับเราเทน้ำใส่ลงในแก้ว น้ำก็มีลักษณะไปตามสถานะของแก้ว เราเทน้ำใส่ลงในหม้อ น้ำก็มีลักษณะไปตามลักษณะของหม้อ แต่ความเป็นน้ำหรือความเป็นธรรมนั้น ๆ คงไม่บุบสลายไปตามสถานะนั้น ๆ เลย.

๔. มติของอาจารย์พุทธเทวะว่า อาศัยการเปรียบเทียบจึงทำให้เห็นว่ามีอดีต ปัจจุบัน อนาคต เช่น อาศัยอดีตจึงมีปัจจุบัน อาศัยปัจจุบันจึงมีอนาคต แต่แท้จริงแก่นแห่งธรรมทั้งหลาย หาได้เกิดดับเปลี่ยนแปลงตามความเปรียบเทียบนั้นเลย อุปมาดั่งสตรีผู้หนึ่งย่อมดำรงภาวะความเป็นภริยาของสามี และดำรงภาวะความเป็นมารดาของบุตรธิดา ดำรงภาวะเป็นคุณยายของหลาน ฯลฯ แต่ก็เป็นสตรีคนเดียวกันนั่นเอง.

ในคัมภีร์บาลีกถาวัตถุ ได้มีข้อโต้แย้งของอาจารย์ฝ่ายเถรวาทิน ที่มีต่อฝ่ายสรวาสติวาทิน อันเป็นปรวาทีทำนองว่า ฝ่ายปรวาทิน ถือว่าขันธ์ทั้งหลายในกาลทั้ง ๓ ย่อมไม่ละสภาวะแห่งขันธ์ โดยยกบาลีพุทธวจนะขึ้นยืนยันว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งเป็นอดีต, ปัจจุบัน, อนาคต, เป็นภายใน, ภายนอก, หยาบ, ละเอียด, เลว, ประณีต, อยู่ไกล, อยู่ใกล้, ทั้งสิ้น ฯลฯ ชื่อว่า

รูปขันธ์ ฯลฯ" พุทธภาษิตนี้ แสดงให้เห็นอยู่ชัด ๆ ว่า มีรูปขันธ์ที่ดำรงสภาวะ ความเป็นรูปขันธ์ของมันตลอดกาลทั้ง ๓ พระพุทธองค์จึงดำรัสว่ารูปสิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งเป็นอดีต, ปัจจุบัน, อนาคต ฯลฯ ดั่งนี้ ฝ่ายเถรวาทินแย้งขึ้นว่า ฝ่ายปรวาทีตีความพระพุทธ-ภาษิตผิดไป อดีตดับไปแล้ว แปรไปแล้ว อนาคตยังไม่เกิดขึ้น ยังไม่ปรากฏ ขอถามท่านปรวาทีหน่อยเถอะว่า ปัจจุบันคืออะไร ? ฝ่ายปรวาทีตอบว่า ปัจจุบันคือสิ่งยังไม่ดับ ยังไม่ไปปราศ ยังไม่แปร ยังตั้งอยู่ ฝ่ายเถรวาทินสอดขึ้นว่า ถ้าเช่นนั้นอดีตก็ดี อนาคตก็ดี ที่ท่านถือว่ามีอยู่ ก็มิกลายเป็นปัจจุบันไปด้วยหรือ ? อนึ่ง ถ้าท่านปรวาทีถือว่ารูป, เวทนา, สัญญา, สังขาร, วิญญาณ, มีอยู่ตลอดกาลทั้ง ๓ ไซร้ รูป ฯลฯ อดีตก็ไม่อาจละความเป็นรูปที่เป็นอดีตซึ่งกำลังเป็นอดีต แม้รูป ฯลฯ อนาคตก็เช่นกัน ทั้งนี้เพราะท่านถือว่ามันมีอยู่ตลอดทั้ง ๓ กาลที่ฝ่ายปรวาทียกอุปมาว่า เหมือนผ้าขาวผืนหนึ่งถูกนำ

ไปย้อมสีดำ ผ้านั้นละความเป็นของขาวสู่ความเป็นของดำ แต่ก็ยังไม่ละความเป็นผ้าฉันใด ขันธ์ทั้งหลายย่อมเป็นทั้งอดีต, ปัจจุบัน, อนาคตได้ แต่ก็ไม่ละความเป็นขันธ์ในกาลทั้งปวง แม้ฉันนั้น อนึ่ง ท่านสกวาทีจะแยกความขาวกับผ้าไม่ออกฉันใด อดีตกับรูป, ปัจจุบันกับรูป, อนาคตกับรูป, ก็ไม่สามารถจะแยกออกจากกันได้ ฝ่ายเถรวาทีแย้งว่า ถ้าเช่นนั้นผ้าขาวก็ไม่ควรไม่อาจละความขาวได้ด้วยซิ เหตุไฉนจึงละความขาวได้ด้วยเล่า ? อนึ่ง การที่ท่านปรวาทีกล่าวว่า ขันธ์ไม่ละความเป็นขันธ์ใน ๓ กาล ท่านก็ชื่อว่ากำลังรับว่าขันธ์นี้เป็นของเที่ยงคงทนค้านพระพุทธ-พจน์ที่ว่า **รูปํ อนิจฺจํ** เป็นต้น อนึ่ง พระนิพพานย่อมไม่ละความเป็นนิพพานตลอดกาลทั้ง ๓ พระนิพ-พานจึงเป็นของเที่ยง ถ้าขันธ์ทั้งหลายไม่ละความเป็นขันธ์ตลอดกาลทั้ง ๓ ขันธ์ก็เป็นเหมือนพระนิพพาน อนึ่ง ที่ท่านถือว่าสิ่งทั้งหลายมีอยู่ตลอดกาลทั้ง ๓ ไซร้ กิเลสของพระอรหันต์ในอดีตมีอยู่ แต่มาในปัจจุบัน

ท่านบรรลุอรหัตตผลแล้ว พระอรหันต์นั้นก็ยังว่าประกอบกิเลสที่เป็นอดีตอยู่อีกซิ ? อนึ่ง ขันธ์ ๕ ก็ต้องเพิ่มจำนวนขึ้นเป็นขันธ์ ๑๕ (กาละ ๕ ขันธ์) อายตนะก็ต้องเพิ่มขึ้นเป็น ๓๖ (กาละ ๑๒) ธาตุก็ต้องเพิ่มขึ้นเป็นธาตุ ๕๔ (กาละ ๑๘) พระสัมมา-พุทธเจ้า พระเจ้าจักรพรรดิในโลกทั้ง ๓ ก็จักชื่อว่ามีอยู่พร้อมกัน มิกลายเป็นว่าในโลกนี้มีพระพุทธเจ้า ๓ พระองค์, พระเจ้าจักรพรรดิ ๓ พระองค์ พร้อมกันหรือ ? (มีพระพุทธภาษิตว่า พระพุทธเจ้า, พระเจ้าจักรพรรดิจะเกิดขึ้นในโลกพร้อมกันคราวละ ๒ องค์ไม่ได้) แล้วฝ่ายเถรวาทีก็ยกพระพุทธพจน์ขึ้นอ้างว่าพระผัคคุนะทูลถามพระศาสดาว่า ตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, ใจ, ซึ่งเป็นอดีตที่ทำให้เห็นรูป ฯลฯ ธรรมา-รมณ์ นั้นมีอยู่หรือ ? พระศาสดาก็ตรัสตอบว่า ไม่มี พระพุทธพจน์ข้อนี้ ท่านปรวาทียอมรับไหมเล่า ? และพระพุทธพจน์อื่น ๆ อีกเป็นอันมาก ที่ตรัสว่ารูป ฯลฯ วิญญาณที่เป็นอดีตล่วงไปแล้ว, ดับไป

แล้ว มิได้ตั้งอยู่ ฯลฯ ดังนี้ท่านรับไหมเล่า ? ถ้าท่านรับ ก็ควรเชื่อว่า อดีตไม่มีเพราะล่วงไปแล้ว ปัจจุบันกำลังจะแปรไป ส่วนอนาคตนั้น ก็ยังไม่ปรากฏเกิดขึ้นตามคติของเรา.

อย่างไรก็ดีเรื่องนี้เป็นปัญหาธรรมชั้นสูง ควรที่จักได้รับการไตร่ตรองโดยละเอียด.

อ่าน

ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา

ของ

ส. โพธินันทะ

จะได้สมพิสดาร

ดร. ภาณุ

ดร. ภาณุเป็นนายแพทย์ ที่มีชื่อเสียงในทางมีใจเอื้อเฟื้ออารี เดิมมีภูมิลำเนาอยู่ในเมืองหลวงแคว้นไมเซอร์ บิดามารดาเป็นคนในวรรณะพราหมณ์ มีทอง ร่ำรวยมาก บิดาดำรงตำแหน่ง อัครอำมาตย์แห่งแคว้นนั้น ตัวท่านจึงเป็นพราหมณ์ อุภโตสุชาต ชอบศึกษาวิชาแพทย์ตั้งแต่เยาว์วัย เมื่อโตขึ้น บิดาจะให้เรียนรัฐศาสตร์ แต่ปฏิเสธเสียกลับเข้าศึกษาวิชาแพทย์ศาสตร์ เมื่อสำเร็จแพทย์แล้วก็อพยพครอบครัวมาตั้งอยู่ที่ชนบทแทบถิ่น ภูเขาโรหิตคีรี อันเป็นชนบทที่กันดารยิ่งนัก และปรากฏว่ามีชาวบ้านล้วนเป็นคนในวรรณะศูทร วรรณะจัณฑาล ซึ่งเป็นวรรณะที่พวกพราหมณ์จะเข้าไปใกล้ชิดไม่ได้ ความเป็นอยู่ของชาวชนบทแถบเทือกเขานี้ เป็นไปตามธรรมชาติ

ซึ่งถ้าหากเป็นทัศนะของนาครชนแล้ว ก็ป่าเถื่อน ไร้อารยธรรม ดร. ภาณุ บำเพ็ญตนเป็นแพทย์ที่ดียิ่งของประชาชนด้วยการเสียสละ ไม่เคยคิดค่าตรวจโรคหรือค่าแรงฉีดยา แม้ค่ายาก็คิดพอสมควร และมีบ่อย ๆ ครั้งที่ท่านผู้นี้ให้ยาแก่คนไข้ โดยมิได้เรียกร้องสิ่งตอบแทน ถ้าหากว่าเป็นคนไข้ยากจน ดร. ภาณุก็ปฏิบัติต่อคนไข้นั้นด้วยอัธยาศัยอ่อนโยน ไม่มีการฉุนโกรธ เมื่อถูกคนไข้บางคนเซ้าซี้ถาม พยายามเข้าใจและเห็นอกเห็นใจคนไข้ทุกราย ที่ต้องการทราบสมุฏฐานโรคของตนอย่างละเอียด และวิธีการรักษาฉะนั้น ไม่นานนักเกียรติคุณของท่านผู้นี้ ก็แพร่หลายจากตำบลหนึ่งสู่อีกตำบลหนึ่ง

เมื่อเพื่อนแพทย์จากโรงพยาบาลในเมืองออกมาเยี่ยมเยียน ก็พากันบ่นว่า ทำไมเขาจึงทนฝังตัวเองในชนบทอันป่าเถื่อนเช่นนี้ ซึ่งจะหวังร่ำรวยอะไรไม่ได้เลย ทำไมจึงไม่ไปรักษาคนร่ำรวยคนใหญ่คนโตซึ่งถ้ารักษาหายสักรายสองรายแล้ว ลาภยศเงินทอง

ก็จะไหลมาเทมาและชื่อหรือก็จะเหมือนพลุที่ดังโด่งฟ้า ฝีมือผ่าตัดอันชำนาญของท่านจะทำให้เป็นศัลยแพทย์ชื่อดังของประเทศได้อย่างแน่นอน ถ้าหากไปทำงานในเมือง บิดามารดาญาติพี่น้อง ก็มาบ่นกับท่านว่า ทำไมจึงยอมแตะต้องตัวพวกศูทรและพวกจัณฑาล บิดาได้เตือนให้สำนึกว่า เกิดในวรรณะพราหมณ์ควรรักษาเกียรติของวรรณะให้มาก มิใยที่บิดามารดาหรือมิตรสหายจะค่อนว่าอย่างไร ดร. ภาณุก็ได้แต่ยิ้มและบางครั้งก็พูดอย่างรำคาญว่า "ฉันเป็นแพทย์ซึ่งมีหน้าที่ขจัดโรค ฉันไม่ได้เป็นพ่อค้า เพราะถ้าฉันคิดจะเป็นพ่อค้า ฉันจะไม่เรียนวิชาแพทย์ให้เสียเวลา" แพทย์ในเมืองนี้มากมาย มหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์ปีหนึ่ง ๆ ผลิตแพทย์ออกมาเป็นจำนวนมาก แต่แพทย์เหล่านั้น ส่วนใหญ่พากันดำรงอาชีพกันแต่ในถิ่นเจริญ จนคับคั่งล้นไปเสียด้วยซ้ำ ส่วนประชาชนในแถบถิ่นทุรกันดาร มีชีวิตถูกปล่อยไปตามยถากรรม ไม่มีผู้ใดสนใจ ดร. ภาณุ กล่าวย้ำว่า

"เกียรติยศ ชื่อเสียง ที่แท้จริงของแพทย์ คือความเมตตาอารีและทำตนให้เป็นที่พึ่งของคนไข้ได้จริง ไม่ควรคำนึงแต่ในเรื่องเงินทอง หรือความร่ำรวย และควรจะเป็นแพทย์ที่สามารถรักษาไข้ ทั้งทางกาย และใจได้ด้วย" เพื่อนแพทย์ด้วยกันเมื่อฟังแล้วก็พากันหัวเราะเยาะพูดว่า "ถ้านายแพทย์ทุกคนจะต้องปฏิบัติตามอุดมคติของแก ในโลกก็เห็นจะไม่มีผู้ใดอยากจะเป็นแพทย์เป็นแน่" ดร. ภาณุ ก็ตอบว่า "อาจจะเป็นได้ และเพราะดังนั้น จรรยาแพทย์ซึ่งท่องบ่นกันขึ้นใจในมหาวิทยาลัย จึงมีค่าเท่ากับบทอาขยานเท่านั้น ส่วนการปฏิบัติให้เต็มทุกข้อนั้น จึงหาผู้ทำได้น้อยนักหนา" พร้อมกับย้ำว่า "การปฏิบัติตามจรรยาแพทย์ได้ทุกข้อไปนั้น จะต้องเกิดจากความรู้สึกอันลึกซึ้งในดวงใจก่อน" ความรู้สึกยินดีต่อการเสียสละความเห็นแก่ตน และแล้วมุ่งต่อประโยชน์สุขของมหาชนแทน เช่นนี้เรียกกันว่า "อาตมยาคะ" แปลว่า "การบริจาคตน" ซึ่งตัวท่านยอมรับว่ามัน

เกิดขึ้นในใจของท่านด้วยอำนาจดลบันดาลใจ จาก การศึกษาพระพุทธจริยา ในปางเมื่อพระพุทธองค์ยัง เสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ บำเพ็ญบารมีต่าง ๆ มีทานบารมีเป็นต้น ซึ่งล้วนแต่เป็นวิธีการบริจาคตน ทั้งสิ้น แม้ ดร. ภาณุ จะเกิดเป็นพราหมณ์อุภโต- สุชาต แต่ก็เลื่อมใสในคำสอนของพระพุทธเจ้านักหนา ฉะนั้น จึงไม่เกิดทิฏฐิมานะเรื่องชั้นวรรณะสูงต่ำเลย

กลางดึกคืนหนึ่งในฤดูเหมันต์ ดร. ภาณุถูกปลุก ขึ้นจากเตียงนอนไปรักษาไข้หนักรายหนึ่ง ณ ตำบล อันห่างไกลขนาดเดินบุกป่าเป็นชั่วโมง ๆ คนไข้เป็น ชายชราในวรรณะจัณฑาล ยากจนมาก ป่วยเป็น โรคมาเลเรียขึ้นสมอง เขามีลูกชายคนหนึ่งเป็นกรรมกร ขนหินของบริษัทฝรั่งในตำบลนั้น ดร. ภาณุ จัด การฉีดยาและมอบยาให้ และได้อุตส่าห์บุกป่าข้าม ตำบลมาฉีดยาให้คนไข้อีก ๔-๕ ครั้ง จนคนไข้หาย เป็นปกติ ค่ายาค่ารักษาใด ๆ ท่านไม่ยอมรับเลย อีกหนึ่งเดือนต่อมา เช้าวันหนึ่งขณะที่ ดร. ภาณุ

ตื่นนอนประกอบกิจวัตรส่วนตัวเสร็จแล้ว เตรียมตัวลงมือตรวจรักษาคนไข้ซึ่งมานั่งรอกันเป็นทิวแถวในห้องตรวจโรค ก็พอดีเหลือบไปเห็นชายชราคนนั้นเดินเข้ามาหาและกราบไหว้อยู่หลายครั้งหลายหน ดร. ภาณุนึกว่าเขามาขอบคุณ จึงพูดชี้แจงว่า ไม่ควรถือว่าเป็นบุญคุณอะไร ตนทำไปด้วยความพึงใจ และโดยหน้าที่ของแพทย์ ผู้รักษาชีวิตคนป่วยโดยตรง ชายชราอ้ำอึ้งอยู่เป็นครู่แล้ว ก็พูดด้วยเสียงกระเส่าว่า นอกจากที่ตนมากราบไหว้ เพราะสำนึกในพระคุณที่ช่วยชีวิตไว้แล้ว ยังกราบไหว้เพื่อขอขมาโทษของตัวอีกด้วย โดยครั้งนี้ตนทำผิดอย่างใหญ่หลวงนักที่จะต้องทำการประหนึ่งเนรคุณ ว่าแล้วก็ร้องไห้ ดร. ภาณุจูงมือชายชราให้ขึ้นนั่งบนเก้าอี้ แล้วถามว่า มีเรื่องอันใดจงเล่าไปเถิด อย่าได้คิดว่าจะโกรธหรือไม่พอใจเลย

ชายชราผู้นั้นกล่าวว่า เมื่อเวลาข้าพเจ้านอนป่วยอยู่นั้น เบื้องหัวนอนได้วางห่อเล็ก ๆ ห่อหนึ่ง ใส่

เงิน ๓๐ รูปี ซึ่งเป็นค่าแรงงานของข้าพเจ้ากับลูกชายรวมกันเก็บเล็กเก็บน้อยมาเป็นเวลานานปี และเมื่อข้าพเจ้าหายป่วยแล้ว ปรากฏว่าห่อผ้านั้นอันตรธานไป ข้าพเจ้ากับลูกได้ค้นหาทุกซอกทุกมุมกระท่อมก็หาไม่พบ ครั้งนี้เป็นที่สุดปัญญาแล้ว จึงจำต้องทำประหนึ่งเนรคุณ มากราบเรียนถามคุณหมอว่า คุณหมอยังจะได้เห็นห่อผ้านั้นบ้างหรือไม่? คนไข้คนอื่น ๆ ที่อยู่ในที่นั้น ได้ฟังดังนั้นก็พากันไม่พอใจ มีคนหนึ่งพูดขึ้นว่า เงินของแกอาจถูกขโมยมันลักไปก็ได้เวลาแกป่วยหลับไป แต่ตาเฒ่านั้นเถียงว่า เวลาแกป่วยลูกชายของแกอยู่กับแกเสมอ มิได้ออกไปภายนอกกระท่อม แม้วันที่ไปตามคุณหมอมารักษาก็ได้วานให้เพื่อนบ้านเขาไปตามให้ ไม่เห็นร่องรอยที่จะมีคนนอกเข้ามาถึงเตียงนอนของแก ว่าพลางก็ร้องไห้สะอึกสะอื้นด้วยความเสียดายเงิน คนไข้อีกคนหนึ่ง ก็พูดขึ้นบ้างว่า คุณหมอน่ะหรือจะเห็นเงิน ๓๐ รูปี ก็ถ้าคุณหมอจะเห็นแก่เงินแล้วทำไมคุณหมอจึงไม่คิดค่ารักษา

ค่ายาจากแก แกนี่บาปหนามาว่าผู้ใจบุญ ดร. ภาณุ ก็พูดตัดบทว่า เงิน ๓๐ รูปีนั้น ข้าพเจ้าเอาไปจริง อย่ามัวทุ่มเถียงกันเลย เป็นความผิดของข้าพเจ้า ๆ จะใช้คืนให้ ว่าแล้ว ดร. ภาณุ ก็หยิบเงินจำนวน ๓๐ รูปี ส่งให้ชายชรานั้นไป ตาเฒ่าก็ดีใจจนเนื้อตัวสั่นรีบรับเงินพลางบ่นว่าผู้ที่เข้าไปที่เตียงของข้าพเจ้าก็มีอยู่ ๒ คนเท่านั้น คือคุณหมอกับลูกชาย คนอื่นไม่เห็นมี พวกชาวบ้านที่อยู่ ณ ที่นั้นเห็นเหตุการณ์ดังนั้นก็พากันมองตากันด้วยความรู้สึกบางอย่าง

นับตั้งแต่วันนั้นมาก็มีเสียงซุบซิบนินทา ดร. ภาณุ ว่า เป็นคนหน้าเนื้อใจเสือ ชาวบ้านพากันเสื่อมความนิยมนับถือ เห็นว่า ดร. ภาณุ แกล้งทำเป็นนักบุญไปอย่างนั้นเอง แท้จริงก็หลอกลวงสิ้น ไม่มีใครไว้วางใจอีกต่อไป บางคนถึงกับแสดงกิริยารังเกียจออกนอกหน้า ฝ่าย ดร. ภาณุ กลับรู้สึกชุ่มชื่นใจที่มีโอกาสบำเพ็ญทานบารมี เมตตาบารมี และขันติบารมี ยังแผ่เมตตาให้แก่คนเหยียดหยามท่านทุกคน

จำเนียรกาลล่วงมาตกในบ่ายวันหนึ่ง ขณะที่ ดร. ภาณุ ออกมาเดินซื้อเข้าของเครื่องใช้ ที่ตลาดในตำบล ที่อยู่ ตาเฒ่าคนนั้นพร้อมด้วยลูกชายพากันมากราบไหว้ แล้ร้องไห้ทั้งสองคนพ่อลูก ดร. ภาณุคิดว่า สองคนพ่อลูกคงมีอะไรหายไปอีก จึงถามว่า "อะไรของท่านสูญหายไปอีกหรือ ?" ชายชราจึงพูดว่า ถุงเงิน ๓๐ รูปี ของข้าพเจ้านั้น ความจริงหาได้หายไปไหนไม่ เป็นด้วยข้าพเจ้าป่วยนอนบั๊ดตกลงไปที่ล่องกระดานพื้นห้องโดยมิรู้ตัว มาเมื่อเช้าวันนี้บุตรข้าพเจ้าตัดไม้มาเปลี่ยนกระดานพื้นที่ผุพังใหม่ จึงได้พบเข้าฉะนั้นจึงนำเงินของคุณหมอมาคืน และขอขมาโทษที่ข้าพเจ้าพ่อลูกเข้าใจคุณหมอผิดไป ดร. ภาณุก็พูดปลอบใจ และมอบเงินที่เขานำมาคืนให้อีก แต่ต้องยัดเยียดพร่ำชี้แจงเหตุผลอยู่นาน คนทั้งสองจึงยอมรับแลได้ลาจากไป ขณะที่พ่อลูกเดินกลับก็ร้องตะโกนติตนเองและสรรเสริญ ดร. ภาณุ ให้คนทั้งหลายในตลาดได้ยิน ชาวบ้านเมื่อทราบความจริงเข้าก็พา

กันซาบซึ้งในคุณธรรมของ ดร. ภาณุ ยิ่งนัก ที่เคยแสดงกิริยาเหยียดหยามก็พากันมาขอขมาโทษ และมีผู้ถาม ดร. ภาณุว่า "เมื่อมิใช่เป็นผู้เอา เหตุไฉนจึงยอมรับและใช้เงินนั้นไปเล่า ?" ดร. ภาณุก็ชี้แจงว่า "เงิน ๓๐ รูปีเป็นเสมือนหนึ่งชีวิตของคนยากจน เพียงเงินหายเท่านั้นก็ทำความโทมนัสอย่างสาหัสให้เกิดแก่เขาอยู่แล้ว ชายชราผู้นั้นเป็นผู้รือไข้ใหม่ ๆ ประกอบทั้งเป็นผู้มีอายุเหมือนไม้ใกล้ฝั่ง หากมิได้เงินคืนก็เห็นจะเสียใจตายเป็นแน่ ครั้นจะให้เงินไปโดยมิรับว่าเป็นผู้ขโมยเล่าแกก็จักมิยอมรับ ด้วยรู้อุปนิสัยว่าแกเป็นผู้ที่ไม่ยอมพึ่งพาคนอื่น เมื่อรู้ว่ามิใช่เงินของแกที่หามาเองก็จักไม่ยอมเอาเลย แล้วแกก็จะครุ่นคิดเสียใจแต่เรื่องเงินของแกหาย ฉะนั้นข้าพเจ้าจึงจำต้องยอมรับว่าเป็นขโมยด้วยเช่นนี้ แม้จะเป็นการปดก็เป็นการปดโดยที่มิได้เบียดเบียนผู้ใด เป็นการช่วยให้ผู้มีทุกข์พ้นทุกข์" พวกชาวบ้านได้ฟังแล้วก็ร้องสาธุการแซ่ซ้องสรรเสริญว่า ดร. ภาณุเป็นนักบุญที่แท้จริง

ดร. ภาณุตอบว่า "ข้าพเจ้าเป็นเพียงสาวกของพระพุทธองค์ และกำลังพยายามทำตามหลักอาตมยาคะเท่านั้น"

ต่อมาอีก ๓๕ ปี เมื่อ ดร. ภาณุ ถึงมรณกรรม ชาวชนบทในแถบเทือกเขาโรหิตคีรีได้เรี่ยรายเงินกันสร้างอนุสาวรีย์ ดร. ภาณุ เป็นรูปศิลาสูงเท่าคนจริงไว้ ณ สนามหน้าโรงพยาบาลภาณุยาคะสุขาลัย ซึ่งสำเร็จขึ้นด้วยการอุทิศเงินมรดกทั้งก้อนของ ดร. ภาณุ เป็นโรงพยาบาลขนาดใหญ่และทันสมัย ที่หน้าประตูของโรงพยาบาลมีป้ายใหญ่จารึกไว้ว่า "ที่นี่ต้อนรับคนทุกชั้นทุกวรรณะ" ในห้องพักคนไข้ ณ ผนังห้องมีจารึกพระพุทธวจนะที่ลอกคัดมาจากคัมภีร์พระธรรมบท ส่วนที่ฐานอนุสาวรีย์รูป ดร.ภาณุนั้นมีข้อความจารึกว่า

"อนุสาวรีย์ของ ดร. ภาณุ นักบุญผู้พลีตนแก่พหุชนทั่วไป"

มโนคำนึง

สิ่งที่มนุษยชาติปรารถนาอย่างยิ่งก็คือความสุข พระพุทธศาสนาของเราได้สอนถึงวิธีการบรรลุความสุขอย่างมีเหตุผลประกอบด้วยธรรม เราจะเห็นได้ว่าพระพุทธองค์มิได้สอนแต่เฉพาะพวกนักปรัชญาหรือสมณะเท่านั้น แต่แม้บุคคลธรรมดา เช่นชาวไร่ชาวนาตลอดจนเด็ก ๆ ที่รู้เดียงสาแล้ว คำสอนของพระองค์ก็ยังเป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของเขาเหล่านั้นอย่างมากที่สุด ถ้าแหละเขาทั้งหลายได้ปฏิบัติประพฤติตามทั้งนี้เพราะพระพุทธศาสนาไม่ใช่เป็นสิ่งที่ลึกลับจนเกินปัญญาของมนุษย์ที่จะพิจารณาไปถึงเลย พระพุทธศาสนาจะเป็นของยากเย็น ก็เฉพาะบุคคลที่ไม่เคยคิดสนใจและไม่ยอมที่จะสนใจเท่านั้น พระพุทธองค์ไม่ได้สอนให้เราหลบหนีชีวิตอย่างขี้ขลาด แต่พระองค์ตรัสว่าเราจะต้องเข้มแข็งกล้าผจญต่อชีวิตด้วยความรู้เท่า

ทัน และการรู้เท่าทันต่อชีวิตเท่านั้นที่สามารถนำความพ้นทุกข์ให้แก่เราได้

ความทุกข์ที่มนุษยชาติต้องทรมานอยู่นั้น เป็นผลที่มนุษย์ก่อขึ้น, การทำลายความทุกข์ไม่ใช่ทำลายที่ผลของมัน เราจะต้องแก้ไขเหตุของมันต่างหาก และการแก้ไขเหตุนั้น ก็มิใช่เป็นการแก้ไขชนิดไปอ้อนวอนสิ่งลึกลับที่ไหน หรือการแก้ไขที่สิ่งภายนอก เช่น เศรษฐกิจและสังคมด้านเดียว เพราะการแก้ไขแต่สิ่งภายนอกด้านเดียว ย่อมนำมาซึ่งการนองเลือด, การเบียดเบียนประโยชน์ของกันและกัน และผลสำเร็จที่เกิดจากการแก้ไขนั้นเล่า ก็เป็นผลสำเร็จที่ตั้งอยู่บนฐานแห่งการใช้อำนาจบังคับและระบายสีงดงามแต่เพียงภายนอก ส่วนภายในส่วนลึกของหัวใจก็ยังคงไม่ต่างอะไรกับความรู้สึกของมนุษย์ในยุคหิน คือความเห็นแก่ตนเห็นแก่คณะพรรคของตน และการมุ่งมาตรความร้ายกาจเข้าหากัน ซึ่งแม้การปฏิบัติเพื่อสนองกิเลสเหล่านี้ จะมีวิธีการอันชาญฉลาดแนบเนียนกว่า

การปฏิบัติของมนุษย์ยุคหินก็ตาม ความจริงมิได้พิสูจน์แก่เราหรอกหรือว่า สัญชาตญาณแห่งการเอารัดเอาเปรียบของสัตว์โลกนั้น มิอาจแก้ไขได้แม้ด้วยการศึกษาหรือลัทธิเศรษฐกิจใด ๆ เรามีหลักประกันอะไรเล่าที่ยืนยันได้ว่า ถ้ามนุษยชาติมีการกินอยู่หลับนอนสบายแล้ว สงครามจะไม่เกิดขึ้นอีก ? แม้พระมหาจักรพรรดิราชในประวัติศาสตร์ อาทิเช่น อเล็กซานเดอร์, เจ็งกีสข่าน, นะโปเลียน ฯ ล ฯ ก็ยังมีความรู้สึกพระองค์ว่ายากจน มีอาณาเขตไม่พอครอบครอง ในคัมภีร์ชาดก กล่าวถึงพระเจ้ามนธาตุราชผู้บรมจักรพรรดิราช มีอาณาเขตแผ่ไปในทวีปทั้ง ๔ ยังทรงไม่รู้สึกพอพระทัยในความสุขที่ได้รับ จนในที่สุดเสด็จขึ้นไปเสวยความสุขในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ร่วมกับพระอินทร์ จนพระอินทร์ล่วงลับไปแล้วถึง ๓๖ องค์ ท้าวเธอก็ยังรู้สึกว่า ความสุขที่ได้รับนั้นน้อยนิดเดียวเท่านั้น คิดใคร่จะแย่งสมบัติของพระอินทร์มาครอบครองเสียเองฉะนี้, เป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้เลย

ตราบใดใจของมนุษย์ยังเกลือกกลั้วอยู่กับอกุศลบาปธรรม มีจุดดำแห่งอหังการติดตรึงอยู่ ตราบนั้น การประกอบกรรมใด ๆ ของมนุษย์จะบริสุทธ์พอที่จะอำนวยความสวัสดีให้แก่ตนเองและโลกหาได้ไม่ และดั่งนั้นเราจึงต้องปฏิวัติใจของตนเอง ก่อนที่จะคิดไปปฏิวัติผู้อื่น หรือก่อนที่จะคิดไปปฏิบัติต่อสิ่งภายนอก เมื่อทุก ๆ คนต้องลงมือปฏิวัติเกลาจุดดำแห่งอหังการของตนเองแล้ว โลกก็หมุนไปสู่สภาพแห่งความร่มเย็นเป็นการปฏิวัติสังคมไปในตัวเองเสร็จ การแก้ไขจากภายในออกไปหาภายนอกจึ่งเป็นผลสำเร็จอย่างบริสุทธ์ปลดความทุกข์ทรมานของปวงมนุษย์ทั้งทางใจและทางกายให้หมดสิ้นไปได้ โดยมิต้องใช้อาวุธหรืออำนาจอาญาใด ๆ เลย.

พระพุทธศาสนาไม่ได้ปฏิเสธว่า เหตุภายนอกหรือผลทางวัตถุไม่มีค่า เช่นโรคภัยของมนุษย์เป็นต้น พระพุทธองค์ตรัสว่า โรคบางอย่างเกิดเพราะกรรมในอดีตเป็นสมุฏฐานก็มี เกิดจากลมฟ้าอากาศอาหาร

และความวิปริตของธาตุในร่างกายเป็นสมุฏฐานก็มี พระองค์หาได้ตรัสว่า พฤติการณ์ของมนุษย์ล้วนเป็นกรรมเก่าบันดาลเสมอไปไม่ แต่พระพุทธองค์ตรัสว่า ผู้ที่สามารถชนะใจของตนเองได้ ก็สามารถจะชนะความวิปริตและทุกข์ทางร่างกายเหมือนกัน โดยวิธีไม่ไปยึดถือเกาะเกี่ยวกับมันจนเกินไป สิ่งแวดล้อมอาจจะสำคัญเฉพาะผู้ที่ยังมีใจอ่อนแอ แต่สำหรับพระอริยบุคคลแล้ว สิ่งแวดล้อมจะไปทำความหวั่นไหวหรือเปลี่ยนแปลงอะไรในท่านไม่ได้เลย เพราะฉะนั้นใจจึงเป็นผู้นำโลกและมีความสำคัญกว่าวัตถุ ความมุ่งหมายในการแก้ไขปรับปรุงภาวะของใจ มิใช่มุ่งให้ทุกคนต้องหลุดพ้นอย่างพระอรหันต์ แต่หมายความว่าอย่างน้อยที่สุดเราจะต้องบรรเทากิเลสในจิตของตนให้ลดน้อยลงมากว่าระดับเดิม อย่างน้อยก็ด้วยการปฏิบัติตนตามศีล ๕ และประพฤติตนตามธรรมมีเมตตา กรุณา เพียงเท่านี้ก็พอแล้ว ที่จะนำสันติสุขมาให้แก่ตนเองและแก่สังคม.

และเพราะฉะนี้กระมัง พระราชาธิราชเทวนัมปิยะศรีอโศกะผู้ยิ่งใหญ่แห่งปาฏลีบุตร หลังจากการแผ่อำนาจด้วยแสนยานุภาพทั่วแผ่นดินชมพูทวีปแล้ว กลับได้รับแต่ความสลดใจและทรงตระหนักในความจริงว่า "ชัยชนะที่แท้จริงและมั่นคง คือชัยชนะด้วยธรรมานุภาพ."

ร.พ. มหามกุฏราชวิทยาลัย หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพ ฯ
นายเฉลียว โพธิเกษม ผู้พิมพ์โฆษณา ๑๔/๑๒/๒๕๑๗

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย
ถนนพระสุเมรุ หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร โทร.๘๑๗๗๙๐
นายเฉลียว โพธิเกษม ผู้พิมพ์โฆษณา พ.ศ. ๒๕๑๘